

Sven-Erik Brodd

Kriterier för Svenska kyrkans utlandsförsamlingar – Några ecklesiologiska perspektiv.

Utredning på uppdrag av Avdelningen för Svenska kyrkan i Utlandet, avgiven den 16 maj 2021

Rådet för Svenska kyrkan i utlandet beslutade 2019-04-12 § 28 att uppdra åt Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet att utreda frågan om ”kriterier för Svenska kyrkans utlandsförsamlingar samt övrig utlandsverksamhet”. Det ledde till att jag ombads av Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet, i enlighet med Rådets beslut, att genomföra utredningen. Uppdraget formulerades på följande sätt:

Svenska kyrkan framträder lokalt som en församling. Det är den primära enheten inom Svenska kyrkan. Förutsättningarna för församlingar inom Svenska kyrkan ser väldigt olika ut, både vad gäller församling i Sverige och församling i utlandet.

Kyrkomötet fattade 2002 beslut om att Svenska kyrkans utlandsförsamlingar skulle inordnas i Svenska kyrkans reguljära struktur genom att knytas till Visby stifts biskop och domkapitel.

Idag har Svenska kyrkan 31 utlandsförsamlingar som uppfyller Kyrkoordningens krav för att vara församling, nämligen där det finns ett kyrkoråd samt en från nationell nivå utsänd kyrkoherde. Vidare finns Svenska kyrkan närvarande utomlands i det som i kyrkoordningen omnämns som övrig utlandsverksamhet.

Med jämna mellanrum kommer förfrågningar från olika platser i världen om möjlighet att bli församling eller en övrig utlandsverksamhet inom Svenska kyrkan. Vi ser ett behov av att förutom de kriterier som anges i kyrkoordningen utreda vilka kriterier som behöver uppfyllas för att bli en utlandsförsamling inom Svenska kyrkan eller vara en övrig utlandsverksamhet.

Rådet beslutar

Att ge Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet i uppdrag att utreda: Kriterier för Svenska kyrkans utlandsförsamlingar samt övrig utlandsverksamhet.

Till mitt arbete knöts en referensgrupp som kritiskt läst mina texter och som via zoom-möten och epost givit sina synpunkter: Diakonen, förre utredningssekreteraren Gunnar Edqvist, biskop em. Esbjörn Hagberg, domprost em. Håkan Wilhelmsson, biskop em. Per Eckerdal, domprost em. Anders Alberius och biskop em. Hans-Erik Nordin. Dessutom, måste jag nog medge, har jag förhört mig med kollegor i frågor om juridik och ekonomi. ”I den mån jag har fel i vad

jag skriver är de icke ansvariga. För mina fel står jag själv och jag har nog inte alltid följt deras råd. För den kritik de kommit med är jag tacksam.”

Jag har föreläst vid Utlandskyrkans dag den 29/8 2020, och vid Utlandskyrkans konferens för kyrkoherdar och kyrkorådsordföranden den 26/9 2020. Jag har också haft en föredragning för Rådet för Svenska kyrkan i utlandet 2/3 2021.

Slutligen har jag varit i kontinuerlig kontakt med Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet för vilken, enligt beslutet i Rådet, utredningen gjorts.

För att få en överblick över de implicita och explicita kriterier som återfinns vad gäller de församlingar och verksamheter som nämns i utredningsuppdraget, genomförde jag en omfattande studie av Svenska kyrkan i utlandet. Den ligger till grund för den utredning som presenteras här men faller utanför själva utredningsuppdraget. Därför publiceras den som ett eget arbete och kommer att ges ut på Artos & Norma förlag med titeln *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*. Titeln är en referens till det betydande betänkande som 1998 års SKUT-utredning under ledning av Sören Ekström gav ut 2001 med titeln ”Svenska kyrkan i utlandet — organisation och uppgifter”.

Det finns ingen förslagsdel i mitt uppdrag. Jag har därför valt att skriva i en tradition av statliga utredningar som har till syfte att klargöra problem och sammanhang, bakgrunder och underliggande utvecklingar. Exempel på sådana är i vårt sammanhang Arne Palmqvists ”De aktuella kyrkobegreppen i Sverige” (SOU 1964:16). Syftet med den här typen av utredningar är att ta fram ett underlag som erbjuder beslutsfattare eller andra utredare möjligheter till kunskap som möjligen annars inte är åtkomlig. Vad jag alltså gör är att beskriva hur det ser ut, varför det ser ut som det gör, och reflektera över hur man kan förstå det. Det betyder att jag kommer att ägna empirin en viss uppmärksamhet. Jag tolkar emellertid mitt uppdrag så att när jag finner förhållanden som kan vara av intresse i framtiden för ”vilka kriterier som behöver uppfyllas för att bli en utlandsförsamling inom Svenska kyrkan” så redovisar jag detta.

Det finns en rad specialiserade utredningar och utvärderingar rörande Svenska kyrkan i utlandet. Idealet hade naturligtvis varit att de utredningar om lokala förhållanden i utlandet som nu har initierats hade kunnat bilda ett underlag till min framställning men på grund av coronapandemin har det inte varit att genomföra dem, med något undantag.

Det finns en sedan länge pågående diskussion om hur svenskkyrkliga utlandsförsamlingar ska integreras i Svenska kyrkans normala arbete. Utredningen om förändrad organisation av Svenska kyrkan i utlandet (Utlandskyrkan – struktur och delaktighet SKU 2009:1) avsåg att utlandskyrkan skulle knytas närmare till den övriga verksamheten inom Svenska kyrkan. Senast har Kyrkostyrelsen i en skrivelse till Kyrkomötet 2020 aktualiserat vissa förändringar: ”Från att församlingarna varit knutna till nationell nivå görs insatser för att skapa en hållbar organisation, med självbärande församlingar.” Det innebär att man vill ”skapa en hållbar organisation i utlandsförsamlingarna där kyrkoråden själva tar ansvar för verksamhet, fastigheter, personal och ekonomi”.¹ En bakgrund finns i Kyrkostyrelsens skrivelse 2016 att utlandsförsamlingarna måste präglas av den utveckling och förnyelse som sker hemma utifrån den historia och kontext där de verkar.² Bakgrunden är en ganska stor enighet om att utlandsförsamlingarna ska vara en integrerad del av Svenska kyrkan men det råder ännu ingen enighet om hur detta ska ske. Utlandsförsamlingarna är sedan snart 20 år knutna till biskop och domkapitel i Visby stift och har representation i kyrkomötet. Detta till trots har integreringen i den rättsliga regleringen av utlandsförsamlingarna gått långsamt. Kyrkoordningens bestämmelser gäller enbart utlandsförsamlingarna om det är särskilt angivet, d.v.s. utlandsförsamlingarna bygger på en undantagsreglering. Både det pågående integrationsarbetet och det kyrkorättsliga undantaget bygger på situationen för Svenska kyrkan i Sverige och den förändringsprocess som äger rum i Sverige.

Tidigare utredningar om SKUT har i stort sett berört utlandsförsamlingarna utan samband med situationen i Svenska kyrkan i dess helhet. SKUT har, och det är inte alls orimligt, utretts som ett isolerat fenomen. Det finns undantag från detta men det kommer alltmer att krävas att utlandsförsamlingarna när de integreras i vad som kallats Svenska kyrkans ”normala” verksamhet utreds i samband med den.

Till detta kan läggas att utvecklingen i Sverige i rask takt åstadkommit sådana förändringar att det åtminstone i princip förekommer en konvergerande situation för församlingar i utlandet och i hemlandet. Det gäller snabbt minskande ekonomiska resurser, pastorala strategier och ett främlingskap i den omgivande kontexten.

Allt detta gör att jag valt att skriva fram min framställning om församlingskriterier för utlandsförsamlingar och verksamheter i det svenskkyrkliga sammanhang som den faktiskt är helt beroende av. Komplexiteten är påfallande och det vore inte produktivt att försöka undvika detta.

För att utlandsförsamlingarna inte ska drunkna i min framställning, kommer jag att inleda varje avsnitt med en markerad text (som den här) där jag lyfter fram utlandsförsamlingar/verksamheter ur det sammanhang där de befinner sig.

¹ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2020:1. Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2021–2023 med anledning av coronapandemin, s. 29

² Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2016:1. Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2017–2019, s. 27

Framställningen struktureras på följande sätt:

En första del tar upp frågor som rör själva arbetet och några generella problem och omfattar då frågan om ecklesiologin som arbetsmetod, problemet med vad ett kriterium kan vara eftersom kriterier för församling och verksamheter efterfrågas i Rådet för Svenska kyrkans i utlandet uppdrag. Vidare behandlas inledningsvis de två begrepp som också framträder i uppdraget, nämligen församling och verksamheter. Till det knyts en diskussion om Confessio Augustana som anses vara den grundläggande lutherska bekännelsen, skriven av Philipp Melancthon 1530.

Ecklesiologin har jag infört som ett hjälpmedel för min framställning. (1) *Empiri, dogmatik och ecklesiologi. Något om dogmatiska och icke-dogmatiska faktorer*. Ecklesiologin gör det möjligt att hålla samman olika aspekter på vad en församling kan vara så att jag inte bara återger ett slags idealistiskt grundat resonemang som saknar anknytning till empirin. Begreppet kriterium används inte sällan på ett ganska lättvindigt sätt som om det vore självklart. Därför finns avsnittet (2) *Kriterieproblematiken: Förhållandet mellan bedömningsgrund och lärosats*. Sedan följer då avsnitten om församling (3) *Församlingens kännetecken och grundläggande uppgift och verksamhet* (4) *Församlingen som verksamhet och verksamheten som församling. Ett kriterieproblem*. Jag har i läsningen av olika texter som rör organisationen i Svenska kyrkan funnit att det under de senaste tjugo åren vuxit fram en uppfattning att man kan referera till Confessio Augustana för en pragmatiska hållning vad gäller den kyrkliga organisationen. Det är ett normerande ställningstagande som jag ifrågasätter och behandlar i texten (5) *Vad som är nödvändigt och icke nödvändigt för att vara en församling. En utblick mot Confessio Augustana artikel 7*.

En andra del behandlar kriterieproblematiken. Först försöker jag ge en inledning till hur idén om kriterier inkommit i Svenska kyrkan (6) *Kort begreppshistorisk bakgrund för Svenska kyrkans del*.

Därefter börjar jag med ett avsnitt hur kriterier förekommer i Kyrkoordning för Svenska kyrkan (7) *Kriterierna i kyrkoordningen*. Jag delar upp framställningen i enlighet med vad jag funnit vara de tre dominerande delarna, (7.a) *Gudstjänstkriteriet: gudstjänst och gudstjänstgemenskap*, (7.b) *Territorialiteten som församlingskriterium* och (7.c) *Ansvars och engagemangskriteriet*. De här kriterierna gäller hela Svenska kyrkan och, där inte så särskilt anges, också församlingarna i utlandet. Kriterierna i Kyrkoordningen har inom den ecklesiologiska ramen en kyrkorättslig och därmed implicit teologisk betydelse. Vi har att göra med formella och av kyrkomötet antagna kriterier. För att tolka och förstå vad som avses måste man såsom i andra juridiska sammanhang se till hela rättsdoktrinen, t.ex. förarbeten, utredningar, rättsliga prövningar (t.ex. överklagandenämnden) och så vidare. För Kyrkoordningen syns mig den viktigaste doktrinen vara Gunnar Edqvist m.fl., "Kyrkoordning för Svenska kyrkan 2018 med kommentarer och angränsande lagstiftning" (2018).

Det visar sig i min läsning att kriteriediskussionens korta historia inte bara är knuten till formella rättsliga framställningar utan föreligger implicit eller explicit också i andra sammanhang. Man kan tala om (8) *En vidgad användning av församlingskriterium*. Också här ser jag utlandsförsamlingarna som en del i Svenska kyrkan och de kriterier som följer är gemensamma, om

än stundom olika utformade, både beträffande församlingar i Sverige och församlingar utomlands.

Ett frekvent kriterium är (8.a) *Behovskriteriet*. Svenska kyrkans församlingar gör anspråk på att kunna tillfredsställa behov. Därefter följer två kriterier för vad som är en församling som kan vara omdiskuterade eller mer eller mindre tydliga nämligen (8.b) *Ekonomiska kriterier. Om försörjningsförmåga och ekonomisk bärkraft* och (8.c) *Biskopskriteriet: Ingen församling utan biskop*.

Till den vidgade kriteriediskussionen för jag frågor om församlingens katolicitet och lutherskhet. De kan till synes vara dogmatiska kriterier, men behöver inte vara det. Frågan om församlingens katolicitet reses genom den vanligaste referensen till den svenska översättningen av catholica till världsvid (8.d) *”Den världsvida kyrkan” och församlingens katolicitet*. Samtidigt förekommer ganska ofta hänvisningar till begreppet luthersk på ett sådant sätt att jag väljer att framställa det under rubriken (8.e) *Termen ”luthersk” som legitimerande kriterium*.

Därefter kommer jag in på frågan om (9) *Kriterier inom Svenska kyrkan i utlandet*. Jag menar att det finns några sådana som med fördel kan behandlas utifrån utlandsförsamlingarnas perspektiv. Om jag förut i någon mening behandlat frågor som rör utlandsförsamlingarna utifrån ett ”inrikespolitiskt” perspektiv, blir det nu tvärtom. Det gäller (9.a) *Diasporakriteriet: Som hemma fast utomlands*, (9.b) *Språkkriteriet* och (9.c) *Kriterier för ekumeniskt arbete utomlands*.

Slutligen försöker jag sammanfatta mina intryck i (10) *Kriterier på väg mot ett hållbart fungerande regelverk*. Det är alltså inte fråga om förslag utan utblickar med anledning av mitt uppdrag.

1. Empiri, dogmatik och ecklesiologi. Något om dogmatiska och icke-dogmatiska faktorer

När man läser utredningar, forskningar och annan litteratur om Svenska kyrkan i utlandet är den ganska specialiserad. Det handlar om historia, ekonomi, sociologi men mycket litet om teologi. Men om kyrka och församling är Guds folk och Kristi kropp också när man studerar t.ex. ekonomi och personalpolitik måste teologi och empiri på något sätt höra samman såsom de gör i framställningarna av den tidiga kyrkan, exempelvis i Nya testamentet. En utlandsförsamling kan inte förstås bara som en sociologisk företeelse. Inte kan den heller ställas vid sidan av den iakttagbara verkligheten. Det skulle leda till ett slags idealism där man visserligen kunde tala om församlingen som Kristi kropp men samtidigt höra kommentaren att ”det vet man väl hur det är i verkligheten”. Församlingen som Kristi kropp är inte bara en närvaro av den uppståndne Herren utan också av den på korset vanställd Kristus. Jag har valt att närma mig utlandsförsamlingarna med en utgångspunkt i ecklesiologin och därmed fått en möjlighet att hålla samman olika aspekter och närma mig dem från ett teologiskt perspektiv. Också ekonomiska förhållanden kan bli föremål för en teologisk analys.

Jag har valt att använda mig av teorier inom nutida ecklesiologisk forskning för att söka genomföra mitt uppdrag. Det betyder att jag inte bara arbetar med dogmatiska frågor när jag försöker svara på vad en församling är eller vad som kan vara kriterierna för en församling. Det skulle leda till en idealiserade och teoretiserande framställning av församlingen som inte tar hänsyn till att församlingarna också är formade av – och uttryck för – olika praktiker, att församlingen är en konkret och empirisk verklighet. Det betyder att en församling också teologiskt sett är en social kropp som måste förstås både som skapad genom den givna gudomliga uppenbarelsen, som kyrkan alltid är bunden av, och formad av givna teologiska läror men också av det samhälle och den kultur som den lever i. För att förstå vad en församling är krävs med andra ord en analys som tar hänsyn till både historia och nutid. Ecklesiologin som studiet av församlingen gör detta möjligt eftersom den inte bara kan använda sig av historiska vetenskaper utan också av nutida samhällsvetenskaper. Jag återkommer till det. Historiska kunskaper ökar dessutom medvetenheten i olika typer av utvecklingsprocesser och höjer kvalitativt resultatet.

När jag exempelvis studerar hur nutida managementteorier tillämpas i kyrkan och formar en församling blir detta en del av det ecklesiologiska studiet. Detsamma kan generellt sägas om tillämpningen av ekonomiska teorier, organisations- och kommunikationsteorier eller politisk teori och praktik. Inom ecklesiologins ram får de teologisk betydelse eftersom de tillämpas på kyrkan som är Guds folk och Kristi kropp.

Trossamfundet Svenska kyrkan är en av de organisationer som försöker minska omvärldens osäkerhet om vad den står för genom att i sin självförståelse integrera etablerade idéer och koncept som är allmängods i företagsvärlden och som anses utifrån sina förutsättningar vara rationella. Man brukar tala om ett neoinstitutionellt förhållningssätt. Det leder till att organisationer alltmer efterliknar varandra brukar det i forskningssammanhang benämnas för isomorfism.³ Genom isomorfismen integreras olika institutionella organisationsteorier med syfte att öka organisationens rationalitet och samtidigt följer med detta rationaliserade myter och olika ideologier över vilket organisationen inte har kontroll.⁴ Då är följdfrågan: Vilka är de neoinstitutionella idéer som kännetecknar en församling i Svenska kyrkan och därmed en utlandsförsamling? När teorier, myter och praktiker integreras i den svenskkyrkliga självförståelsen påverkar det naturligtvis både hur kriterierna för en församling utformas och tillämpas. Här gör det ecklesiologiska studiet det möjligt att tolka dessa fenomen teologiskt genom att de tillämpas på kyrka och församling.

Också historiebruket är ecklesiologiskt intressant i sammanhanget. I det material som finns om svenskkyrkliga församlingar utomlands finns det gott om historieskrivningar av olika slag och historien används implicit eller explicit som ett argument för något givet syfte. Historien blir ett verktyg som stödjer bestämda uppfattningar. Man kan tala om en ideologisk historieskrivning. Historien kan också användas som ett redskap för att hålla samman en grupp människor, den är då identitetskapande. Det gör att historiebruket också kan få existentiella dimensioner, ofta när människor upplever ifrågasättande av deras uppfattningar av historien

³ Nordlund, Fredrik, *Isomorfismer i kyrklig organisation. En ecklesiologisk undersökning av Svenska kyrkans regionala nivå*, Uppsala 2014 (masteruppsats Uppsala universitet)

⁴ Se vidare, Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

som hotfulla, när de t.ex. leder till att deras uppfattning om kyrkan påverkas. Det finns naturligtvis ännu flera aspekter på det här, men en ska ytterligare nämnas, nämligen vad som kallats icke-bruk av historien. Det är ett medvetet eller icke-medvetet utelämnande av delar av historien därför att de inte passar den allmänna bild man vill uppnå eller att de komplicerar de politiska mål som anses eftersträvansvärda.⁵ Historiebruket är en del av ecklesiologin eftersom det är en del av vår förståelse av vad som är en kyrka eller en församling.

Vidare är det viktigt att göra en distinktion mellan teologi och dogmatik. Dogmatiken omfattar inom ecklesiologin lärosatser om kyrkan medan teologin är bredare. Längre trodde man att det gick att skilja mellan teologiska och icke teologiska faktorer men det fungerade inte eftersom teologin är ett mycket vidare fält än dogmatiken. Däremot går det att skilja dogmatiska och icke-dogmatiska faktorer. Om till exempel frågan om en kyrkas ekonomistyrningssystem skulle anses vara en icke-teologisk faktor så kan den i alla fall bli föremål för en teologisk analys där man kan visa på vad det innebär för ecklesiologin. Bilden av kyrkan eller förståelsen av kyrkan, är inte bara beroende av dogmatiska faktorer utan också i hög grad av icke-dogmatiska förhållanden. Den kristna tron är inte bara abstrakta tankestrukturer utan framför allt konkreta praktiker.⁶

En ingång i problematiken med församlingskriterier är att man kan tydliggöra olika bilder av församlingen på olika sätt. Jag avser att hålla samman dessa inom ramen för ecklesiologin.

Ett sätt att arbeta ecklesiologiskt var länge att man tog fasta på de deduktiva formuleringarna, d.v.s. man hittade formuleringar i texter som påstod något om vad en församling är. De här formuleringarna är ofta dogmatiska till sin karaktär även om de kan återfinnas i olika typer av texter, t.ex. kyrkoordningar, synodalavhandlingar eller kyrkliga utredningar. Tanken var att dogmat alltid föregick praktiken som sågs som en tillämpad teologi (*theologia applicata*). Det här har varit en svår sak för lutherdomen som bygger på idén om hur en förutsatt gemensam lära om "evangelium" formulerats som "den rätta läran" (*pura doctrina*) och "lärosuccesionen" (*successio doctrina*). När saken drivits hårt har lutheranerna hamnat i ständiga inbördes strider om vad som är gudomlig rätt (*ius divinum*) och mänsklig rätt (*ius humanum*). Det finns ett alternativ till detta, nämligen tanken på en mänsklig rätt som Gud gjort till sin, vad som kallades en kyrklig rätt (*ius ecclesiasticum*) föll i glömska. Men tanken på en kyrklig rätt är vad som öppnar för kyrkliga praktiker, grundade i den givna gudomliga uppenbarelsen. Den öppnar för olika typer av församlingar.

Ett annat sätt att klarlägga vad en församling är, har en induktiv karaktär, dvs tar sin utgångspunkt i studiet av praktikerna. Det betyder att sådant som växer fram i kyrkolivet formar uppfattningen av vad som är kyrka och församling.

⁵ Karlsson, Klas-Göran, Historiedidaktik: begrepp, teori och analys, *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, red. Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander, Lund 2004 (Studentlitteratur)

⁶ Frostin, Per, The organisation is the message. Theologically and culturally determined factors in the administration of the church, *Stewardship. Management - ethics - ecclesiology*, ed. Sven-Erik Brodd, Uppsala 1993, s. 103-116 (Church of Sweden research department) Edgardh, *Feminism och liturgi. En ecklesiologisk studie* 2001; Fahlgren, *Predikantskap och församling. Sex fallstudier av en ecklesial baspraktik inom svensk frikyrklighet*, 2006

Min framställning har alltså vissa abduktiva drag vilket innebär att lära och liv sätts i ett dialektiskt förhållande till varandra, att jag ställer teori och praktik i relation till varandra för att skapa en förståelse eller få ett svar på mina frågor.

2. Kriterieproblematiken. Förhållandet mellan bedömningsgrund och lärosats.

Diskuterar man kriterier för en svenskkyrklig församling i utlandet relaterar det till de krav som Trossamfundet Svenska kyrkan kan ställa för att få tillhöra trossamfundet. Begreppet kriterium är komplicerat och det finns tendenser i det material jag har gått igenom att man blandar samman kriterium och lära. Kriterium är en bedömningsgrund av något givet (t.ex. en juridisk regel eller en lärosats) som måste utvärderas i förhållande till förändrade omständigheter, det är inte något givet.

Den första bestämningen av kriterier för "församling i utlandet som jag kunnat finna finns i ett beslut av Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet 2004-09-13 § 161 där följande kriterier fastställdes: "att av nämnden och lokal stämma godkänd stadga föreligger, att det finns ett av stämman utsett och fungerande kyrkoråd, att stämman beslutar om revision och ansvarsfrihet, att församlingsinstruktion utarbetas". De skrevs "i avvaktande av kommande kyrkoordningsföreskrifter".

Andra kyrkolagsutskottet 1999 skrev med hänvisning till församlingarna inom landet att församlingskriterierna "behöver bygga på vissa gemensamma principer som tar sin utgångspunkt i vad en församling är".

För att hantera den här spänningen mellan formella och teologiska kriterier behövs en bearbetning av frågan om vad kriterier är.

Vad betyder kriterium i det svenskkyrkliga sammanhanget? Kriterier för vad? Exkluderande kriterier, förhållandet till implicita kriterier? Finns det operativa, funktionella, normativa, strukturella kriterier, etc? Jag har inte funnit att det här frågekomplexet över huvud taget diskuterats i Svenska kyrkan. Jag har också sökt efter någon "den allmänna meningens" uppfattning ("det vet väl alla vad ett kriterium är") men inte funnit någon sådan.

Frågor kring hur kriterier konstrueras, tillämpas och utvärderas är komplicerade. Jag menar att utgångspunkten för att tillskapa ett kriterium för vad som är en församling ges i en förutsatt formulerad lära eller i text formulerad praktik för vilka kriterierna anpassas. Ett kriterium är en grund för en bedömning av huruvida förutsättningarna för *om* en given lära eller praktik finns. *Hur* de i praktiken utförs blir då föremål för en utvärdering med hjälp av de uppställda kriterierna. Ett kriterium är alltså en bedömningsgrund som konstrueras på basis av något som kriteriet förutsätter. Denna bas måste alltid vara väl och specifikt formulerad så att kriteriet, inte bara användningen av det, kan utvärderas.

Man brukar skilja funktionella kriterier som utgör bedömningsgrund t.ex. för vad som kan vara en församling, kriterier som varierar utifrån vilket syftet är med uppsättningen av ett

kriterium, från vad som är basen för formuleringen av kriteriet, i det här fallet normativa dogmatiska, rättsliga eller andra utsagor om vad som kan vara en församling. Håller man inte isär detta är risken stor att man är överens om kriterierna men om inte tolkningarna av dem.⁷ Det gör att församlingssynen mer styrs av ”yttre” formella kriterier än av det läromässiga innehållet. Men bedömningsgrunden kan inte vara detsamma som det som ska bedömas. Därför måste syftet med kriteriet vara klart.

Till detta kommer att när det finns flera kriterier som tillämpas på ett och samma strukturella och operativa system, t.ex. en församlingsindelning, kan det uppstå en spänning mellan kriterierna. När det är som i Kyrkoordningen finns tre olika församlingskriterier, gudstjänst, ansvarstagande och kyrkorum, kan de fungera som nödvändiga var för sig, men diskussionen har, även om det periodvis varit omstritt, visat att gudstjänsten framstår som viktigast. Då operationaliseras kriterierna så att de anpassas och balanseras inbördes och det sker en viktning av kriteriernas inbördes förhållanden som är intressant för anpassningen till den operativa miljön som kan anges som den teologiska grunden för vad som är en församling.

Det kan också hända att de givna kriterierna är nödvändiga men inte tillräckliga för att beskriva vad en församling är i Svenska kyrkan.

Begreppet församlingskriterium har sin grund i Kyrkoordningen 1999. Termen finns kvar i Kyrkoordningen (2021) i 37 kapitlet §§ 6 och 7 men har utgått ur kyrkoordningen som en övergripande bestämning. Församlingskriterium hade en fast given tolkningsram som hänför sig till indelningsfrågor men har senare, utan stöd i kyrkoordningen, vidgats så att de fått en vidare betydelse. Därmed har kriterieanvändningen närmast sig frågan om församlingens grundläggande uppgifter på ett sådant sätt att begreppen ibland sammanblandas. Det märkliga när det gäller församlingskriterierna i Svenska kyrkan är att om vad som kallats ”den grundläggande uppgiften” i vissa fall tenderat att göras till något slags kriterier så har kriterierna i andra fall fått karaktären av en närmast dogmatisk betydelse. I inget fall har detta, vad jag kunnat finna, varit avsikten. Däremot kan naturligtvis utförandet av den grundläggande uppgiften utvärderas och den grundläggande uppgiften helt eller delvis integreras i ett församlingskriterium.

Syftet med att uppställa kriterier för vad en församling är, varierar något. Andra kyrkolagsutskottet menar i sitt betänkande 1999 ”Kyrkoordning för Svenska kyrkan” att församlingskriterierna har en dubbel funktion, dels att ligga till grund för en lokal reflektion och dels att vara bedömningsgrund vid stiftsstyrelsernas beslut om församlingsindelning. Här blir kriteriet en bedömningsgrund för hur församlingen genomför den grundläggande uppgiften. ”Dessa kriterier behöver bygga på vissa gemensamma principer som tar sin utgångspunkt i vad en församling är. De skall fungera som en spegel där församlingen kan se sig själv i relation till sin grundläggande uppgift och de människor den är satt att tjäna.”⁸ Kriterierna är alltså ingen lära och ingen praktik men ska ställas i relation till båda. Kriterier är något man uppfyller. Så skriver Organisationsutskottet 2010 att ”om en församling inte uppfyller församlingskriterierna kan den inte få finnas kvar som en egen enhet inom Svenska kyrkan”.⁹

⁷ Dulles, Avery, *Models of the Church. A Critical Assessment of the Church in all its Aspects*, Dublin 1987, s. 137

⁸ Kyrkomötet. 2a kyrkolagsutskottet 1999:1 Kyrkoordning för Svenska kyrkan, s. 56

⁹ Kyrkomötet. Organisationsutskottets betänkande 2010:02 Utökade församlingskriterier

Kyrkorättsutskottet vid Kyrkomötet 2010 för in begreppet mätbarhet i en diskussion om församlingskriterierna i 37 kap. 2§. ”De kriterier som idag finns i paragrafen är tydliga och mätbara och avser församlingens grundläggande uppgift. Om dessa inte uppfylls kan stiftsstyrelsen besluta om en indelningsändring för församlingen.” Utskottet relaterar kriterierna också till församlingens grundläggande uppgift som den tvingande måste relateras till.¹⁰

Kriterierna får aldrig den ställning som lärosatser eller dogmer har. Är kriterierna väl formulerade så kan de utvecklas genom en fördjupad förståelse av dem men de kan också på olika sätt föras åt sidan eftersom de i någon mening är relativa både till innehåll och i förhållande till olika tider. Till skillnad från vad gäller lärosatser kan i det enskilda fallet Svenska kyrkan dispensera från att kriteriet uppfylles men det kan man i en luthersk tradition inte göra vad gäller dogmat. Så bestämde exempelvis Kyrkomötet att de församlingar som inte uppfyllde kriterierna när Kyrkoordningen 1999 infördes kunde kvarstå i Svenska kyrkan fram till 2007 utan att särskilda beslut fattades i varje enskilt fall. Från 2005 kunde fortfarande undantag från församlingskriterierna ges. Det innebär att en församling principiellt kan vara en församling utan att uppfylla kriterierna.

Det finns också olika kriterier som påläggs kyrka och församling ”utifrån” och där Svenska kyrkan saknar teologisk kontroll av vad de innebär för ecklesiologin i betydelsen av bilden av kyrkan, kyrkliga praktiker och ytterst dogmatiken. Det är utifrån den komplexitet som bara antydde ovan som man måste se den juridiska genomgången 2019-2021 av utlandsverksamheten inom avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet. Det krävs emellertid, menar jag, liksom vad gäller den inomsvenska situationen där kriterier läggs på Svenska kyrkan, att kriterierna som läggs på utlandsförsamlingarna också blir föremål för en teologisk analys. Statsmakterna i olika länder kontrollerar naturligtvis att kyrkorna lever i enlighet med de lagar och förordningar som gäller i samhället i övrigt, rätten är inte något ideologiskt eller teologiska neutralt. Den lagstiftning som utlandsförsamlingarna går in under, liksom de svenskkyrkliga församlingarna i Sverige, skapar bilder av vad det är att vara kyrka och församling och borde därför också vara föremål för fortgående teologiska analyser. Det är en del av kyrkans omvärldsanalys.

Kriterier är, åtminstone i rättsliga sammanhang, inte absoluta utan alltid föremål för tolkningar i samband med att de tillämpas. Det finns alltid en förförståelse hos den som tolkar kriterierna och de har alltid ett syfte och är i den betydelsen relativa. Ett exempel ur ett annat sammanhang: ”Som gärna framhållits i debatten kring den juridiska argumentationen”, skriver Stig Strömholm, ”är valet och tillämpningen av relevanskriterier i judiciell argumentation ofta — kanske oftast — icke en medveten användning av rationella principer. Det innebär därför sannolikt stor risk för rationaliseringar och förenklingar om man söker att uppställa och såsom tolkningsschema för ’verkligheten’, sådan den kommer till uttryck i rättsliga avgöranden, utnyttja ett komplex av egenhändigt formulerade principer för användning av relevanskriterier.”¹¹ Det är klart att relevanskriterier kan formuleras utifrån grundläggande värden, men om inte dessa klart formuleras är de iakttagelser som Strömholm gör ovan värda att beakta.

¹⁰ Kyrkomötet. Kyrkorättsutskottets yttrande 2010:1y Yttrande till utökade församlingskriterier

¹¹ Strömholm, Stig, Den juridiska argumentationens relevanskriterier, *Svensk Juristtidning* 1974, s. 646

3. Församlingens kännetecken och grundläggande uppgift

I luthersk teologi före 1700-talet stod församlingens kännetecken i förgrunden, vad en församling är föregick dess uppgifter. Man talade om församlingens kännetecken som låg till grund för vad som i Svenska kyrkan kallas den grundläggande uppgiften. Samtidigt är frågan om vad som är en församling komplex och mångfacetterad. Att använda sig av församlingsbegrepp löser inte problematiken eftersom det är abstrakt och bygger på definitioner. Därför behöver man också fånga in praktiken som också skapar teologi, vad som i Kyrkoordningen kallas "den grundläggande uppgiften". Om kännetecknen är universella gäller att den grundläggande uppgiften måste genomföras efter lokala förutsättningar. Om "uppdraget för Svenska kyrkans församlingar utomlands är detsamma som för en församling i Sverige"¹² måste det finnas ett gemensamt sammanhang för svenskkyrkliga församlingar i Sverige och utomlands. Den grundläggande uppgiften är fyrfaldig: gudstjänst, undervisning, diakoni och mission.

1982 års kyrkokommitté återger i sitt slutbetänkande i avsnittet "Grundläggande principer" en formulering från en remissinstans och instämmer i den: "Frågan om den kristna församlingens identitet är så komplex och mångfasetterad, att snart sagt varje framställning i denna fråga kan kompletteras, nyanseras och ifrågasättas."¹³

När man ecklesiologiskt studerar församlingen finns en rad element att ta hänsyn till. Exempel på detta är • antropologi (vilken människosyn finner man), • sociologi (hur förstår man dynamiken i gemenskapen), vad som med hjälp av en tysk rättsdoktrin kan kallas • statskyrkorätt, d.v.s. statliga lagar, regler och förordningar av specifik betydelse för kyrkliga förhållanden som direkt eller indirekt formar församlingen, • ekonomi (som inte bara handlar om t.ex. redovisnings- och inkomstsystem utan också om de teorier som de bygger på), • organisationsteori och • kyrkorätt. Eftersom de alla tillämpas på en kristen kyrka kan de alla bli föremål för teologisk analys. Viktigast är emellertid dogmatiken. För att uttrycka detta med Martin Luther: "Korset prövar allt" (*crux probat omnia*), d.v.s. ytterst avgörande för församlingens uppbyggnad och liv är den givna gudomliga uppenbarelsen.

Jag ska här kort belysa detta genom att hänvisa till församlingens mångdimensionalitet och antyda att församlingsbegreppet inte har tillmätts stor betydelse dogmatiskt sett och att det har historiska skäl. Jag ska också skissera en luthersk dogmatisk syn på församlingen. Frågor om församlingen återkommer i framställningen eftersom grundproblematiken gäller vad man kan ställa för krav på att vara svenskkyrklig församling utomlands. Ordet begrepp används i många olika betydelser i den kyrkliga debatten och det gäller inte minst "församlingsbegrepp". För att försöka få ordning på det menar jag att det vore lämpligt att ansluta till uppfattningen att församlingsbegrepp är det abstrakta innehållet i termen församling men inte de konkreta

¹² Svenska kyrkan i utlandet 2021-05-03 <https://www.svenskakyrkan.se/iutlandet>

¹³ *Församlingen i framtiden*, Stockholm 1985, s. 21 (SOU 1985:1)

tillämpningarna av vad det innebär att vara församling. Man måste alltså skilja församlingsbegreppet från församlingssyn, församlingens grundläggande uppgifter, församlingskriterier eller vad det nu kan vara. Församlingsbegreppet är abstrakt och bygger på definitioner, t.ex. troendeförsamling eller territorialförsamling.

Gör man en genomgång av svenskkyrklig dogmatik finner man att frågan om vad en församling är på intet sätt är ett framträdande tema.¹⁴ Det är däremot frågan om vad kyrkan är. I den svenska utgåvan av de s.k. lutherska bekännelseskrifterna (Svenska kyrkans bekännelseskrifter) ser man att översättarna använder församling i fyra olika sammanhang där olika begrepp på latin eller tyska blir till församling på svenska. Ett exempel är hämtat ur Martin Luthers stora katekes där det heter: "Ty först och främst har han [den helige Ande] i världen en särskild församling, vilken är den moder, som föder och ger näring åt varje kristen genom Guds ord ...". De tyska och latinska begreppen är *Gemeine* och *communio*, alltså gemenskap. Begrepp som motsvarar församling i nutida svenskkyrklig mening finns inte. Församling var på svenska länge helt enkelt en synonym till kyrka. För det som i dag kallas församling användes andra begrepp, främst socken. När ordet församling används gäller ett tillfälle då människor verkligen församlas, främst i förhållande till gudstjänsten. Det betyder att sockenbegreppet tillämpas så att församlingen är de som söker sig till samma kyrka och delar präst. Det här församlingsbegreppet utgår alltså från ett centrum. Så småningom tog behovet av att bestämma församlingen utifrån dess periferi, dess gränser, att ta överhanden, inte minst för att kunna ha kontroll över det territorium som därmed fastställdes. Territorialförsamlingen blev så den dominerande församlingsformen.

Om jag kort och en smula syntetiskt skulle beskriva vad en församling ur lutherskt dogmatiskt perspektiv kan vara, skulle det vara följande: Församlingen är den heliga Andes skapelse genom ordet och sakramenten. Instrumentet för ordets förkunnelse och sakramentsförvaltningen är ämbetet. Den kristna församlingen består av alla döpta, både de som lever i sitt dop och de som avfallit från dopet. Den är på det sättet en "blandförsamling" (*ecclesia mixta*). Det som kännetecknar den kristna församlingen är det kristna livet som mottas av nåd och är därför ett särskilt slags liv som grundas i dopets gåva och som tas emot genom tron. I församlingens gemenskap överskrids gränsen mellan himmel och jord genom att människan får del i Kristus och hans liv och därmed det eviga livet från Gud. Den som genom dopet fötts in i Guds folk som är ett särskilt förbund inbjuds också att fira det nya förbundets måltid, nattvarden. Församlingen är så en gemenskap i Kristus som hör Guds ord utläggas, som delar sakramenten och vårdar sig om varandra, andligt och materiellt, i själavård och diakoni. Gemenskapen präglas av bönen. När den här församlingssynen växte fram, som jag menar är ett slags lutherskt minimum läromässigt sett, utgjorde kyrka och samhälle ett slags symbios, kallad kristenheten. Inom ecklesiologin skilde man mellan världsligt och andligt regemente som till slut innebar att något av vad vi i dag kallar verksamheter föll utanför församlingens uppdrag. När

¹⁴ Det finns dock en del material av relativt sent datum och lite olika till sin karaktär: *Församling – Här! Nu! Ett arbetsmaterial för församlingars självreflektion från präst- och diakonmötet i Växjö 2005*, red. Peter Bexell, Växjö 2006, s. 246-252 (Publikationer från Växjö stift 12), Lundborg, Peter, *Var är församlingen?* Växjö 2005. Inför prästmötet 1978 i samma stift hade också en prästmötesavhandling om församlingen presenterats, Pernveden, Lage, *Församlingen: Strukturer och funktioner*, Stockholm 1978.

i Sverige fattigvård, undervisning och kyrkotukt låg på kyrkans ansvar kunde det dels ses som en delegation från det världsliga regementet dels som sprunget ur gudstjänsten.

Här närmar vi oss nu det teologiska fält vilket erbjuder grunden för hur kriterierna formuleras och hur syftet med kriterierna fastställs. I det här fallet har jag valt att formulera denna grund som kännetecken och grundläggande uppgift. Båda förekommer i materialet. "Kännetecken" (*nota ecclesiae*) är en mycket gammal term och inte så vanlig i det svenskkyrkliga regelverket medan "grundläggande uppgift" är hämtat från moderniteten.

Den tyske reformatorn Martin Luther (1483–1546) anslöt sig självfallet till Augustinus fyra kännetecken på den sanna kyrkan, (a) enheten (unitas), (b) heligheten (sanctitas), (c) katoliciteten (catholicitas), samt (e) apostoliciteten (apostolicitas). Men Luther sammanställde och reflekterade vid olika tillfällen över olika andra kännetecknen på kyrkan som vuxit fram under århundradenas lopp. Berömd är hans framställning i "Om kyrkan och koncilierna" (1539) där han skriver att kyrkan har sju kännetecken; ordet, dopet, nattvarden, nycklarna (avlösningen och bannlysningen), ämbetena, bönen och lovprisningen och korset. I andra sammanhang har han delvis andra kännetecken på kyrkan.¹⁵ Ett är de kristnas ansvarstagande för varandra och han kunde kalla själavården ett kyrkans kännetecken. Det betyder att själavården för honom var ecklesiologiskt begrundad men också att hans själavårdsteologi i någon mening gav form åt den kristna kyrka som tog intryck av hans förkunnelse.¹⁶ Men det som gäller för kyrkans kännetecken, också när de beskriver vad som är en församling, är att om tillräcklig konsensus föreligger och det är teologiskt välgrundat, kännetecknen också kan spegla vad församling och kyrka är utifrån ett aktuellt perspektiv. Ett starkt socialt engagemang är sedan 1900-talet en av Svenska kyrkans tydligaste kännetecken.

Svenska kyrkan har emellertid uppvisat ett ambivalent förhållningssätt till frågan om kyrkans och församlingens kännetecken, det måste nog erkännas. Vid Kyrkomötet 1987 hänvisade Läronämnden till Luthers ovan nämnda skrift om koncilierna. Enligt Läronämnden visade dessa sju kännetecken att Svenska kyrkan inte enbart kunde ses som en institution i samhället utan att hon primärt måste förstås utifrån den självförståelse och identitet som framkommer bland annat genom gudstjänsten, bönen, sakramenten, ordet och prästämbetet.¹⁷ Vid Kyrkomötet 2016 väcktes en motion om "att med anledning av reformationsåret ta initiativ till ett brett och djupt teologiskt och forskningsbaserat samtal om vad Kyrkan och kyrkosamfundet är och bör vara i ljuset av Bibeln och av Martin Luthers framställning om Kyrkans sju kännetecken som återfinns i skriften Om koncilierna och kyrkan (1535, WA 50:509–653)".¹⁸ Kyrkolivsutskottet ansåg då att "det inte finns bara en kyrkosyn varken i Bibeln eller hos Luther" och förklarade sig tveksamt till att "Om koncilierna och kyrkan" skulle vara den skrift av Luther som vore den mest fruktbara för detta samtal.¹⁹

¹⁵ Luther, Martin, *Von den Konziliis und Kirchen* 1539, WA 50, 509-653, Aurelius, Carl Axel, *Hjärtpunkten – Evangeliets bruk som nyckel till Augsburgska bekännelsen*, Stockholm 1995, s.

¹⁶ Brodd, Sven-Erik, *Själavård och ecklesiologi. Några teman och internationella utblickar, Att öppna ett slutet rum – själavård och ecklesiologi*, red. Jonas Idestrom & Gunilla Löf Edberg, Stockholm 2018, (21-56) s. 26

¹⁷ Kyrkomötet. Läronämnden 1987:6

¹⁸ Kyrkomötet. Motion 2016:69 av Fredrik Sidenvall, En kyrka grundad på nådens tecken, inte maktens redskap

¹⁹ Kyrkomötet. Kyrkolivsutskottets betänkande 2016:15

Det finns alltså både en dogmatisk komponent i kyrkans kännetecken och en spegling av ecklesiologi i praxis. I en undersökning av levd ecklesiologi i församlingar i en situation av minoritet och i relativt utsatta områden, skriver Andreas Holmberg att ett resultat av undersökningen visar ”att bejakandet av oförutsägbarhet och bristen på kontroll kan utgöra ett kännetecken på församlingslivet”. Han visar på både nödvändigheten av detta och den potential som det erbjuder. För att det som kännetecknar en församling ska bli möjligt att förverkliga, återkommer författaren till att det krävs mer av tillit än av kontroll.²⁰ Jag har velat nämna detta eftersom bejakandet av oförutsägbarhet och bristen på kontroll sannolikt måste bli både ett resultat av den snabba utveckling som Svenska kyrkan nu är inne i och en teologisk och ekonomisk utmaning. Samma sak gäller behovet av att utveckla tilliten. Hur detta förhåller sig till det ansvar som kommer att krävas av församlingar i Sverige och utomlands måste bli föremål för teologisk reflektion i församlingarna.

Det är att förvänta att församlingar i Svenska kyrkan kommer att ha olika kännetecken beroende på var de befinner sig i Sverige. Så kan exempelvis glesbygdskyrkan inte jämföras med förortsförsamlingen.²¹ En utlandsförsamling kommer heller aldrig att ha exakt samma kännetecken som en annan utlandsförsamling. Ständigt uppstår nya situationer och nya lösningar med olika sätt att vara kyrka på en bestämd plats. Här kan då kriterier formuleras för att vägleda svenskkyrkliga församlingar när de ställs inför nya situationer med syfte att undvika detaljreglering samtidigt som dessa kriterier kan bli en hjälp att gestalta vad som är en kristen församling. Peter Bexell pekar på faran ”att vi i vårt sätt att tänka församling och församlingsliv, blir låsta vid kyrkoordningens regelsystem, där det på en rad punkter, fr.a. administrativa, bara finns ett sätt att vara församling. Det vore en poäng att hitta en ecklesiologi och skapa någon sorts möjlighet i kyrkoordningen för den församling som startar från noll — utan hus och utan beslutsfunktioner. Precis lika stor poäng vore att skapa en frihet i formerna för den församling som bedrivs på sparlåga med insatsstyrka från stiftet.”²² Det här är en problematik som naturligtvis speglar den svenskkyrkliga verkligheten i Sverige men som jag menar ligger nära den problematik som i högsta grad är Svenska kyrkans i utlandet.

I Kyrkoordningen talas om församlings grundläggande uppgift och det framhålls ofta att det inte är fyra verksamhetsområden utan aspekter på en och samma uppgift.²³ Detsamma kan sägas om kyrkans kännetecken; de är inte olika verksamheter utan aspekter av vad kyrkan är

²⁰ Holmberg, Andreas, *Kyrka i nytt landskap. En studie av levd ecklesiologi i Svenska kyrkan*, Skellefteå 2019, s. 167

²¹ Se t.ex. Idestrom, Jonas, *Lokal kyrklig identitet – en studie av implicit ecklesiologi med exemplet Svenska kyrkan i Flemingsberg*, Skellefteå 2009 (Artos) (BTP 85) och Idestrom, Jonas, *Spåren i snön. Att vara kyrka i norrländska glesbygder*, Skellefteå 2015 (Artos)

²² Bexell, Peter, Mitt i församlingen, *Församling – Här! Nu! Ett arbetsmaterial för församlingars självreflektion från präst- och diakonmötet i Växjö 2005*, red. Peter Bexell, Växjö 2006, (152-163) s. 159 (Publikationer från Växjö stift 12)

²³ Randgard, Tom, *Förnyelse i kontinuitet En kyrkorättslig och ecklesiologisk analys av framväxten av Svenska kyrkans kyrkoordningens bestämmelse av församlingens grundläggande uppgift*, Uppsala 2019 (Uppsala universitet)

som kommer till uttryck i olika former för församlingens liv. Ibland tillskrivs också den grundläggande uppgiftens olika perspektiv tolkade som verksamhetsformer karaktär av kriterier.²⁴

Vad som sägs i kap 37 § 3 om församlingens grundläggande uppgift utförs i 2 kap 1§ som stadgar att församlingens grundläggande uppgift är fyrfaldig: att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Som så ofta ska då påpekas att det inte rör sig om fyra verksamheter utan en enda grundläggande uppgift som är fyrfaldig. ”Syftet är att människor skall komma till tro på Kristus och leva i tro, en kristen gemenskap skapas och fördjupas, Guds rike utbreddas och skapelsen återupprättas. Allt annat som församlingen utför är stöd för och en konsekvens av denna grundläggande uppgift.” Det är viktigt att ”allt annat” som församlingen gör erkänns som ett uttryck för församlingens grundläggande uppgift så långt det är ”stöd för och en konsekvens av” den grundläggande uppgiften. Formuleringen av uppgiften har karaktär av lärosats och blir därför inte användbar som kriterium. Den måste tolkas och preciseras eftersom kriteriet alltid ställs i relation till någon typ av mera preciserad regel, eller borde åtminstone teoretiskt göra det. Ett annat skäl till att den grundläggande uppgiften inte kan göras till kriterium ger Läronämnden vid kyrkomötet 2013. Läronämnden skriver: ”När det gäller kyrkoordningens reglering av den grundläggande uppgiften är den medvetet utformad för att ge tolkningsutrymme för lokal och regional tillämpning på de två pastorala nivåerna stift och församling.” Läronämnden finner därför att en ”detaljerade beskrivning av gudstjänst, diakoni, undervisning och mission riskerar att omöjliggöra den mångfald av lokala gestaltningar som är ett uttryck för vår kyrkas tro, bekännelse och lära”.²⁵ Utta-landet återkommer i senare sammanhang, återgivet av t.ex. Utjämningsutredningen 2015 där man drar slutsatsen att ”det bör råda stor frihet beträffande hur de olika momenten i församlingens grundläggande uppgift ska tolkas”.²⁶ Det betyder att den grundläggande uppgiften inte kan användas som ett församlingskriterium. Den frihet som den grundläggande uppgiften rymmer gör det till en grannliga uppgift att konstruera kriterier för hur den ska fullgöras och reser frågan om det alls är nödvändigt.

Svenska kyrkan i utlandet skall bedriva verksamhet med inriktning på gudstjänstliv, undervisning, diakoni och mission. I t.ex. Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2001 hänvisas till 57 kap 5 § om församlingsinstruktionen där det är angivet att det i varje församling skall finnas en församlingsinstruktion och att den skall innehålla ett pastoralt program för församlingens grundläggande uppgift; att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt att utöva diakoni och mission.²⁷ Vad som här sägs gäller alltså även församlingarna i utlandet.

²⁴ Bexell, Peter, Mitt i församlingen, *Församling – Här! Nu! Ett arbetsmaterial för församlingars självreflektion från präst- och diakonmötet i Växjö 2005*, red. Peter Bexell, Växjö 2006, (152-163) s. 153 (Publikationer från Växjö stift 12)

²⁵ Kyrkomötet. Läronämndens yttrande 2013:04y Kyrkans grundläggande uppgift

²⁶ *Gemensamt ansvar en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem. Betänkande från den av kyrkostyrelsen tillsatta Utjämningsutredningen*, Uppsala 2015, s. 100 (Svenska kyrkans utredningar 2015:1)

²⁷ Kyrkostyrelsens Skrivelse till Kyrkomötet 2001:2 Kyrkostyrelsens verksamhetsberättelse och årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2000. Bilaga 12 Verksamhetsområde Verksamhet bland svenskar i utlandet/SKUT. Verksamhetsområdesrapport 2000

4. Församlingen som verksamhet och verksamheten som församling. Ett kriterieproblem

Termen verksamhet förekommer i en rad olika betydelser vad gäller Svenska kyrkan i utlandet. Församlingar bedriver verksamheter, en församling kan vara en verksamhet, Trossamfundet bedriver verksamheter genom Kyrkostyrelsen, verksamheter (icke-församling) bedriver verksamheter, o.s.v.. Till dessa verksamheter knyts olika typer av kriterier. Jag menar att en del av den problematik som finns vad gäller spänningar mellan utlandsförsamlingar och Kyrkostyrelsen (Trossamfundet) kan förstås utifrån detta. Det speglar till viss del en historia från den tid då å ena sidan Sjömanskyrkan i dess helhet var en verksamhet som bedrevs av Sjömansvårdsstyrelsen och å andra sidan utlandsförsamlingar under Ärkestiftet hade stor beslutskapacitet. Jag menar att det finns en svårighet med uppdelningen mellan församlingar och verksamheter där de senare teologiskt sett skulle kunna ses som församlingar. Det finns utrymme i detta sammanhang för ett mera dynamiskt församlingsbegrepp.

Ordet verksamhet återfinns 108 gånger i Kyrkoordningen (2021). Det förekommer i olika meningar som framgår av sammanhanget och är formulerat så att det inriktar sig på ramar och referenser men oftast inte ger ett bestämt innehåll. Det betyder att det i de fallen öppnar för att den verksamhet som omtalas kan bedrivas på olika sätt.

Om jag hittills skrivit om problem som är gemensamma för församlingar i utlandet och hemlandet, gäller det här avsnittet främst Svenska kyrkan i utlandet. Jag är emellertid väl medveten om att också i Sverige har i några pastorat tidigare församlingar benämnts som verksamhetsplatser.²⁸

Inom sjömansvården och missionen talade man med en vokabulär från missionen om "stationer" och "utposter" men det dominerande begreppet var verksamhet. Inom SKUT finns det ett begrepp som påminner om detta, nämligen verksamhetsplatser. Själva begreppet verksamhetsplatser är naturligtvis inget nytt, i framför allt inte inom svenskt näringsliv, men finns alltså i sjömansvårdens historia sedan länge.²⁹ Det kan, som jag antydde, numera återfinnas också i Svenska kyrkan som beteckningar på vad som tidigare varit församlingar. I Varabygdens församling i Skara stift säger man under rubriken Verksamhetsplatser att "till kyrkans verksamheter kommer du som du är". "Vi har olika verksamheter, anpassade för många behov."³⁰ Vidare skriver församlingen i en självpresentation: "Istället för församlingar finns det sex verksamhetsplatser där verksamheten utgår från församlingshemmen."

²⁸ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

²⁹ Renström, Carl, *I hamnar och storstäder. Svenska kyrkans sjömansvård och diasporaverksamhet under femtio år*, Stockholm 1926 s. 71 se sökbar <https://archive.org/details/arkivkopia.se-runeberg-ihams/page/n71/mode/2up/search/verksamhetsplats>

³⁰ Varabygdens församling. Verksamhetsplatser 2020-03-13 <https://www.svenskakyrkan.se/vara/verksamhetsplatser>

I diskussionen om Svenska kyrkans situation i Sverige med ständigt minskande inkomster och medlemstal, tog Utjämningsutredningen 2015 tog upp frågan om verksamhetsplatser och hänvisade till situationen i SKUT: "Det kommer att bli en viktig uppgift framöver att hitta nya former för kyrklig verksamhet på platser där det inte längre bor så många människor. Här finns erfarenheter från utlandskyrkans verksamhet som kan vara vägledande. Utlandskyrkan har som målsättning att följa människor där de är. Detta kan till exempel innebära att man inrättar 'verksamhetsplatser' på orter där det finns svenskar, men inte tillräckligt många för att det ska finnas underlag för en egen församling, eller där det av andra skäl inte är möjligt att bilda en församling. En verksamhetsplats får besök av en präst vid vissa tillfällen under året för gudstjänst, själavård och kyrkliga handlingar."³¹

Vad som menas med verksamhet och verksamhetsområde är inte alltid enkelt genomträngligt. Jag har begränsat mig i detta avsnitt till att följa några av Kyrkostyrelsens skrivelser till Kyrkomötet. En av rubrikerna 2001 är "Verksamhetsområdet Verksamhet bland svenskar i utlandet" vilket innebär att "verksamhet bland svenskar i utlandet" är ett av de verksamhetsområden som delar in den nationella nivån. Det betydde 2001 att Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet (SKUT) svarade för en verksamhet eller som det också heter "arbete bland svenskar i utlandet" eller utlandsverksamheten. Men SKUT bedriver också en verksamhet i Sverige.

Man kan jämföra med Kyrkostyrelsens skrivelser 2001 och 2019 för att se en viss förändring i synen på verksamhet. Oftast relaterar verksamhet i Kyrkostyrelsens skrivelser till administrativa och ekonomiska frågor, vilket naturligtvis påverkar förståelsen av begreppet. Det gäller administrativ policy, personalfrågor, ekonomi och, inte minst verksamhetsvolym. Det finns en begränsning av SKUT:s verksamhet utomlands då den har "att ansvara för Svenska kyrkans verksamhet på platser där det finns ett betydande antal svenska sjömän, turister och/eller utlandssvenskar". Begreppet återkommer i form av verksamhetsplatser. I det här fallet finns det vissa kriterier för vad som är en verksamhetsplats, nämligen att den skall vara försedd med personal och att den "ekonomiska ram inom vilken verksamheten bedrivs skall vara finansierad".³²

En jämförelse med Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2019 är intressant på två sätt. Den excellerar inte i varianter av "verksamhet" men det går att konstatera att nya begrepp kommit till sedan 2001. Församlingen kommer mera i blickfånget. "Svenska kyrkan i utlandet har församlingar i drygt 40 städer runt om i världen" och man ser att en "förskjutning mot allt mer självbärande utlandsförsamlingar är nödvändig". Det innebär att en lägesändring rimligen skett från betoningen av Kyrkostyrelsens verksamhet 2001 till församlingens verksamhet 2019. Men samtidigt sker då en betydelseförskjutning av verksamhetsbegreppet som har med ansvarsfördelning att göra och vad Kyrkostyrelsen i olika sammanhang framfört som ett nödvändigt behov av hållbarhet i organisationen.³³

³¹ *Gemensamt ansvar en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem. Betänkande från den av kyrkostyrelsen tillsatta Utjämningsutredningen*, Uppsala 2015, s. 100 (Svenska kyrkans utredningar 2015:1)

³² Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2001:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2002-2004

³³ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2019:1 Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2020-2022

Utvecklingen sedan 2001 har lett till en förändring av skillnaden mellan verksamhet, församlingar och verksamhetsplatser. Förståelsen av dem påverkas av att förhållandet till Svenska kyrkan regleras av avtal mellan Trossamfundet Svenska kyrkan och församlingar och verksamhetsplatser. Jag tolkar det så att verksamhetsplats är en beteckning för en enhet som bedriver verksamhet på vad som i skrivelsen 2019 kallas verksamhetsorter. I sammanhanget förekommer också begreppet permanent postering som gäller om det finns någon av Svenska kyrkan anställd präst på orten. Också detta påverkar förståelsen av begreppet verksamhet i ett ecklesiologiskt perspektiv. Ytterligare komplicerande blir det när man söker kriterier för vad som är en församling i de här sammanhangen genom att det som kallas verksamhetsplats såsom jag tolkat det ofta inte bara gör anspråk på att vara en svensk församling utan också kallar sig så. Till det kan läggas att det finns en annan utveckling som syftar till att stödja svenskkyrkliga församlingar utomlands genom anknytningar till någon kyrka som Svenska kyrkan står i något slags kyrkogemenskap med. Här uppträder begreppet församlingsverksamhet. ”Inriktningen på det fortsatta arbetet är att ingå samarbetsavtal mellan de bolag och föreningar som lokalt bedriver församlingsverksamheten på respektive ort å den ena sidan och Trossamfundet Svenska kyrkan å den andra.”³⁴ Med bolag och föreningar kan menas dels kyrkor dels självständiga sällskap som bedriver utlandsverksamhet och som inte är en del av den organiserade kyrkan, t.ex. de norska och danska utlandskyrkorna som är privata sällskap. Det kan också röra inhemska kyrkor med vilka Svenska kyrkan står i kyrkogemenskap. Det här påverkar återigen hur man kan se på Svenska kyrkans utlandsförsamlingar och utlandsverksamheter.

I den ovan skisserade problematiken ligger naturligtvis en fråga om makten över verksamheten. Den påverkar också i hög grad varje diskussion om kriterier. En motion till Kyrkomötet 2007 återger en tolkning av de olika nivåerna i kyrkans liv och önskar att vad som kan kallas den globala nivån ”som ett verksamhetsområde” ska skrivas in i kyrkoordningen.³⁵ På ett helt rimligt sätt skiljs mellan ”beslutsnivå och verksamhetsnivå”. Det finns tre beslutsnivåer i Svenska kyrkan: den lokala, den regionala och den nationella. Men det finns fyra verksamhetsnivåer: den lokala, den regionala, den nationella och den globala. På den globala verksamhetsnivån kan både församlingar³⁶, stift³⁷ och nationell nivå³⁸ ha verksamhet enligt kyrkoordningen. Men frågan är om det inte finns en ”global” beslutsnivå också i Svenska kyrkan genom de församlingar och verksamheter i utlandet som den beslutar om.

Mycket av de spänningar som finns mellan Svenska kyrkan på nationell nivå och verksamheter och församlingar i utlandet går tillbaka på hur begreppet verksamhet kan förstås.³⁹ Det finns en spänning mellan det faktum att utlandsförsamlingarna oftast är egna juridiska personer, lokala pastorala områden med egen verksamhet och egna styrformer och egen ekonomi samtidigt som de är en verksamhet som Kyrkostyrelsen bedriver och som blir tydlig när det gäller redovisningsformer, rätten att vara en församling inom Trossamfundet Svenska kyrkan, anställningsförhållanden, med mera. I Kyrkoordningen (2021) 2 kapitlet 12§ sägs det att

³⁴ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2019:2 Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå 2018

³⁵ Kyrkomötet. Motion 2007:58 Nivåer i Svenska kyrkan av Seth Henriksson

³⁶ Kyrkoordningen (2007) Andra avd. 2 kap., Församlingens uppdrag, 1 § Församlingens uppgifter

³⁷ Kyrkoordningen (2007) Tredje avd. 6 kap., Stiftets uppdrag, 4 § Stiftets uppgifter

³⁸ Kyrkoordningen (2007) Fjärde avd. 10 kap. 3 §, Den nationella nivåns uppdrag

³⁹ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021 Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

”Svenska kyrkan i utlandet omfattar utlandsförsamlingar och övrig utlandsverksamhet” och att Kyrkostyrelsen ”beslutar vilka utlandsförsamlingar som tillhör Svenska kyrkan och vilka övriga utlandsverksamheter som ska finnas”. Intrycket skulle kunna bli att utlandsförsamlingen är en Kyrkostyrelsens verksamhet. När det gäller verksamheter som ”tillhör Svenska kyrkan” utan att vara erkända församlingar, är de, liksom några församlingar, inte juridiska personer utan filialer till trossamfundet. ”Kyrkostyrelsen ansvarar för ... Svenska kyrkan i utlandet som verkar genom utlandsförsamlingar för svenskar utomlands.”⁴⁰

Förhållandet mellan en utlandsförsamling och Trossamfundet Svenska kyrkan regleras på olika sätt. Det sker genom ett avtal dem emellan och genom t.ex. att församlingsordningar och församlingsinstruktioner godkänns. Förfarandet har, liksom vad gäller församlingarna i Sverige, ett slags avtalskaraktär. Det sker också genom församlingarnas rätt att använda varumärket. Normavtalet mellan Trossamfundet och den utlandsförsamlingen/verksamheten som finns och som är mycket välskrivet, skulle kunna öppna för en mer dynamisk förståelse av vad som är en svenskkyrklig församling utomlands där t.ex. små grupper skulle kunna vara församlingar om de uppfyller de nödvändiga teologiska kriterierna för detta. Då skulle kyrkans lära överordnas juridiken samtidigt som den nödvändiga juridiska regleringen kvarstår.

Frågan om diskrepansen mellan verksamhet och församling är inte helt lätt. Som bäst hålls en teologiskt grundad syn på församlingen samman med den juridiska formen för den, som sämst går de isär och man får en sönderbruten ecklesiologi.

Vad jag velat påpeka här är alltså att frågan om verksamhet i alla dess varianter avsevärt komplicerar frågan om församlingskriterier, särskilt då om verksamhetsplatsen är en enhet där det finns människor som förverkligar en kristen gemenskap på ett sådant sätt att även om de inte uppfyller kriterierna i Kyrkoordningen i andra sammanhang teologiskt skulle ses som en församling, inte minst i den speciella svenskkyrkliga tolkningstradition som åberopar Confessio Augustana som normerande för vad en församling kan vara.

⁴⁰ Verksamhetsberättelse för Svenska kyrkans nationella nivå <https://www.svenskakyrkan.se/verksamhetsberattelse>

5. Vad som är nödvändigt och icke nödvändigt för att vara en församling. En utblick mot Confessio Augustana artikel 7

Den augsburgska bekännelsen eller Confessio Augustana (CA) är den bekännelse som de flesta lutheraner har gemensamt. Sedan 1800-talet har kapitel 5 och 7 lyfts fram som kännetecknande för en funktionsorienterad luthersk ecklesiologi. Där heter det att det är nog för en luthersk kyrkogemenskap, senare också en ekumenisk, om det finns en samsyn om evangelieförkunnelsen och sakramentsförvaltningen. Jag ifrågasätter den tolkningen som jag ser enbart som en tolkning av Confessio Augustana ur ett organisationsperspektiv. Den här frågan har betydelse inte minst när man diskuterar hur utlandsförsamlingarna ska förhålla sig till samverkan med andra kyrkosamfund på den plats man befinner sig. Jag återkommer till det i ekumenikavsnittet.

Orsaken till att jag tar upp frågan om den sjunde artikeln i Confessio Augustana (CA) är att den används som referens när frågor om Svenska kyrkans organisation och ståndpunkt i ekumeniska frågor kommer upp. Det är två områden som i hög grad berör utlandsförsamlingarna och inte minst då hur man konstruerar kriterier i dessa sammanhang.

För att möjliggöra den relationsförändring mellan staten och kyrkan som skedde 2000 tillsattes 1995 flera utredningar om "Svenska kyrkans framtida organisation". I samband med det formerades en teologisk expertgrupp med Lars Eckerdal som ordförande och Gunnar Edqvist som sekreterare.⁴¹ vars arbete kom att bli betydelsefullt.⁴² I "Några noteringar om församlingen" skriver den teologiska expertgruppen: "Det som är konstitutivt för kyrkan är också konstitutivt för kyrkan lokalt, församlingen. Ska man ange vad församlingen är eller ge grundläggande kriterier för hur en församling organisatoriskt bör utformas måste samma utgångspunkt gälla för församlingen som för kyrkan som helhet."⁴³ För att begrunda detta hänvisar expertgruppen till att eftersom Svenska kyrkan är "ett evangeliskt-lutherskt trossamfund" är Augsburgska bekännelsens artikel 7 "grundläggande för bestämning av vad församlingen/kyrkan är". Man lyfter så fram att "kyrkan skall bestå till evärdelig tid", d.v.s, alltid, och att den är "de heligas samfund" eller "församlingen av alla troende" och att den "framträder på detta sätt varje gång gudstjänst firas i olika former".⁴⁴ Av det följer sedan olika andra församlingskriterier. En synpunkt som inte knyts till CA 7 men som är fundamental för förståelsen av den skriver expertgruppen fram så här: "Svenska kyrkan är en del av den universella kyrkan. Också beträffande Svenska kyrkan och dess församlingar gäller att församlingarna är Svenska kyrkan

⁴¹ Ekström, Sören, *Makten över kyrkan. Om svenska kyrkan, folket och staten*, Stockholm 2003, s. 330 (Verbum)

⁴² Expertgruppens PM finns avtryckt i *Svenska kyrkans framtida organisation. Arbetet på olika nivåer*, Uppsala 1998 s. 56-58 (Svenska kyrkans utredningar 1998:3) och i Bilaga 1. Svenska kyrkans framtida organisation. Teologiska expertgruppen. PM 1996-11-26, *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998

⁴³ Bilaga 1. Svenska kyrkans framtida organisation. Teologiska expertgruppen. PM 1996-11-26, *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998, s. 289

⁴⁴ Ibidem

lokalt.”⁴⁵ Det betyder att kravet på universalitet också omfattar församlingarna. Jag återkommer till detta i ett särskilt avsnitt nedan om begreppet ”världsvid”.

Confessio Augustanas artikel 7 har i en svensk översättning följande lydelse: ”På samma sätt lär de att en enda helig kyrka för alltid skall äga bestånd (*una sancta ecclesia perpetuo mansura sit*). Men kyrkan är de heligas församling [samfund] (*congregatio sanctorum*), i vilket evangeliet lärs ut rent (*pure docetur*) och sakramenten handhas rätt (*recte administrantur*). Och för kyrkans sanna enhet är det nog (*satis est*) att vara samstämmig (*consentire*) angående evangeliets lära och angående sakramentens handhavande (*administratione sacramentorum*). Och det är icke nödvändigt (*nec necesse*), att mänskliga traditioner eller yttre bruk och ceremonier som instiftats av människor är lika överallt, såsom Paulus säger: En tro, ett hopp, en Gud, som är allas Fader etc [Ef. 4:5]”.⁴⁶

Liksom i den teologiska expertgruppens formuleringar har denna text använts ofta i svensk-kyrklig tradition som en grund för ställningstaganden i kyrkoorganisatoriska frågor och gärna då som intäkt för något slags organisatorisk relativism eller funktionalism. Så gör nu inte expertgruppen men väl anknytningen till organisationsfrågor, i det här fallet till den kyrkliga indelningen. Det är, som jag antydde, vanligt att göra denna tolkning av CA 7 i modern svensk-kyrklig diskussion.⁴⁷

Problemet är emellertid att även om man tillämpar någon typ av enhet i [försonad] mångfald som organisationskriterium går det inte att omedelbart härleda organisationsfrågor ur CA 7 helt enkelt därför att artikeln inte handlar om det utan om förhållandet mellan kyrkans enhet och människors frälsning.⁴⁸ De romerska katolikerna hade inga invändningar mot artikel 7 (bortsett från att de missuppfattade de heligas gemenskap som att kyrkan endast skulle bestå av heliga, vilket lutheranerna ägnade kraft åt att tillbakavisa). Inte heller i de luthersk-katolska ekumeniska dialogerna har artikeln varit problematisk. Helt kort:

Grundproblemet är att lutheranerna bekänner sig till satsen ”utanför kyrkan finns ingen frälsning” (*extra ecclesiam nulla salus*). Det är därför viktigt att visa att Augsburgska bekännelsen lär ”att en enda helig kyrka för alltid skall äga bestånd” (*una sancta ecclesia perpetuo mansura sit*) och att lutheranerna inte står utanför denna enda, heliga kyrka, d.v.s. *congregatio sanctorum*. Observera här att begreppet inte är ”de heligas gemenskap”, d.v.s. *communio sanctorum*, utan *congregatio sanctorum*, d.v.s. den strukturellt uppbyggda församlingen. Därmed kommer frågan om frälsningen och kyrkans enhet att föras samman. ”Soteriologi og ekklesiologi hører samman på en sådan måde, at kun de ting, der er absolut

⁴⁵ Bilaga 1. Svenska kyrkans framtida organisation. Teologiska expertgruppen. PM 1996-11-26, *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998, s. 289

⁴⁶ *Confessio Augustana. Augsburgska bekännelsen. Nyöversatt och kommenterad*, Uppsala 2017, s. 27 (EFS Budbäraren). Här finns även en latinsk grundtext.

⁴⁷ Till kritiken av en funktionalistisk tolkning se t.ex. Hemberg, Jarl, Holte, Ragnar & Jeffner, Anders, *Människan och Gud. En kristen teologi*, 1982, s. 163, Fagerberg, Holsten, *Die Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften von 1529 bis 1537*, Göttingen 1965, 285f, Söderlund, Rune, Augsburgska bekännelsen som ekumeniskt dokument med särskild hänsyn till tolkningen av CA 7, *In unitatem fidei. Festschrift till Per Erik Persson*, red. Per Frostin et al., Lund 1989, 200-222 (Religio 29)

⁴⁸ För det efterföljande hänvisar jag till Nørgaard-Højen, Peder, *Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Kommentar*, København 2001, s. 271-298 som ger en bra återspeglning av forskningsläget.

frelsesnødvendige, må anses som nødvendige kendetegn på kirken og som uafviselige elementer af kirkens enhed. Kirken er det guddommelige instrument til menneskehedens forløsning og frelse, og den manifesterer sig synligt og hørligt i forvaltningen af nådemidlerne og i evangeliets forkyndelse.”⁴⁹ Men de kyrkans kännetecken som framträder vid bestämningen av den enda kyrkans soteriologiska betydelse, betyder inte att de är de enda kännetecknen (*notae ecclesiae*) ”der er nødvendige, for at man kan tale om en kristen kirke i fuld forstand”.⁵⁰ *Satis est* (det är tillräckligt) refererar inte till sådant som visserligen kan vara nödvändigt för kyrkans ordning och därmed enhet utan bara till sådant som är nödvändigt för frälsningen.

När kyrkosplittringen var ett faktum uppkom en rad inomlutherska stridigheter, framför allt föranledda av att CA inte konkret angav vad som var ren lära och rätt sakramentsförvaltning. Den lutherska ortodoxin, från mitten av 1500-talet till upplysningen på 1700-talet, hade en i ecklesiologin grundad rättsteori som inte skilde mellan en ”yttre” och en ”inre” kyrka, utan mellan den sanna (*ecclesia vera*) och den falska (*ecclesia falsa*) kyrkan. Både den sanna och den falska kyrkan kan vara både osynlig och synlig. Den synliga konkreta kyrkan (*ecclesia facta*) kan vara både en falsk kyrka och en rätt ordnad kyrka (*ecclesia recta*).⁵¹

Hur som helst finns det en uppfattning av innehållet i CA 7 i svensk tolkningstradition sedan 1800-talet vilken inte nödvändigtvis sammanfaller med den ursprungliga betydelsen av artikeln. Tolkningstraditionen legitimeras genom referensen. Det är alltså tolkningstraditionen som man måste förhålla sig till och förutsätta när man närmar sig frågan om församlingskriterier.

Slutligen kan väl sägas att referensen till CA 7 är belysande för en grundproblematik i det här sammanhanget, nämligen skillnaden mellan ett kriterium och de lärosatser eller föreställningarna som ligger bakom formuleringen av ett kriterium. Gudstjänst är kriteriet och vad som sägs om förvaltningen av sakramenten och ordets förkunnelse i CA 7 är den bakomliggande lärosatsen. En rimlig ståndpunkt ges av Tillsyns- och uppdragsutskottet i Kyrkomötet 2018 där man skriver: ”Augsburgska bekännelsen har en central ställning i bestämmelserna om Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära i 1 kap. 1 § kyrkoordningen. Det står samtidigt klart att [...] idag måste med nödvändighet många andra frågeställningar behandlas än de som tas upp i Augsburgska bekännelsen.”⁵²

⁴⁹ Nørgaard-Højten, Peder, *Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Kommentar*, København 2001, s. 276

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Jacobs, Manfred, *Der Kirchenbegriff bei Johann Gerhard*, 1959, Olsson, Herbert, *Kyrkans synlighet och fördoldhet enligt Luther, En bok om kyrkan*, Stockholm 1942, 306-326

⁵² Kyrkomötet. Tillsyns- och uppdragsutskottets betänkande 2018:2 Ny vuxenkatekes

6. En kort begreppshistorisk bakgrund för Svenskans kyrkans del

Församlingskriterier införs i samband med att Svenska kyrkan får ett eget regelverk i samband med att förhållandet mellan kyrkan och staten ändras. Man finner på det sättet en möjlighet att komma tillrätta med den gamla frågan om församlingsindelningar. En teologisk expertgrupp knöts till arbetet och angav då ett antal kriterier för vad som skulle vara en församling i Svenska kyrkan och dessa fick sedan stort genomslag också utanför församlingsdelningsproblematiken. I praktiken ledde det till att antalet församlingar i Svenska kyrkan minskade drastiskt. Det fanns emellertid också ett annat syfte med kriterierna, som inte uppmärksammades i högre omfattning, nämligen att stärka församlingarnas inflytande och identitet. Det här är bakgrunden till att kriteriefrågan kommit att spela en stor roll när det gäller utlandsförsamlingarnas anslutning till Trossamfundet Svenska kyrkan.

Begreppet kriterium är ytterst ovanligt inom ecklesiologin och där det förekommer har det nästan uteslutande en avgränsande eller exkluderande funktion. "Församlingskriterium" dyker upp i ett sådant sammanhang vid mitten av 1990-talet då det fanns ett behov av att närmare bestämma vad en församling i Svenska kyrkan kunde vara när det av riksdagen beslutade regelsystemet upphörde genom den förändrade relationen mellan kyrkan och staten som trädde i kraft 2000.

Två saker är väl kanske värda att notera när det gäller den historiska utvecklingen i Svenska kyrkan som gör det tidskrävande att bilda sig en uppfattning om vad som sker. Det ena är problemet med hur de olika typer av texter som växer fram ska tolkas i förhållande till varandra. Det andra ligger på det mer processuella planet och rör frågor om kontinuitet och uppbrott. Det har under de senaste tjugo åren utvecklats ett mönster som är lättast att iakta i Kyrkomötet, men som finns synligt generellt i kyrkliga texter. Det innebär att om en motion eller ett förslag ska avvisas så hänvisar utskotten (och majoriteten) till tidigare beslut och man får ofta en ganska bra överblick över den tidigare ärendehantering. När Kyrkomötet däremot fattar beslut som river upp tidigare ställningstaganden lämnas läsaren i osäkerhet om hur kyrkomötet förhåller sig till mötets tidigare beslut.

Strukturutredningen riktar en försynt kritik mot att frågan om vad en församling är fram till det utredningsarbete som föregick kyrka-stat-reformen 2000 inte skulle ha bearbetats. Men det stämmer nog inte helt.⁵³ I Strukturutredningens betänkande 2011 konstateras emellertid också att begreppet kriterium inte förekommit i tidigare mångåriga diskussioner om församlingsindelningar. "Det kan i sammanhanget noteras att den territoriella församlingsindelningen beslutades av regeringen enligt 35 § i lagen (1919:293) om ordning och villkor för

⁵³ Det finns dock undantag, om dessa se t.ex. Peterson, Kjell, *Församlingssyner i Sverige, Församling – Här! Nu! Ett arbetsmaterial för församlingars självreflektion från präst- och diakonmötet i Växjö 2005*, red. Peter Bexell, Växjö 2006, s. 186-193 (Publikationer från Växjö stift 12)

ändring i kommunal och ecklesiastik indelning. I lagen fanns inga kriterier för församlingsindelningen utan enbart bestämmelser om förfarandet vid en indelningsändring.”⁵⁴

I december 1995 tillsatte, som nämnts, Svenska kyrkans centralstyrelse olika utredningsgrupper för olika frågor som aktualiserats med anledning av det principbeslut som Riksdagen tagit om ändrade relationer mellan kyrkan och staten. 1998 presenterades flera utredningar om ”Kyrkans framtida organisation”. En sådan utredning behandlade den kyrkliga indelningen (”Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv”).⁵⁵ Här introduceras sannolikt för första gången begreppet församlingskriterier. I förslaget till kyrkoordning kapitel 36 2§ anger man hur grunderna för beslut ”om ändringar i den territoriella församlingsindelningen” kan göras. Utredarna utgår då ifrån vad som kan gälla som grund för en församling i Svenska kyrkan i detta avseende och skriver: ”Följande kriterier gäller för församling: 1. I församlingen firas normalt en huvudgudstjänst varje söndag, och annan kyrklig helgdag eller åtminstone en gudstjänst varje vecka. 2. I församlingen finns minst ett kyrkorum, invigt i Svenska kyrkans ordning. 3. I församlingen finns människor som tar ansvar för att församlingens uppgifter blir utförda och som är beredda att åtaga sig förtroendeuppdragen i församlingen.” Utredningen föreslår också undantag från kriterierna: ”En församling som inte uppfyller dessa kriterier får undantas från en indelningsändring endast om stiftsstyrelsen medger detta. Ett sådant medgivande kan ges om det finns särskilda skäl.”⁵⁶

En annan utredning 1998 behandlade ”Arbetet på olika kyrkliga nivåer”.⁵⁷ Också här spelar den tidigare nämnda teologiska expertgruppens PM om församlingen en viktig roll.⁵⁸ Utredningen ansluter sig till expertgruppens förslag till kriterier och skriver: ”Att stärka församlingens ställning har två dimensioner. Det innebär dels att församlingens identitet stärks dels också att församlingens inflytande stärks. Dessa dimensioner har naturligtvis ett klart samband. Genom att fastställa klara kriterier för församlingen, vilka också tillämpas lokalt, stärks församlingens identitet och genom större möjlighet för den församling som ingår i ett flerförsamlingspastorat genomföra den verksamhet man önskar stärks församlingens ställning och dess identitet blir därigenom tydligare.”⁵⁹ Här blir syftet med kriterierna tydliga. Slutligen återkommer frågan i huvudbetänkandet från utredningen om Svenska kyrkans framtida organisation i dess förslag till Kyrkoordning (36 kap. Ändringar i indelningen 2 §).⁶⁰

⁵⁴ *Närhet och samverkan. Betänkande från den av Kyrkostyrelsen tillsatta Strukturutredningen*, Uppsala 2011, s. 114 (Svenska kyrkans utredningar 2011:2)

⁵⁵ *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998 (Svenska kyrkans utredningar 1998:4)

⁵⁶ *Ibidem*

⁵⁷ *Svenska kyrkans framtida organisation. Arbetet på olika nivåer*, Uppsala 1998 (Svenska kyrkans utredningar 1998:3)

⁵⁸ Expertgruppens PM finns avtryckt i *Svenska kyrkans framtida organisation. Arbetet på olika nivåer*, Uppsala 1998 s. 56-58 (Svenska kyrkans utredningar 1998:3),

⁵⁹ *Svenska kyrkans framtida organisation. Arbetet på olika nivåer*, Uppsala 1998, s. 60 (Svenska kyrkans utredningar 1998:3)

⁶⁰ *Svenska kyrkans framtida organisation. Förslag till kyrkoordning. Huvudbetänkande från utredningen om Svenska kyrkans framtida organisation*, Uppsala 1998 (Svenska kyrkans utredningar 1998:1). Utredningens kommentarer, s. 265

I sina kommentarer till utredningens förslag lutar sig "Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv" mot "Teologiska expertgruppens PM 1996-11-07 'Några noteringar om församlingen'".⁶¹ "Gruppen understryker behovet av kriterier och att det klargörs vilka sådana som bör gälla för att i praktiken vara en församling." Utredarna instämmer i detta: "Även vi anser det viktigt med kriterier för församling, något som nu saknas. Dessa blir aktuella i första hand i fråga om mycket små församlingar. Vi föreslår att kriterierna klart anges i kyrkoordningen och ligger till grund för beslut om församlingsindelningen. I allt väsentligt i överensstämmelse med teologiska expertgruppen föreslår vi att som kriterium för församling skall gälla att i församlingen finns ett regelbundet gudstjänstfirande – minst en gudstjänst varje vecka, att där finns minst ett invigt kyrkorum och att församlingstillhöriga är beredda ta ansvar och åta sig förtroendeuppdrag. En församling som inte uppfyller kriterierna skall, menar vi, bli föremål för en indelningsändring. Stiftsstyrelsen bör dock ha en möjlighet att medge undantag."⁶²

Teologiska expertgruppens uppfattning får alltså ett stort genomslag och det finns anledning att återkomma till det. De förslag till församlingskriterier som expertgruppen lyfter fram är nog för de flesta ganska självklara i sitt sammanhang. Den lyfter också fram ett ytterligare kriterium som dock inte återkommer i utredningens förslag, nämligen att "till det för församlingen nödvändiga" hör också prästämbetet. "I församlingen finns en präst som har det pastorala ansvaret."⁶³ Vad som kan diskuteras är expertgruppens alltför snabba tillämpning av idén att "det som är konstitutivt för kyrkan är också konstitutivt för kyrkan lokalt, församlingen" utifrån en läsning av *Confessio Augustana* 7, som, vilket också expertgruppen framhåller, gäller i gudstjänsten (på 1500-talet mässan). Expertgruppen hänvisar också till ett avsnitt i 1982 års kyrkokommittés betänkande "Framtid i samverkan" (SOU 1986:17), som återges i regeringspropositionen 1986/87:31 "Ny organisation på lokal- och stiftsplanet i svenska kyrkan, m.m.". Där heter det att "en övre gräns för en församlings storlek måste bestämmas med hänsyn till förutsättningarna för att med befintliga resurser nå de människor som bor inom församlingen. I den mån det finns möjlighet att fira gudstjänst, människor som vill utgöra en gudstjänstgemenskap, tillgång till funktionärer, anställda eller frivilliga, samt lokaler kan däremot en församling vara hur liten som helst."⁶⁴

Etableringen av formella kriterier i Kyrkoordningen och användningen av dem också inom områden de ursprungligen inte var avsedda för, åtföljdes av andra explicita och implicita kriterier som tillämpats och tillämpas på församlingen, både i Sverige och utomlands.

⁶¹ Bilaga 1. Svenska kyrkans framtida organisation. Teologiska expertgruppen. PM 1996-11-26, *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998, s. 286-292 (Svenska kyrkans utredningar 1998:4) Till bilagan hör ett avsnitt som utgör text i *Församlingen i framtiden* (SOU 1985:1), s. 21-23.

⁶² *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998, s. 205 (Svenska kyrkans utredningar 1998:4)

⁶³ Bilaga 1. Svenska kyrkans framtida organisation. Teologiska expertgruppen. PM 1996-11-26, *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998, s. 292

⁶⁴ Bilaga 1. Svenska kyrkans framtida organisation. Teologiska expertgruppen. PM 1996-11-26, *Svenska kyrkans framtida organisation. Val, indelning, kyrkobokföring, arkiv*, Uppsala 1998, s. 287

7. Kriterierna i Kyrkoordningen

Några kriterier för församlingar tillhöriga Trossamfundet Svenska kyrkan finns inte i Kyrkoordningen (2021). Närmast torde det bero på vad Kyrkoordningen anger i 2:a kapitlets 12§: ”Inom Svenska kyrkan i utlandet gäller kyrkoordningens bestämmelser bara om det är särskilt angivet.” Det kompliceras av vad som juridiskt sett syns mig annorlunda, nämligen att församlingarna själva i församlingsordningen får göra ett urval av Kyrkoordningens bestämmelser. Bristen på vägledning i Kyrkoordningen har lett till framväxten av kriterier som vuxit fram parallellt och som till dels implicite refererar till Kyrkoordningen. Om församlingsindelningen är huvudanledningen i Kyrkoordningen rör de beslut som gäller utlandsförsamlingar Kyrkostyrelsens gillande av en församling. För detta krävs kriterier och 2018 angavs i kommentaren till Kyrkoordningen, nämligen att det ska finnas ett kyrkoråd, en kyrkoherde utsänd av Svenska kyrkan, fastställd församlingsordning och församlingsinstruktion.⁶⁵

I Kyrkoordningens 37 kap. Ändringar i indelningen, m.m. (2020), heter det i 2 § ”En församling som inte ingår i ett pastorat ska, utöver det som är angivet i 3 §, kunna fullgöra församlingens uppgifter enligt bestämmelserna i 2 kap. 1 § och enligt bestämmelser i kyrkoordningen i övrigt. (SvKB 2012:14)” och i 3 § ”Om en församling ingår i ett pastorat gäller följande: 1. I församlingen ska firas gudstjänster i enlighet med vad som framgår av församlingsinstruktionen. 2. I församlingen ska finnas minst ett kyrkoråd, invigt i Svenska kyrkans ordning. 3. I församlingen ska finnas personer som tar ansvar för att församlingens grundläggande uppgift blir utförd och personer som fullgör uppdragen som förtroendevalda i församlingen. (SvKB 2012:14)”.

Redan av vad jag tidigare skrivit framgår att det finns flera olika sätt att beskriva vad en församling är. Ett är att tala om kyrkan som en gemenskap (*koinonia*) som framträder genom liturgi, vittnesbörd och diakoni (*leitourgia*, *martyria* och *diakonia*). Det rör sig då inte om en beskrivning av olika sektorer i kyrkan utan om aspekter på en och samma verklighet. Den ena aspekten går in i den andra och de kan egentligen inte förstås utan varandra. Skälet till att de hålls isär är behovet av tydlighet och reflexion. Man kan tala om uppdelningen mellan liturgia, martyria och diakonia under förtecken av tydlighet (*distinctio*) och tillbakavisa att det skulle röra sig om en åtskillnad (*separatio*).

Mot bakgrund av detta följer nu en utläggning av Kyrkoordningens församlingskriterier så att (a) gudstjänstkriteriet ställs samman med det som visar sig vara en nödvändig konsekvens av det, nämligen gudstjänstgemenskapen, (b) kriteriet om kyrkorummet behandlas utifrån vad som jag menar vara fundamentalt för det, nämligen en gemensam plats för gudstjänsten. I det sammanhanget aktualiseras frågan om vad jag kallat territorialiteten som implicit är en grund

⁶⁵ Kyrkoordning för den svenska kyrkan 2018. Med kommentarer och angränsande lagstiftning, utg. av Gunnar Edqvist m. fl., Stockholm 2018, s. 76

för kriteriet om kyrkobyggnaden. Slutligen (c) behandlar jag kriteriet personer som tar ansvar på olika sätt som ett ansvars- och engagemangskriterium.

7.a Gudstjänstkriteriet: gudstjänst och gudstjänstgemenskap

Situationen i Sverige i dag är att betydelsen av den gudstjänstfirande församlingen är konstituerande för förståelsen av vad som är en församling. Den tar sig uttryck i att människor väljer gudstjänst oavsett vilken territorialförsamling man tillhör. Gudstjänsten är ett beskri- terium utifrån vilket en kristen församling kan prövas. När det gäller Svenska kyrkans ”verk- samheter” i utlandet kan det tolkas så att de i vissa fall ur teologiskt perspektiv är försam- lingar men under annan beteckning.

Om gudstjänstkriteriet har den betydelse som jag menar att den har (det är också ett grund- begrepp i Lagen om trossamfund och Lagen om Svenska kyrkan), gäller det också för ut- landsförsamlingar. Det reser frågor kring om inte clearingsystemet och vistelsebegreppet måste omfatta också utlandsförsamlingarna. Också de kyrkliga handlingarna är gudstjänster och i utlandsförsamlingarna sker just det som är förbjudet i Svenska kyrkan i övrigt, att sär- skilda avgifter upptas för t.ex. bröllop.

Det finns diskussioner om betydelsen av gudstjänsten i utlandsförsamlingarna där det på- stås att verksamheter av annat slag dominerar. Jag har dels med hjälp av de undersökningar som finns och med hjälp av jämförelser av hemsidor i Sverige och utomlands undersökt detta och inte funnit generella belägg för att så är fallet. Gudstjänstens betydelse i utlands- församlingarna skiljer sig inte från hur det är i Svenska kyrkans församlingar i stort.⁶⁶

Det fanns i socknen ända sedan medeltiden två faktorer som var helt avgörande, gudstjänsten med gemenskapen kring ordet och sakramenten och den ekonomiska bärkraften, försam- lingen måste kunna finansiera kyrkan (kyrkobyggnaden med gudstjänsten) och prästen. Admi- nistrationen av sakramenten och administrationen av ekonomin hörde samman. Det var grun- den till territorialförsamlingen. Efter den lutherska reformationen tillkom också kyrkotukten på ett sätt som inte fanns under medeltiden. Det var straffbart att utebli från söndagsguds- tjänsten om man inte kunde uppvisa laga förfall. Platsen eller, som det under 1600-talet kom att kallas, territoriet blev ett förvaltningsområde med starka inslag av utövning av furstemak- ten. Grunden för detta var att folket bodde, arbetade och firade gudstjänst på samma plats vilket gjorde kontrollfunktionerna hanterliga. Det s.k. sockenbandet uttryckt på lite olika sätt i lagar och förordningar fram till mitten av 1800-talet, hade till syfte att förhindra att folk firade gudstjänsten i någon annan kyrka än i den församling de tillhörde.

Under 1900-talet kom människor att delta i församlingsverksamhet och gudstjänstliv i den församling som de själva ville, även om de var skrivna i en territorialförsamling någon annan- stans. Ibland har då frågan rests om dessa personer skulle kunna vara medlemmar i den

⁶⁶Se vidare Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

församling där de är aktiva för att därigenom också ha medinflytande i den och kunna ta ekonomiskt ansvar för den.⁶⁷

Så småningom i slutet på 1900-talet och i början av 2000-talet hände två avgörande saker som förändrade situationen och som innebar en anpassning till människors faktiska situation och Svenska kyrkans behov att klargöra vad det innebär att vara kyrka. Det gäller (1) clearingsystemet och (2) vistelsebegreppet, båda konsekvenser av att kyrkan på ett grundläggande sätt framträder som gudstjänstgemenskap och att detta får konsekvenser för ekonomin. Vad gäller clearing och vistelse blir det tydligt hur gudstjänst och ekonomi hör samman.

(1) Clearingsystemet inom Svenska kyrkan har gjort det möjligt att utan särskild kostnad för den enskilda, inte bara fira gudstjänster i annan församling än boendeförsamlingen utan också att fira de kyrkliga handlingarna i en annan församling. Det leder till att förbindelsen mellan församling och gudstjänsterna dop, konfirmation, vigsel och begravning bryts.⁶⁸

(2) Vistelsebegreppet innebär enligt Kyrkoordningen att en församling inte bara har ett pastoralt ansvar för boende inom territoriet, utan för alla som vistas i församlingen (KO, 2 kap, 1§. Clearingsystemet och vistelsebegreppet hör samman i den meningen att det första reglerar möjligheten för medlemmarna att fira gudstjänst var de vill och det senare har ibland tolkats som plikten för prästerna att tillhandahålla gudstjänster för den som vill (med de begränsningar som anges i Kyrkoordningen). Gunnar Edqvist har påpekat för mig att det är en övertolkning av vistelsebegreppet att det skulle medföra plikt för prästerna och att just detta noteras i förarbetena för Kyrkoordningen. I Centralstyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 1993 framställs vistelsebegreppet ur perspektivet "lokaliseringsprincip". Det heter här: "Den enskilde har alltså inte någon motsvarande rätt att kräva att en annan församling än hemförsamlingen skall tillhandahålla vissa tjänster, utom i de fall som uttryckligen anges i kyrkoordningen (dop, konfirmation, vigsel och begravningstjänst)."⁶⁹

Sven Thidevall drar i en undersökning om församlingsinstruktionerna 2005 slutsatsen att "clearingsystemet och vistelsebegreppet skapar förutsättningar för en marknad av kyrkliga tjänster och upplevelser. Kyrkomötet har valt en marknadslösning på territorialförsamlingens problem i en tid av rörlighet över alla geografiska gränser."⁷⁰ Samtidigt har frågan rests om det inte skulle bli mer av marknad utan clearing, åtminstone om man ser enskilda personer som köpare. Genom att präster inte får ta betalt som enskilda minskas då marknadskaraktären och prästerna kan inte ta betalt för sina tjänster. För utlandsförsamlingarna är situationen annorlunda eftersom de inte ingår i clearingsystemet.

Församlingskriterier omtalas i två paragrafer i Kyrkoordningen, båda paragraferna berör gudstjänsten. Kapitel 37 § 3 (2014) om indelningsändringar anger, som nämnts, tre kriterier för att en enhet ska vara en församling som ingår i ett pastorat: "1. I församlingen ska firas gudstjänster i enlighet med vad som framgår av församlingsinstruktionen. 2. I församlingen ska finnas

⁶⁷ *Rörlig församlingstillhörighet – modeller och konsekvenser. Betänkande av den av Kyrkostyrelsen tillsatta utredningen om församlingstillhörigheten*, Uppsala 2014 (Svenska kyrkans utredningar 2004:4)

⁶⁸ Thidevall, Sven, *Folkkyrkans tid. Församlingsinstruktionerna berättar*, Järlåsa 2005, s. 168

⁶⁹ Kyrkomötet. Centralstyrelsens skrivelse 1993:3 del 2, s. 84

⁷⁰ Thidevall, Sven, *Folkkyrkans tid. Församlingsinstruktionerna berättar*, Järlåsa 2005, s. 169

minst ett kyrkorum, invigt i Svenska kyrkans ordning. 3. I församlingen ska finnas personer som tar ansvar för att församlingens grundläggande uppgift blir utförd och personer som fullgör uppdragen som förtroendevalda i församlingen.” I kapitel 17 § 3 (2014) om gudstjänstliv heter det: ”I varje församling som inte ingår i ett pastorat och i varje pastorat ska det firas en huvudgudstjänst alla söndagar och kyrkliga helgdagar om inte domkapitlet för visst tillfälle har medgivit något annat. För ett pastorat ska domkapitlet i församlingsinstruktionen besluta vad som ska gälla beträffande huvudgudstjänster i församlingarna.”

I Inledningen till Kyrkoordningens åttonde avdelning: Församlingstillhörighet och indelning, heter det: ”Församlingen är den grundläggande enheten inom Svenska kyrkan, eftersom det är där människor lever, evangelium förkunnas och sakramenten delas ut. Utan gudstjänsterna och gudstjänstgemenskapen finns ingen församling.” Och återigen finner man i inledningstexten till Femte avdelningen: ”Gudstjänst” följande formulering: ”Gudstjänsten är kyrkolivets centrum, där församlingen möter Gud i Ordet och sakramenten. Kyrkans dag för huvudgudstjänster är söndagen, eftersom Jesus Kristus uppstod på söndagen, Herrens dag.”

Remissvaren på 1982 års kyrkokommittés diskussionsbetänkande 1983 är intressanta på många sätt eftersom de speglar fasthållandet vid motsättningen mellan den gudstjänstfirande församlingen och territorialförsamlingen och mellan ett sociologiskt och ett teologiskt församlingsbegrepp. Skara domkapitel menar att man inte kan skilja på det teologiska, det territoriella och det sociologiska utan pekar på behovet av att med Confessio Augustana artikel 7 ("kyrkan är de heligas samfund, i vilket evangelium rent förkunnas och sakramenten rätt förvaltas") som teologisk utgångspunkt kunna identifiera "de faktorer som konstituerar församlingen".⁷¹ Västerås domkapitel betonar den konstituerande betydelse, som "Guds nådemedel – Ordet och sakramenten – har i församlingen enligt vår bekännelse". Den augsburgska bekännelsens uppbyggnad visar hur en församlingsgemenskap är en följd av nådemedlens verkningar.⁷² Hänvisningen till Confessio Augustana sker också ibland på ett implicit sätt. Pastoralinstitutet i Uppsala anser att det teologiska församlingsbegreppet trängts åt sidan på ett obegripligt sätt. "Församling i teologisk mening är den genom ordet och sakramenten förmedlade Kristusnärvaron. Därigenom uppkommer den sociologiska gemenskapen av människor. Teologiskt skulle församlingen kunna definieras som gemenskapen av döpta och troende." Man kan uppfatta territorialförsamlingen som det ansvarsområde inom vilket den sociologiska församlingen skall leva och verka.⁷³ Bland remissvaren på 1982 års kyrkokommitté återges också Kyrklig förnyelse i Linköpings stift och Svenska kyrkans fria synod i Linköpings stift kommentar till det som är centrum i Confessio Augustana artikel 7, nämligen mässan. Man påpekar att en församling har ansvar för ett geografiskt område, men det är inte det geografiska området som "gör församlingen till församling", utan gudstjänst och gudstjänstgemenskap. Utgångspunkten för arbetet med att forma en lokal struktur måste vara "den sociologiskt iakttagbara

⁷¹ *Församlingarna om framtiden. Sammanställning av remissyttranden över 1982 års kyrkokommittés diskussionsbetänkande* (SOU 1983:55) Församlingen i framtiden, Stockholm 1984, s. 23 (SOU 1984:75)

⁷² *Ibidem*

⁷³ *Ibidem*, s. 29

församlingen", dvs. den gudstjänstfirande församlingen. Centrum i gudstjänstfirandet är nattvarden. Man saknar "nattvardens avgörande betydelse för församlingsstrukturen" i betänkandet.⁷⁴

När gudstjänstutskottet vid kyrkomötet 2001 diskuterar gudstjänsten som församlingskriterium konstaterar utskottet med referens till 37 kap. 2 § punkt 1 (2001) i Kyrkoordningen att "gudstjänsten hör till det som är konstitutivt för församlingen. Någonstans finns en nedre gräns i regelbundenheten för gudstjänstlivet vid vilken församlingen förlorar sin karaktär som gudstjänstfirande gemenskap".⁷⁵ Organisationsutskottet vid samma kyrkomöte skriver: "Det konstitutiva för kyrkan är gudstjänsten och gudstjänstgemenskapen och församlingen som kyrkans grundläggande enhet kan inte vara utan detta."⁷⁶

Kopplingen mellan gudstjänst och gudstjänstgemenskap är alltså självklar medan kopplingen mellan territorium och gudstjänstgemenskap avsevärt har försvagats vilket resulterat i att frågan om en gudstjänstgemenskaps identitet blivit alltmer brännande", skriver Fredrik Modéus i en doktorsavhandling. Om ord och sakrament är kyrkogrundande, krävs en gudstjänstgemenskap. Att gudstjänstgemenskapen är något som man kan tillhöra, "utgör skäl för att benämna en gudstjänstgemenskap som församling". "Det skulle vara i samklang med ett sätt att använda ordet församling i dess mer ursprungliga mening, för att beteckna människor som församlas för att göra det som enligt den ecklesiologiska dialekten i svensk tradition skapar kyrkan: konkret ta emot det som räcks i ord och sakrament."⁷⁷

Ett ganska stort antal motioner rörande såväl gudstjänstkravet som församlingskriterierna väcktes vid 1999 års Kyrkomöte. Behandlingen av dessa finns redovisade i Andra Kyrkolagsutskottets betänkande. Utskottet skriver bland annat att "det går inte att tala om församlingen som kyrkans grundläggande enhet utan gudstjänsterna och gudstjänstgemenskapen. Församlingen får inte reduceras till en indelningsenhet."⁷⁸

Det har diskuterats i stiftet hur församlingskriterierna ska kunna fungera så att de faktiskt inte får konsekvensen att gudstjänstlivet och gudstjänstgemenskaperna helt enkelt upphör. Församlingskriterierna är till för att tillämpas på territorialförsamlingen, men har kommit att få en vidare tillämpning. Genom att begreppet territorialförsamling inte används i Kyrkoordningen och den efter 2000 pågående diskussionen, såväl i utlandsförsamlingarna som i församlingarna i landet, uppstår lätt uppvisbara problem. Frågan diskuterades i Växjö stift "hur man kan forma ett mindre antal större församlingsgemenskaper med utgångspunkt i de naturliga centra som finns idag, och samtidigt skissera ett gudstjänstliv som ger en viss regelbundenhet också i de riktigt små församlingarnas kyrkor. I modellerna måste man diskutera hur församlingsgemenskaperna utformas antingen som församlingar eller som mindre

⁷⁴ *Församlingarna om framtiden. Sammanställning av remissyttranden över 1982 års kyrkokommittés diskussionsbetänkande* (SOU 1983:55) Församlingen i framtiden, Stockholm 1984, s. 32 (SOU 1984:75)

⁷⁵ Kyrkomötet. Gudstjänstutskottets betänkande 2001:6 Gudstjänst- och församlingskriterier

⁷⁶ Kyrkomötet. Organisationsutskottets betänkande 2001:8 Församlingsindelningen

⁷⁷ Modéus, Fredrik *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan – ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*, Stockholm 2015, s. 324 (Verbum) (Diss)

⁷⁸ Kyrkomötet. 2:a Kyrkolagsutskottet 1999:1. 2 Församlingskriterier och gudstjänstliv, s. 56-59

gemenskaper inom större församlingar. I det senare fallet måste utredas hur man skapar en lokalt förankrad delaktighet i organisationen.”⁷⁹

Kort sagt: Om det teologiskt sett är så att gudstjänsten är konstitutiv för en kristen församling, är vad som i Svenska kyrkan i utlandet kallas verksamheter också församlingar. Det leder naturligtvis till frågan om det är möjligt att skapa kriterier för olika typer av utlandsförsamlingar som uppfyller nödvändiga dogmatiska, ekonomiska och juridiska kriterier som behöver uppfyllas i en sammanhållen ecklesiologi där gudstjänsten är konstitutiv.

7.b Territorialiteten som församlingskriterium

Församlingen är Svenska kyrkan på sin ort (territorialförsamlingen). Men Svenska kyrkan är också lokal i den gudstjänstfirande församlingen. Hur de än förhåller sig till varandra uttrycker territorialiteten platsens betydelse och ger möjligheter till lokalt engagemang, lokala lösningar och lokala förutsättningar. Det gäller också utlandsförsamlingar som visserligen bygger på personförsamlingsprincipen men som finns inom ett visst område, på en plats. Liksom i den gamla socknen knyts personerna till platsen genom kyrkobokföringen och blir genom tillhörigheten ansvariga personer. Frågan måste resas om det ur ett lutherskt ecklesiologiskt perspektiv är möjligt att vara medlem i en kyrka utan att tillhöra en församling. Kriteriet som kunnat återfinnas i Kyrkoordningen är att det i varje församling ska finnas en kyrkobyggnad, alltså en plats där den lokala församlingen firar gudstjänst. Det kriteriet har inte varit aktuellt för de nuvarande utlandsförsamlingarna och i synnerhet inte för verksamheterna. Det finns ekonomiska skäl för detta men också verksamhetsskäl (effektivitetskriterium). Ett alternativ har då blivit de mobila prästerna som genom en särskild representationsteologi knutits till eller identifierats med vad som kallas den ”mobila kyrkan”. Det har särskilt framhållits att det inte är deras uppgift att grunda församlingar. Däremot skapar de genom sin närvaro och uppgift gudstjänstfirande församlingar.⁸⁰

Församlingskriteriet som ligger till grund för framställningen som följer, är alltså detta: ”I församlingen ska finnas minst ett kyrkorum, invigt i Svenska kyrkans ordning.” Kriteriet säger inget om församlingens gränser men om dess centrum, kyrkobyggnaden. Det är i viss mening en precisering av gudstjänstkriteriet. Det är socknens princip som här knäsetts: Det finns en ecklesiologisk skillnad mellan socken i betydelsen de som söker sig till samma kyrka och församling i betydelse territorialförsamling. Socken bestäms av ett centrum, sockenkyrkan, medan territorialförsamlingen bestäms av dess yttre gränser. Utlandsförsamlingen är i den här meningen en socken.

Andra Kyrkolagsutskottet vid Kyrkomötet 1999 skriver: ”När 1995 års kyrkomöte fattade beslut som har lett fram till det föreliggande förslaget till kyrkoordning underströks att Svenska kyrkan framträder på lokal nivå som församlingar och pastorat. I linje med detta anges i lagen om Svenska kyrkan att Svenska kyrkan framträder lokalt som församlingar. Detta perspektiv måste finnas när det med rätta sägs att församlingen är kyrkans grundläggande enhet, kyrkan

⁷⁹ Bexell, Peter, *En närvarande kyrka. Växjöutredningen - med förslag om sammanläggning av pastoraten i Växjö kommun [och] ny församlingsindelning*, Växjö 2010, s. 27 (Växjö Stiftskansli Dnr 09-249-220)

⁸⁰ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

på sin ort. Den är detta därför att det är i församlingen som evangelium förkunnas och sakramenten delas ut. Det gemensamma, regelbundna gudstjänstfirandet är en nödvändig betingelse för att kunna tala om en församling.”⁸¹

Ett av de viktigaste målen för territorialiteten som församlingskriterium tar sikte på det lokala engagemanget. I Lagen om svenska kyrkan och i propositionen som föregick den, är episkopal och demokratisk jämställda beskrivningar av Svenska kyrkan. Rimligen bör man då ta hänsyn till detta när man skriver fram och tydliggör församlingens ansvar. Det får nedslag i olika andra sammanhang till exempel frågan om kyrkorummet som församlingskriterium som kan formuleras som ”ett engagemang på sockennivå för den egna kyrkobyggnaden”.⁸² Därvid kan man ta tillvara kyrkoordningens ”möjligheter till att finna lokala lösningar och till ett lokalt engagemang” där ”gudstjänstlivet måste kunna formas utifrån lokala förutsättningar och resurser”.⁸³

I en motion till kyrkomötet 2004 togs frågan om församlingskriterier med inriktning mot det första kriteriet upp till behandling. Där föreslogs en modifiering av gudstjänstkriteriet ”så att pastorala skäl tillgodoses och möjliggör för aktiva församlingar att leva vidare”.⁸⁴ Motionärerna menar att ”söndaglig gudstjänst är något naturligt för en församling” men påpekar också att det av olika skäl inte tidigare varit möjligt t.ex. i glesbygdsförsamlingar eller där det inte funnits tillgång till präst av andra skäl. ”Medlemmarna har mött upp där när gudstjänst erbjudits.” Samtidigt finns möjligheterna till lekmanaledda gudstjänster. Här hänvisas också till stiftens uppgift att främja församlinglivet. ”Stiftens främsta uppgift borde vara att stödja församlingar som har aktiva och ansvarstagande medlemmar, så att vi får allt fler levande församlingar.”

Frågan om territorialiteten är ett församlingskriterium i den meningen att Svenska kyrkan endast kunde omfatta territorialförsamlingar kan bara besvaras nekande. Det har alltid funnits icke-territoriella församlingar eller personförsamlingar i Svenska kyrkan. Samtidigt ska väl sägas att också personförsamlingarna i någon mening relaterar till ett territorium. Möjligen kan man säga att territoriet inte omedelbart kan identifieras med en begränsad ort utan är vidare än så. Per Eckerdal beskriver förhållandet mellan territorium och gemenskap som ett församlingsbegrepp byggt på ett ”samband mellan de kyrkotillhöriga och ett visst territorium”. Det betyder att ”det är i den lokala församlingen kyrkan blir synlig som ett ”samfund”, en gemenskap. Men som ett alls inte betydelselöst sidokriterium till gemenskapen har församlingens territoriella begränsning tillkommit, som ett verktyg för att inte tappa det lokala pastorala syftet.”⁸⁵

Men också problemet med fri eller rörlig församlingstillhörighet, d.v.s. om man kan tillhöra en församling där man inte är folkbokförd, t.ex. där man har sitt fritidshus, påverkar synen på territorialförsamlingen. Alltsedan frågan om en friare församlingstillhörighet väcktes, har

⁸¹ Kyrkomötet. Andra kyrkolagsutskottet 1999:1 Kyrkoordning för Svenska kyrkan 2 Församlingskriterier och gudstjänstliv

⁸² Ibidem

⁸³ Ibidem

⁸⁴ Kyrkomötet. Motion till Kyrkomötet 2004:27 Utveckla församlingarna av Evert Josefsson

⁸⁵ Eckerdal, Per, *Arbetsformer i förändring - församlingens uppgift och förutsättningar*, Uppsala 2009, s. 109 (SKU 2009:2)

kyrkomötets läronämnd framhållit att det inte finns något att erinra mot en sådan ur lärosynpunkt.⁸⁶ Kyrkomötets läronämnd har konsistent påpekat att det varken ur dogmatiskt eller historiskt perspektiv krävs någon total tillämpning av territorialförsamlingsprincipen. Det betyder att den alltså inte kan användas som ett generellt församlingskriterium.

Territorialförsamlingsproblematiken, knuten till frågan om folkbokföringen, numera kyrkobokföringen, har diskuterats många år och varit föremål för motioner i riksdag och kyrkomöte under trettio års tid.⁸⁷ Som ecklesiologiskt kriterium är det en intressant diskussion som över tid skiftat från att ha gällt ett kontrollinstrument för indrivning av olika skatter och genomförande av kyrkotukten till ett sätt att hantera kyrkoavgifter och reglera kyrklig service av olika slag. Det saknas helt enkelt en teologi om kyrkobokföringens plats i hur man formar kyrkan på orten. I kyrka-statdebatten under 1900-talets senare hälft avvisade folkkyrkans företrädare allt tal om medlemskap i Svenska kyrkan som man ansåg var ett uttryck för frikyrklighetens och högkyrklighetens syn på kyrkan som förening ("föreningskyrklighet"). Företrädarna för den då dominerande uppfattningen menade att man på sin höjd kunde tala om kyrkotillhöriga. Vid kyrkomötet 2004 gjordes ett tillkännagivande om att termerna medlem och kyrkotillhörig skulle vara likvärdiga begrepp.⁸⁸ På 2000-talet har medlemskapet kommit i centrum för hela Svenska kyrkans verksamhet, utan att den principiella och ecklesiologiskt signifikanta förändringen har motiverats. En återknytning till folkkyrklighetens resonemang skulle emellertid kunna belysa att kyrkotillhörigheten som den speglas i kyrkobokföringen inte endast är ett medlemskap i formell mening utan också omfattar vad som i församlingskriterierna handlar om personligt och ekonomiskt ansvarstagande och engagemang.

Det syns finnas ett samförstånd att den gudstjänstfirande församlingen är grunden för att något skulle vara en församling. I förhållande till det kriterium som rör församlingskyrkan är det intressant därför att den gudstjänstfirande församlingen anses vara kyrkan på orten. Känslan för platsen (sens of place) har kommit att avgöra hur människor förhåller sig till den. Den tar sig inte sällan uttryck i frågan om platsen i betydelsen rummets betydelse, men inte alltid. Om den förstärker människors beroende av kyrkorummet och dess helgd gör den ändå inte valet av kyrkorum självklart. Ur det perspektivet kan naturligtvis mycket av den strategi som SKUT valt när det gäller kyrkorummets betydelse för församlingspastoralen diskuteras.

Ur teologiskt perspektiv har frågan om vad jag kallat territorialiteten diskuterats utifrån ett internationellt sett visserligen spretigt men ändå viktigt perspektiv ibland kallat "the ecclesial sens of place".⁸⁹ Man kan se församlingen som en "ecclesial place" d.v.s. den geografiskt bestämda plats där en gudstjänstgemenskap utvecklas med och i och under den heliga Andens

⁸⁶ Kyrkomötet. Läronämndens yttrande 1984:19, 1990:5, 1992:4, 2011:2.

⁸⁷ En genomgång av ärendets gång i Kyrkomötet under perioden 1984-2001 finns i utredningen *Rörlig församlingstillhörighet – modeller och konsekvenser. Betänkande av den av Kyrkostyrelsen tillsatta utredningen om församlingstillhörigheten*, Uppsala 2004 (Svenska kyrkans utredningar 2004:1)

⁸⁸ Kyrkomötet. Tillsyns- och uppdragsutskottets betänkande 2004:7 Benämning av alla dem som tillhör Svenska kyrkan, bil. Ln 2004:4y

⁸⁹ Se t.ex. Pickard, Stephen, Church of the In-Between God: Recovering an Ecclesial Sens of Place Down-under, *Journal of Anglican Studies* 7 (2009), 35-54

närvaro. Det betyder att platsen är viktig för att gemenskapen ska kunna utvecklas, bli trygg och integrerande av nya människor.⁹⁰ Det här kompliceras naturligtvis av att människor kan bo på en plats, arbeta på en annan och fira gudstjänsten på tredje plats. Varje plats kan skifta många gånger under ett liv. Människor är mer mobila och mer nomadiska än någonsin tidigare i historien. Dessutom konstrueras "platser" i en cyberspatial värld som är icke-kroppslig och där människors engagemang blir icke-kroppsligt. Det här skapar ytterligare problem: "Church is not an idea but a concrete reality. As a universal phenomenon it transcends any one place as a series of local manifestations, united in the gospel but dispersed around the world."⁹¹ Om församlingen är en konkret verklighet, en social kropp som är Kristi Kropp där människor befinner sig på olika platser samtidigt eller blir utan plats i cybervärlden, eller finner sin plats där, är det här naturligtvis en gigantisk utmaning för den kyrka som tidigare hade tvångslagstiftning och en gemensam plats där alla arbetade, levde och firade gudstjänst till sitt förfogande. Det blir då tydligt att platsen också måste förstås ur ett maktperspektiv. Kan det vara så att där kyrkan inte är en konkret ordnad plats, en ekklesia, så blir den vad som kallas "space", ett utrymme där de som lever kyrkans liv inte nödvändigtvis har makt över utrymmet? Jag ska inte gå in på detta utan hänvisat till den teoretiska framställningen i Jonas Ideströms doktorsavhandling "Lokal kyrklig identitet".⁹² Utgångspunkten för en kyrkokritik skulle kunna se ut så här: Platsen bestäms i Svenska kyrkan utifrån verksamheten och verksamheten utifrån ekonomin. Hela frågan om vad som är en församling styrs av detta och i diskussionen identifieras platsen med den kyrkorättsligt reglerade församlingen. För församlingar i utlandet får detta resultatet att platsen identifieras av ekonomin: var finns det ekonomiska resurser att hålla en kyrkoherde.

Frågan om platsens betydelse inom Svenska kyrkan i utlandet har diskuterats.⁹³ Kyrkobyggnaden och inte heller platsen har givits rollen som församlingskriterium. Det finns en mängd skäl för detta, exempelvis ekonomiska eller rent verksamhetsmässiga. I vissa fall har man till och med talat om en "mobil kyrka" i motsättning till en församling, om verksamhet i motsättning till församling och det ingår i de mobila prästernas uppgift att inte bygga församlingar. De mekanismer som är tydliga i Sjömansvårdsstyrelsens sätt att bedriva verksamhet återfinns också inom Svenska kyrkan i utlandet och har sitt ursprung i kravet på flexibilitet. Det kravet kunde vad gäller sjömansvård och i viss utsträckning vad som kallades turistverksamhet kombineras med platsens betydelse genom de s.k. sjömanskyrkorna. Tanken på mobil kyrka utan församling förutsätter att det är prästen som är mobil och kräver en särskild representations-teologi som jag inte sett utredd någonstans, men som teologiskt sett är fullt möjlig. Om utgångspunkten i stället är lokalförsamlingen, med all den komplexitet som ligger i människors

⁹⁰ Hoover, Brett C., A Place for Communion: Reflections on an Ecclesiology of Parish Life, *Theological Studies* 78 (2017), s. 825-849

⁹¹ Hoyland, John Gregory, *Theology in a Local Church: An Ordinary Ecclesiology*, Chester/UK 2017, s. 94 (Diss. University of Chester) <https://core.ac.uk/download/pdf/96772809.pdf>

⁹² Idestrom, Jonas, *Lokal kyrklig identitet – en studie av implicit ekklesiologi med exemplet Svenska kyrkan i Flemingsberg*, Skellefteå 2009

⁹³ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ekklesiologi och politik*, 2021

resande mellan olika platser som antydde ovan, fungerar redan nu präster i församlingar i Sverige och utomlands som i någon mening mobila präster.

Hur som helst, allt tyder på att frågan om territorieförsamlingen måste problematiseras, inte minst vad gäller tillämpningen av den här diskussionen om situationen för utlandsförsamlingarna.

7.c Ansvars- och engagemangskriterierna

Kyrkoordningens kriterium att det ska finnas personer som tar ansvar i en församling gäller också utlandsförsamlingarna. Ett problem är att kriteriet vid närmare påståande blir problematiskt eftersom det finns olika bilder av *vad* man tar ansvar för och hur det förhåller sig till den spänning som kan upplevas i förhållandet mellan Trossamfundet Svenska kyrkan och den lokala församlingen var den än befinner sig.

I Kyrkoordningen 2 kap. 1 § anges följande kriterium för att vara en församling inom Svenska kyrkan: "I församlingen ska finnas personer som tar ansvar för att församlingens grundläggande uppgift blir utförd och personer som fullgör uppdragen som förtroendevalda i församlingen. (SvKB 2012:14)" Jag har formulerat det här som ansvars- och engagemangskriterier. De gäller också för utlandsförsamlingarna. Det här kriteriet kompliceras av att det finns olika uppfattningar *vad* man tar ansvar för och *hur* detta borde förverkligas. När det gäller de förtroendevalda *vem* man representerar. Det gäller inte bara i utlandsförsamlingarna. I olika empiriska undersökningar närmar man sig problematiken med frågor om hur man upplever sig själv i Svenska kyrkan ur olika perspektiv och vilka erfarenheter människor har av kyrkan.

Det finns en ecklesiologiskt signifikant spänning mellan två självbilder som blir tydliga i presentationer av Svenska kyrkan. Den ena är företaget Trossamfundet Svenska kyrkan som kan framstå som en koncern med inriktning mot den religiösa marknaden. Den andra är Svenska kyrkan som presenterar sig som ett slags folkrörelse där engagemanget hos de "ideella" medlemmarna är av avgörande betydelse. I båda fallen finns invändningar mot dessa beskrivningarna, både från Svenska kyrkan själv och från forskningsvärlden. Jag håller i alla fall fast vid den här modellen eftersom den framträder så tydligt när man analyserar de ansvars och engagemangskriterier som anges i Kyrkoordningen. Jag har inte funnit några genomförda försök att lösa upp den här spänningen men vissa ansatser finns.⁹⁴

När det gäller koncernproblematiken blir de "ideella" medarbetare till de anställda och det påverkar ansvarsproblematiken. Här kan de politiskt valda, som väl i någon mening kan föras till kategorin "ideella", som företrädarna för medlemmarna ("aktieägarna") eller för folket (de tilltänkta konsumenterna) i verksamheten på den religiösa marknaden.

⁹⁴ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

Svenska kyrkan som religiös organisation anses inte vara en frivilligorganisation i traditionell bemärkelse men den är trots det en religiös medlemsorganisation som har flera hundratusen ideella arbetare. Ett uttalat kriterium för en församling är emellertid att det ska finnas människor som frivilligt tar ansvar för att församlingens uppgifter blir utförda och som är beredda att åta sig förtroendeuppdrag i församlingen. Organisationen som sådan har därmed betydligt fler ideella medarbetare än anställda.⁹⁵

Två exempel på den här spänningen som då också blir en bild av spänningen mellan en församling och kyrkan på nationell nivå, kan nämnas. Strukturutredningen skriver 2011: "Det har en avgörande betydelse att det lokalt finns utrymme för närhet, engagemang och gemenskap. Detta är tre begrepp av central betydelse för byggande av fungerande församlingar. Den kyrkliga organisationen ska så långt möjligt vara enkel, tydlig och begriplig. Det behövs en tydlighet när det gäller ansvar för styrning och ledning. Eftersom församlingens grundläggande uppgift är utgångspunkten för all verksamhet behöver det finnas en samlad pastoral ledning på lokal nivå."⁹⁶ Kyrkostyrelsen ger 2012 en annan bild: "Svenska kyrkans nationella nivå utgör en koncern, som förutom moderföretaget består av Svenska kyrkans förvaltningsaktiebolag och det vilande dotterföretaget Svenska kyrkans utbildningsaktiebolag."⁹⁷

För dem som utan ersättning avsätter tid för att arbeta inom kyrkan och som genom kollekt och på annat sätt stöder Svenska kyrkans församlingar måste rimligtvis dessa beskrivningar av Svenska kyrkan på något sätt sättas i relation till varandra.⁹⁸ Ett av de formulerade församlingskriterierna gäller att det ska finnas människor som tar ansvar i församlingen genom att ta sig an frivilliga eller som det ibland kallas ideella uppgifter och även ställer sig till förfogande för förtroendeuppdrag i mera traditionell mening. Dåvarande centralstyrelsen angav 1999 i sin motivering till nu aktuella bestämmelser "att strukturförändringen bör genomföras i största möjliga samförstånd och på ett sådant sätt att det lokala engagemanget bevaras".⁹⁹

Till det lokala engagemanget hör en kombination av känsla för platsen och möjligheten till medbeslutande och medansvar. Förutom kravet på gudstjänster som anges med kriterierna i kyrkoordningen, har diskuterats de små församlingarnas situation i relation till engagemang och bygd, ofta i betydelsen glesbygd och landsbygd. I en motion till Kyrkomötet 2000 beklagar motionärerna de församlingar som inte längre skulle få "betraktas som riktiga församlingar". I samband med det formuleras andra kriterier för en församling, även om de formuleras som "geografiska, befolkningsmässiga, sociala och inte minst historiska aspekter".¹⁰⁰ Även om

⁹⁵ Öljärstrand, Anneli, *Den mångtydiga församlingen. Organisering, roller och relationer i spänningen mellan sekularisering och desekularisering*, Östersund 2011, s. 16 (Diss Mittuniversitetet)

⁹⁶ *Närhet och samverkan. Betänkande från den av Kyrkostyrelsen tillsatta Strukturutredningen*, Uppsala 2011, 12 (Svenska kyrkans utredningar 2011:2)

⁹⁷ Årsredovisning 2012 för Svenska kyrkans nationella nivå, Uppsala 2012, s. 11

⁹⁸ Om kollektens teologiska betydelse, se Saarinen, Risto, *God and the Gift. An Ecumenical Theology of Giving*, Collegeville/MN 2005. Jmfr *Kollekter i Svenska kyrkan. Betänkande från den av Svenska kyrkans centralstyrelse tillsatta kollektutredningen*, Uppsala 1995, s. 12-41 (Svenska kyrkans utredningar 1995:8) som ger en utmärkt historisk översikt.

⁹⁹ Kyrkomötet. Centralstyrelsens skrivelse 1999:3, s. 2-250

¹⁰⁰ Kyrkomötet. Motion 2001:67 av Herbert Sjödin och Inga Alm om de mindre församlingarnas rätt att existera

formuleringarna gäller glesbygd församlingar i Sverige har 20 år senare de bekymmer som motionen ger uttryck för relevans för engagemangskriteriet.

Det finns ytterligare en fråga som kan resas här i förhållande till hur Svenska kyrkan ska se på sina medlemmar utifrån engagemangs- och ansvarskriterierna. Ett exempel är begreppet besökare som generellt antyder distans mellan kyrkan och folket. Är man besökare är man inte hemma, skulle man kunna säga. "Nedläggningar" av församlingar i utlandet får ofta stor uppmärksamhet och diskussioner om vad som sker och skett i Sverige är också ofta starka. I någon mening har de kommit att prägla mediebilderna av Svenska kyrkan. Sveriges Television Nyheter rapporterar 2008 om att drygt 30 församlingar i Västerås och Strängnäs stift skulle läggas ner innan årsskiftet 2010. En av huvudorsakerna är att allt färre personer besöker gudstjänsterna. Besöken vid gudstjänster har minskat med fem procent i Västmanland och Örebro län mellan 2006 och 2008. "De vikande besöksiffrorna innebär att 31 församlingar, 17 i Strängnäs stift och 14 i Västerås stift, kommer att försvinna eller slås ihop", meddelar SvT. För Västerås stift hade den största förändringen vad gäller församlingsindelningen ägt rum 2006 då 123 församlingar blev 98. Men, skriver Svt, "det finns också idéer om hur man ska locka tillbaka besökarna till kyrkan".¹⁰¹ Det betyder att församlingskriteriet gudstjänst har en sådan negativ effekt att gudstjänstgemenskap som knutits till kriteriet på den religiösa marknaden kan ersättas av besökare. Termen kyrkobesökare används inte bara av journalister och räknande sociologer utan också i svenskkyrkliga självpresentationer, ska kanske tilläggas.

Sammanfattningsvis kan väl antydvas att det grundläggande för ansvars- och engagemangskriterierna är att det finns ett tydligt underlag för vad man ska bedöma med hjälp av dem. Att respektera den lokala församlingens sociala värld i förhållande till begreppssystem som appliceras på den lokala gemenskapen, t.ex. från juridiken eller ekonomin, och som då har vidare implikationer för den lokala situationen än rent tekniska, torde vara en ganska given förutsättning.

8. En vidgad användning av församlingskriterierna

När det gäller församlingar i Svenska kyrkan, inklusive utlandsförsamlingarna, finns ett antal kriterier som de flesta syns vara överens om och som påverkar synen på vad som är en församling. Det är inte alltid som de formuleras explicit men återkommer ofta i materialet. De här kriterierna kan i vissa fall vara tvingande men kan också vara självpåtagna.

Vad implicerar kriterierna som används för indelningsfrågor och hur kommer det sig att de fått en användning som går utöver kyrkoordningens 1999 formella användning av dem?

Inför relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan år 2000 bedrevs ett mycket omfattande utredningsarbete. För att arbeta med vissa övergripande och grundläggande teologiska

¹⁰¹ Färre går i kyrkan – församlingar lägger ner, SvT Nyheter <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/orebro/farre-gar-i-kyrkan-forsamlingar-lagger-ner> Publicerad 23.9 2008

frågor i arbetet med kyrkoordningen tillsattes, som nämnts, en särskild teologisk expertgrupp. I promemorian "Några noteringar om församlingen" utarbetade denna expertgrupp bland annat kriterier för vad en församling är.¹⁰² Ett kriterium är i det här sammanhanget ett krav som måste uppfyllas för att en företeelse ska accepteras som det som den gör anspråk på att vara. Det öppnade för en vidare användning av termen.

Kriteriebegreppet kommer allt efter som att användas i olika betydelser som har att göra med hur man bestämmer vad en församling är, inte bara förutsättningarna för den. När kriteriet blir ett krav som måste uppfyllas för att en företeelse ska accepteras som det som den gör anspråk på att vara, kan man finna sådana utan att för den skull den tekniska termen församlingskriterium används och därmed vidgas också betydelsen. Ett exempel är hur kyrkomusikerfrågan behandlas i en skrivelse från Kyrkostyrelsen till Kyrkomötet 2017. Det är klart att frågan om tillgången till kyrkomusik också påverkar församlingens karaktär, inte minst vad gäller gudstjänstkriteriet. I en diskussion om hur kyrkomusiker ska relateras till en församling skriver Kyrkostyrelsen 2017 att "de kriterier som utarbetas bör vara flexibla och kunna främja de lokala förutsättningarna i den enskilda församlingen samtidigt som de skapar förutsättningar för en enhetlig tillämpning". I skrivelsen blir kriterier närmast "faktorer" för hur man ska beräkna underlaget för kyrkomusikertjänster. Man anger då antalet "invånare", geografiskt läge, "hänsyn till vistelsebegreppet", "en särskilt rik musikverksamhet" och annat. Men också begreppet "parametrar" förekommer i sammanhanget som "antalet präster". "Det är kyrkostyrelsens mening att det finns goda förutsättningar för stiftens att tillsammans utbyta erfarenheter som kan bidra till utarbetandet av sådana kriterier."¹⁰³

Det har också utvecklats en implicit kriterieanvändning genom olika "ska"-satser, t.ex. i Kyrkoordningens 57 kap. Tillsyn 5 § där det heter att "för varje församling ska det finnas en församlingsinstruktion". Jag återkommer till detta i ekonomiavsnittet.

När det gäller det vidgade bruket av kriterier har jag, med tanke på de svenskkyrkliga utlandsförsamlingarna valt sådana som kan ha relevans i det sammanhanget. Det gäller (a) behovskriterier som formuleras på olika sätt (b) ekonomiska kriterier (c) biskopskriteriet som jag har formulerat som "ingen församling utan biskop" och som knyter samman svenskkyrklig tradition och en mångårig diskussion om utlandskyrkan. Biskopskriteriet är intressant eftersom man då måste skilja vad som är lärosats och praktik. Om det nu är så, som så ofta åberopas, inte minst i diskussionen om Confessio Augustana artikel 7, att kyrkan och församlingen styrs av samma dogmatiska grunder är det värt att titta på (d) dogmatiska kriterier och jag har valt det som församlingarna bekänner varje söndag, tron på en katolsk, eller, som begreppet oftast översatts i Svenska kyrkan, "världsvid" kyrka. Slutligen har jag valt att se närmare på begreppet "luthersk", ett stundom omstritt begrepp som de senaste tio åren fått något av en renässans som legitimerande olika uppfattningar men som framför allt i Kyrkoordningen refererar till medlemskapet i Lutherska Världsförbundet. Luthersk förekommer också i begreppet "evangeliskt-lutherskt trossamfund" i Lag om Svenska kyrkan och i Kyrkoordningen.

¹⁰² *Gemensamt ansvar. En utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem. Betänkande från den av kyrkostyrelsen tillsatta Utjämningsutredningen*, Uppsala 2015, s. 106 (Svenska kyrkans utredningar 2015:1)

¹⁰³ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2017:4 Bilaga till reservationen: Kyrkomusiker i kyrkoordningen s. 45

8.a Behovskriteriet

Det finns ett kriterium som framstår som ur vissa perspektiv dominerande i Svenska kyrkan och dess församlingar, också i utlandet och det är behovskriteriet. Sällan talas det explicit om behov som kriterium men det är styrande. Organisationsutvecklingen inte minst inom utlandsförsamlingar och övrig verksamhet styrs av behoven och när det avser individer och grupper gäller att målstyrningen i församlingarna domineras av strävan efter behovsuppfyllelse. Detta präglar från ett ecklesiologiskt perspektiv i hög grad den bild av församlingen som Svenska kyrkan förmedlar.

Om församlingskriterierna i Kyrkoordningen närmast är att betrakta som vad som kallas nödvändighetskriterier och som sådana är ganska precisa inom ramen för givna tolkningsramar, förekommer ett ofta på alla nivåer använt men mångtydigt behovskriterium, inte minst när Svenska kyrkan kommunicerar vad som är dess uppgift. Om Svenska kyrkan påstår att den är till för olika behov måste detta kunna prövas och utvärderas och bedömas. Den processen omfattar åtminstone två delar: Dels gäller det sanningshalt och effekt vad gäller uttalanden om behoven och kriterier som måste formuleras så att innehållet i utsagorna om behoven och den utlovade behovstillfredsställan kan bedömas. Dels måste det finnas behovskriterier som kan ställas upp för att studera själva verksamheten. Det kan gälla behovskriterier för allokering av resurser men också kriterier för t.ex. personlig behovstillfredsställelse. Generellt kan sägas att ett behovskriterium kräver precision (vem som behöver vad och varför och varifrån resurserna ska hämtas). Därmed blir det svårt att analysera behovskriterierna och därför också att tillämpa dem på något slags generell nivå. I värsta fall blir det en slogan utan innehåll. Diskussionen om behov leder till frågan om vilka behov som finns men som inte ska tillfredsställas av Svenska kyrkan.

Som framgår av vad jag skriver nedan förekommer behovskriterierna på två plan, organisationsplanet och individ- och grupplanet. Båda relaterar tydligt till paradigmet ”tillgång och efterfrågan” och Svenska kyrkan framträder genom ett konsumtionsmönster som den gjort till sitt. Ecklesiologiskt sett får det teologiska konsekvenser.¹⁰⁴

Det finns också ett annat område där behovskriteriet återkommer och det gäller i spektrum tillgång och efterfrågan. ”Två församlingar har lagts ner: Puerto de la Cruz och Fuengirola. Därtill beslutades att Sjömanskyrkan i London ska avvecklas. Ett flertal församlingar har fått förändrade förutsättningar för sin verksamhet, inte minst i Spanien. Besluten har följts av stöd till de olika församlingarna utifrån de behov som uttryckts.”¹⁰⁵ Det betyder alltså att besluten om nedläggningar i sin tur skapar behov som ska mötas genom olika stöd.

¹⁰⁴ Se vidare Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

¹⁰⁵ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2012:2. Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2011, s. 85

Sören Ekström har formulerat kriterier som "krav", vilket är rimligt. Han beskriver ett sådant kriterium som "behov" och menar att också församlingsindelningen är något som "gör det möjligt att bedriva en verksamhet som i största möjliga mån motsvarar de behov som finns."¹⁰⁶ Här är det alltså behovsstyrningen som ligger till grund för organisatoriska förändringar.

Bland inriktningsmålen för Svenska kyrkan i utlandet som anges av Kyrkostyrelsen 2001 finns att "en flexibel verksamhet som bäst motsvarar behoven skall vara säkerställd".¹⁰⁷ Här är behoven mer inriktade och relaterar till de människor som bor eller vistas i utlandet. Några år senare konkretiserar Kyrkostyrelsen hur en större rörlighet vad gäller utlandssvenskarna "skapar behov av arbete på nya orter". Det får konsekvenser. "Samtidigt måste verksamhet, där underlaget försvagats, läggas ner eller förändras på annat sätt. Förändringar av verksamheten sker efter noggranna utredningar om behov, resurser och möjligheter."¹⁰⁸

Det handlar alltså om en anpassning av verksamheten efter behoven: I Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2012 heter det: "Svenska kyrkan i utlandet är en pilgrimskyrka, som förändrar och utvecklar verksamheten efter de behov som uppstår. För att kunna anpassa sig till en föränderlig omvärld behöver även formerna för arbetet ses över."¹⁰⁹ Begreppet "pilgrimskyrka" förekommer då och då som en term för de omställningar Svenska kyrkan i utlandet gör av verksamheten. I det här fallet gäller det "förändrad verksamhet", reducering av personal, nedläggning av Sjömanskyrkan i London. Det är en inte helt lyckad tillämpning av "pilgrimskyrka" som är ett ecklesiologiskt begrepp vilket i sin kärna är eskatologiskt. Det finns emellertid en anknytning till uppbrott och förändring i begreppet pilgrim, men det kan inte reduceras till en fråga om organisationsförändring.

Frågan om behov, behovstillfredsställelse och prioriteringar kommer sannolikt att prägla hela Svenska kyrkan de närmaste åren. Kyrkostyrelsen skriver till kyrkomötet 2020: "De flesta församlingar måste göra stora omställningar de närmaste åren, liksom flera stift samt den nationella nivån. Svenska kyrkan behöver prioritera, utveckla samverkan och planera så att församlingarna även i framtiden ska kunna fokusera och fullgöra sitt grunduppdrag."¹¹⁰ Som vi sett har olika behovskriterier fungerat vid prioriteringar tidigare och inte sällan upparbetade på ett genomfört utredningsmaterial. Jag har emellertid inte funnit någon teologisk genomlysning av detta annars för ecklesiologin viktiga arbetssätt och dess resultat.

Det finns då en grundhållning som ibland ger intryck av att Svenska kyrkan är åtminstone beredd att möta alla behov. Svenska kyrkan i New York har formulerat en vision där det heter: "Vår nya vision utgår från att tillgodose de behov som finns hos svenskar som bor och vistas i

¹⁰⁶ Ekström, Sören, *Svenska kyrkan – i går, i dag, i framtiden*, Uppsala 2016, s. 71 (efter femte tryckta upplagan ges boken ut som E-bok med successiv uppdatering)

¹⁰⁷ Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2001:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2002-2004

¹⁰⁸ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2007:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2008–2010

¹⁰⁹ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2012:2. Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2011, s. 17

¹¹⁰ Kyrkomötet Kyrkostyrelsens skrivelse 2020:1 Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2021–2023 med anledning av coronapandemin

en världsstad som New York och att vår kyrkliga verksamhet skall uppfattas som inspirerande, relevant och spännande.”¹¹¹ ”En mobil kyrka för alla behov” är formuleringen som presenterar SKUT i Thailand.¹¹² Men vanligen relateras begreppet behov vad avser verksamheter och församlingar till det diakonala arbetet.

I en artikel i ”Som hemma fast utomlands” (2009) talar dåvarande SKUT-chefen om de förändringar som måste genomföras i vissa fall medan i andra inte. ”Det beror på många faktorer. Många av kyrkorna ligger förstås precis rätt. På andra håll, där det förr var självklart med en utlandskyrka, kan verksamheten nu behöva förändras så att den svarar mot dagens behov. [...] Vem ska stå i centrum i mötet? Naturligtvis den som möter kyrkan. Det är personens behov, möjligheter och engagemang som ska bejakas och mötas, inte den egna organisationen, husen eller traditionerna. Så: i första hand på besökarens villkor [...] Med gudstjänsten i centrum för utlandssvenskens behov.”¹¹³ Här handlar det om individer och olika individers behov. Erfarenheter från den svenskkyrkliga miljön i Sverige blir en kyrka där människor indelas i grupper utifrån ålder och där verksamheter av olika slag anpassas efter föreställda behov och där gudstjänster skapas efter de förutsättningar som olika slags människor förväntas ha för att i någon mening kunna tillgodogöra sig den.

På individ eller gruppnivå är behovsorienteringen naturligtvis nödvändig som en anknytningspunkt när en verksamhet söker sin mening. Församlingarnas hemsidor både i Sverige och utomlands torde vara de mest publika framställningarna av olika behovskriterier som församlingarna förklarar sig beredda att uppfylla. Behovskriterierna gäller då läsarnas behov i allmänhet men även av avsändaren identifierade behov eller föreställda behov. I den meningen är verksamheten behovsstyrd. Det är till synes den behövande som bestämmer behoven. Samtidigt har Svenska kyrkan i utlandet ett tolkningsföreträdare när det gäller behoven i dess erbjudanden eller inbjudanden därför att de styrs och därmed begränsas av den grundläggande uppgiften som finns angiven i Kyrkoordningen: ”Församlingens grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission.”¹¹⁴

Ecklesiologiskt sett är det stor skillnad mellan ett behov av vad Svenska kyrkan kan erbjuda och ett behov av Svenska kyrkan som kyrka, även om de naturligtvis hör samman. Behovet av kyrkan som kyrka, som Kristi kropp, utläggs av Martin Luther i Stora Katekesen: ”Ty först och främst har han [Kristus] en särskild församling, vilken är den moder, som föder och ger näring åt varje kristen genom Guds ord, vilket den Helige Ande uppenbarar och driver och varigenom han upplyser och upptänder människornas hjärtan, att de må fatta och mottaga det, fasthålla och förbliva vid det.” Jag har funnit gott om behovskriterier för vad kyrkan kan erbjuda men inte för behovet av kyrkan. Möjligen kan det finnas en antydning till det i ”Svenska kyrkans strategi för digital kommunikation och närvaro” (2013). Där formulerar man ett behovskriterium som är öppet men som också pekar på vilka behoven gäller: ”Svenska kyrkan på nätet ska finnas där människor finns och vara tillgänglig de tider på dygnet då människor har behov av

¹¹¹ Vision. Svenska kyrkan i New York <https://www.svenskakyrkan.se/newyork/vision> (2020)

¹¹² En mobil kyrka för alla behov <https://www.svenskakyrkan.se/thailand/en-mobil-kyrka-for-alla-behov> (2020)

¹¹³ Hansson, Klas, Var, hur och varför behövs Svenska kyrkan i utlandet? *Som hemma fast utomlands — om Svenska kyrkan i utlandet*, red. Lena Sjöström, Uppsala 2009, s. 24-25

¹¹⁴ Kyrkoordning 2019, 2 kap. 1 §

kyrkan.¹¹⁵ Möjligen är det generellt så att alla behovskriterier handlar om behovet av kyrkan. I så fall är begreppet behov inte längre primärt ett kriterium för något som ska uppfyllas genom en organisatorisk åtgärd eller tillfredsställelse utan en bestämning av människans situation i förhållande till treenig Gud.

8.b Ekonomiska kriterier. Om försörjningsförmåga och ekonomisk bärkraft

Frågan om Svenska kyrkan är en koncern eller är ett koncernliknande bolag påverkar synen på ecklesiologin. För församlingarna i Svenska kyrkan reses då frågan om de ur ekonomiskt perspektiv kan tolkas med begreppet franchising. Koncernen Svenska kyrkan bedriver i något fall utlandsverksamhet i form av filialer. Ett klagörande av de kriterier som då gör sig gällande borde klargöra också utlandsförsamlingarnas och verksamheternas situation. Det rör sig om t.ex. kriterier rörande församlingarnas storlek och ekonomiska bärkraftighet och försörjningsförmåga. Jag har också i förbifarten påpekat att den form för new public management som går att avläsa i den "stordrift" som Svenska kyrkan valt ur ekonomiskt perspektiv är omtvistad och att priset för anonymisering, centralisering och annat som forskning visat följer systemet också har ett pris. Jag har också antytt att ekonomistyrningen också leder till att verksamheter kan instrumentaliseras för ekonomiska syften och givit exemplet utlandsförsamlingarnas ekumeniska överenskommelser.

Användningen av olika kriterier är ganska vanliga inom fältet ekonomi och administration, inom Svenska kyrkan även om man långt ifrån alltid tydliggör att det gäller just kriterier. Det är inget unikt för Svenska kyrkan. Jag kan se det när det t.ex. reses vissa krav, direkt formulerade som krav eller framställda på annat sätt, vars uppfyllelse görs till förutsättningar för någonting. Eftersom Svenska kyrkan är en ekonomistyrd organisation, jag behandlar det på annat håll, blir ekonomiska kriterier viktiga. Frågan är då hur ekonomistyrningen förhåller sig till andra styrmekanismer som ligger i organisationen, t.ex. kyrkans lära eller andra kriterier som engagemang och medansvar som formellt framställs som församlingskriterier.

Normalt sett identifieras ekonomiska kriterier utifrån en ekonomisk teori för att först därefter appliceras på det område som de utarbetats för. Om de ekonomiska teorierna syftar till flera saker så måste de innehålla alla de komponenter som gör att det går att bedöma olika kriteriers relevans, d.v.s. kriterierna måste kunna utvärderas. Det rör sig alltså inte om en revision utan om en utvärdering av tillämpningen av den ekonomiska teorin.

Men ekonomin är inte ett isolat utan verkar tillsammans med en rad andra faktorer i en kyrka. Ekonomin är en del av ecklesiologin. När man läser den kyrkliga verksamheten som en text

¹¹⁵ Svenska kyrkans strategi för digital kommunikation och närvaro 2013-03-05 [Svenska kyrkans strategi för digital kommunikation och närvaro - Svenska kyrkan intranät - Aktuellt](#)

(ekonomihantering, gudstjänstverksamhet, personalpolitik, sakramentsförvaltning, etc.), skapas en bild av vad Svenska kyrkan är.¹¹⁶ Svenska kyrkan i utlandet är en del av denna bild.

Här är nu platsen för en diskussion om vad jag med Sven Thidevall skulle kalla en koncern-ecklesiologi.¹¹⁷ Intresset väcks naturligtvis genom det faktum att Svenska kyrkan på nationell nivå tar avstånd från tanken att den skulle vara en koncern. I ett faktablad som återfinns på nätet heter det: "Svenska kyrkans juridiska form är registrerat trossamfund. Det finns tre nivåer i Svenska kyrkan: församlingar, stift och nationell nivå. Varje enhet är självständig och ansvarar själv för sin ekonomi och verksamhet. Det finns inga ägarrelationer mellan nivåerna. Svenska kyrkan som helhet kan därför inte ses som en koncern och det finns ingen koncernredovisning för Svenska kyrkan."¹¹⁸ Formuleringarna kan diskuteras och jag behandlar utförligare på annat håll vad jag kort sammanfattar här.¹¹⁹ I det här sammanhanget är frågan intressant bara ur perspektivet församlingskriterium, inte Svenska kyrkan i utlandet i vidare mening.

Här är alltså inte platsen att utreda huruvida Svenska kyrkan är en koncern eller inte. Jag kan bara konstatera att bilden av koncernen har varit föremål för diskussion och att den nationella nivån förklarar att Svenska kyrkan inte är en koncern. För min del kan jag emellertid konstatera att det finns vad jag skulle vilja karaktärisera som en koncernliknande uppbyggnad av Svenska kyrkan. Exempel på inslag i denna koncernliknande uppbyggnad är den gemensamma likviditetsförvaltningen. "Kyrkkontot är Svenska kyrkans gemensamma koncernkonto. Koncernkontot är en förutsättning för att kyrkoavgifter med mera ska kunna förmedlas i enlighet med kyrkoordningens bestämmelser."¹²⁰ Det är obligatoriskt att ansluta ett underkonto till koncernkontorutinen. Andra är uppbyggnaden av gemensamt IT-system och koncernliknande lönecenter. Allt detta och mycket mer som kan motiveras av en rationell verksamhet får emellertid konsekvenser för bilden av Svenska kyrkan. Vad som kan ses som "en praktisk åtgärd" är inte ideologiskt oskyldigt. En kyrkoherde skriver: "Vad jag förstått av många av de människor jag möter så verkar de tro att Svenska kyrkan är någon form av koncern. Man tror att ärkebiskopen är koncernchef och att Svenska kyrkan har sitt huvudkontor i Uppsala. Lika övertygad är man om att stiftsbiskoparna är regionchefer med ett regionkontor. Längst ner i hierarkien finns pastoraten med kyrkoherden i spetsen. Inget kunde vara mer felaktigt."¹²¹

Frågan om Svenska kyrkan är har koncernliknande struktur är emotionellt, kyrkopolitiskt och juridiskt en känslig fråga. Svenska kyrkan har alltid varit en del av det förhärskande ekonomiska och politiska systemet som furstekyrka där församlingarna var direkt underställda

¹¹⁶ Brodd, Sven-Erik, Pragmatismen som ett kyrkans kännetecken (nota ecclesiae). Om ekonomi, ecklesiologi och kyrkans inre sekularisering, *Inomkyrklig sekularisering*, red. Thomas Girmalm & Marie Rosenius, Umeå 2019, s. 31-56 (Studia Theologica Practica Umensia 2) <https://umu.diva-porta.org/smash/get/diva2:1317143/FULLTEXT01.pdf>

¹¹⁷ Thidevall, Sven, Kyrklig och världslig rätt inom Svenska kyrkan idag, *Med god ordning och efter Guds vilja. En antologi om kyrkorätt*, red. Leif Nordenstorm, Skellefteå 2019, (147-182), s. 170ff (Skrifter utgivna av Stiftelsen Fjellstedtska skolan 1)

¹¹⁸ Faktablad om Svenska kyrkans ekonomi (2020-06-03) [https://www.svenskakyrkan.se/filer/Faktablad%20Svenska%20kyrkan%202019\(1\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/Faktablad%20Svenska%20kyrkan%202019(1).pdf)

¹¹⁹ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

¹²⁰ Finansiella tjänster till stift och församlingar (2020-03-27) <https://www.svenskakyrkan.se/kapitalforvaltning/finansiella-tjanster-till-stift-och-forsamlingar>

¹²¹ Kyrkoherdens tankar. Krister Kappel delar med sig av sina tankar och funderingar 2015-05-18 <http://kyrkoherdenstankar.blogspot.com/2018/05/svenska-kyrkan-ar-inte-en-koncern.html>

Konungen och som statskyrka där församlingarna var kyrkliga kommuner. Det här påståendet kan naturligtvis nyanseras på olika sätt men faktum kvarstår. Frågan blir då varför ordet koncern väcker så starka känslor då alla kyrkor måste förhålla sig till det ekonomiska systemet och finna hållbara finansieringssystem.

Juridiskt sett måste frågan om koncern sättas i relation till vad Lag om svenska kyrkan anger och annan svensk lagstiftning. Av naturliga skäl är lagens räckvidd begränsad till förhållandena i Sverige och gäller inte utlandsförsamlingar som är egna juridiska personer.

Svenska kyrkans nationella nivå har framställt sig själv som en koncern och Kyrkostyrelsen formulerar 2012 det så: "Svenska kyrkans nationella nivå utgör en koncern som förutom moderföretaget består av Svenska kyrkans förvaltningsaktiebolag [...] I koncernredovisningen ingår intresseföretagen Fairtrade Sverige AB och Berling Media AB."¹²² Man kan konstatera att en förändring med ett förtydligande har hänt 2020: "Med hänvisning till 7 kap 3a§ i årsredovisningslagen upprättas ingen koncernredovisning på grund av ovanstående verksamheters ringa omfattning, i förhållande till den totala verksamheten på nationell nivå. Inom ramen för verksamheten finns fyra filialer vilka utgörs av tre enheter inom Svenska kyrkan i utlandet vilka är placerade i Thailand, Hong Kong och Italien samt Svenska teologiska institutet i Jerusalem i Israel. Trossamfundet Svenska kyrkan med firma Trossamfundet Svenska kyrkan är koncernmoderbolag i en koncern bestående av 3 bolag."¹²³ Jag är väl medveten om att figuren "filial" är tillskapad för att lösa vissa juridiska problem, men det är i samband med de ekonomiska frågorna en annan sak.

Två påpekanden kan väl göras. Det ena gäller att den juridiska personen Trossamfundet Svenska kyrkan rymmer andra juridiska personer som församlingar, pastorat och stift. Svenska kyrkans nationella nivå är en annan juridisk person som är en koncern i begränsad omfattning. Det andra gäller att "tre enheter inom Svenska kyrkan i utlandet" är en del av koncernen Trossamfundet Svenska kyrkan.

Frågan om bilden av koncernen leder över till hur församlingar och verksamheter blir en del av ett speciellt ekonomistyrningssystem. Detta måste ju rimligen innebära ecklesiologiska konsekvenser som bör aktualisera frågor om församlingskriterier. Om församlingarna ur ett ekonomiskt perspektiv framstår som franchise-företag får det naturligtvis avgörande betydelse för vad som är en församling. Därmed tillförs Svenska kyrkan hela den uppsättning av kriteriebildningar som gäller för bolagsbildningar, både juridiskt och förvaltningsmässigt, beroende på managementteorier och den statliga lagstiftning som reglerar verksamheten.¹²⁴ För att utlandsförsamlingarna skulle kunna uppfattas som franchiseföretag talar att de ofta är juridiska personer under egen ledning, att personal utses och anställs av moderbolaget, att

¹²² Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2012:2. Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2011, s. 8

¹²³ Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå 2019. Förvaltningsberättelse, s.18

¹²⁴ Kyrkostyrelsen har i "Råd till församlingar vid bolagsbildning" och "Råd vid bedrivande av näringsverksamhet i församlingen" beskrivit hur man kan göra för att i så stor utsträckning som möjligt ha kvar styrfunktioner i församlingen om man bildar bolag för viss verksamhet. Råd till församlingar vid bolagsbildning, beslutade av kyrkostyrelsen den 22 december 2011 <http://internwww.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=739574>, Råd vid bedrivande av näringsverksamhet i församling, beslutade av kyrkostyrelsen den 22 december 2011 <http://internwww.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=739574>

kyrkostyrelsen bestämmer genom olika typer av avtal och avtalsliknande överenskommelser vilka församlingar som tillhör Trossamfundet, genom tillämpningen av en strikt varumärkeshierarki, genom att Trossamfundet ensidigt avgör kriterierna för tillhörighet, etc. Dessutom kan den ovan nämnda organisationen med filialer stödja en tolkning av att det i andra fall rör sig om franchising.

Ett annat problem som berör församlingskriterier gäller församlingens storlek. Om den är ett församlingskriterium eller inte har diskuterats. Jag menar utifrån hur församlingskriterierna i Kyrkoordningen tillämpats att den är det. Här har utvecklingen gått från en idé om en nödvändig omsättning till storskalighet. Grundtanken är att stor volym leder till en billigare organisation, ett slags rationalitet som är omdiskuterat bland ekonomer, men inte i Svenska kyrkan. Det som komplicerar den här typen av rationalitet är, som ofta påpekas, olika problem som uppkommer i systemen. Konsekvenserna av bristen på mångfald, tilltagande anonymitet och utsatthet som ligger i centralisering av beslutsprocesserna har också ett pris. Diskussionen om new public management ger tydliga exempel på detta.

Den s.k. strukturutredningen presenterade i ett diskussionsmaterial 2010 olika modeller för den kyrkliga indelningen. I en av modellerna, där det inte skulle finnas samfälligheter, menar utredningen att "några kriterier i form av viss storlek på församlingen" inte behöver anges i Kyrkoordningen. Utredningen förutspår "en kraftig minskning av antalet församlingar" och anger därmed tre implicita ekonomiska kriterier för att en församling ska kunna vara en församling i Svenska kyrkan, nämligen att "varje församling själv ska kunna ha ansvaret för [1] den grundläggande uppgiften som för [2] de resursfrågor som hör samman med denna samt för [3] uppgiften som arbetsgivare".¹²⁵ De kriterier som implicit blir församlingskriterier grundas på Kyrkoordningens som är [1] gudstjänstfirande, [2] personer som tar ansvar för verksamhet eller som är förtroendevalda. Till det kommer att det ska finnas [3] ett ämbete, nu formulerat så att det "finns i varje pastorat en kyrkoherde som leder verksamheten".¹²⁶

Ofta behandlas ekonomiska frågor med referens till behovet av en förstärkning av församlingens möjligheter. När andra kyrkolagsutskottet vid kyrkomötet 1999 tog ställning till förslaget till ny kyrkoordning, skriver man: "Att stärka församlingens ställning är att skapa förutsättningar för att församlingen skall kunna fullgöra sin grundläggande uppgift att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission." Samtidigt finns en varning där utskottet skriver att "alltför stora församlingar riskerar att bli administrativa enheter som paraplyn över ett antal egentliga församlingar". Men också att "alltför små församlingar riskerar också att reduceras till delar av det som är en större egentlig församling". Därför behövs "lokala lösningar" och "lokalt engagemang". Detta leder till att måste gudstjänstlivet måste "kunna formas utifrån lokala förutsättningar och resurser".¹²⁷

Men kyrkolagsutskottet menar till slut att problemet är de små församlingarna. "Den lilla församlingen, i synnerhet en sådan som får svårt att uppfylla de föreslagna kriterierna för att

¹²⁵ *Strukturer för framtidens församling. Ett diskussionsmaterial från Strukturutredningen*, Uppsala 2010, s. 12 (Svenska kyrkan)

¹²⁶ *Ibidem*, s. 13

¹²⁷ Kyrkomötet. Andra Kyrkolagsutskottet 1999:1 under avsnittet 2 Församlingskriterier och gudstjänstliv, sid. 56-59.

utgöra en församling, ingår regelmässigt i en samfällighet, pastoratssamfällighet eller flerpastoratssamfällighet. [...] Det innebär att frågor om församlingssammanläggning inte enbart berör de aktuella församlingarna. Ekonomiska konsekvenser, negativa eller positiva, får betydelse för samtliga församlingar inom samfälligheten med hänsyn till samfällighetens totalansvar för ekonomin. Alltför många små församlingar inom en och samma samfällighet kan från ekonomisk synpunkt få negativa konsekvenser för samfälligheten.”¹²⁸ Samtidigt framträder vid den här tiden många distrikt inom Svenska kyrkans församlingar teologiskt sett som församlingar.

En antydan att församlingskriterierna, trots vad jag hävdade ovan, skulle kunna formuleras också rättsligt på mera öppet sätt inom Trossamfundet Svenska kyrkan, antyder behandlingen av en motion till kyrkomötet 2010. I motionen föreslogs att de kriterier som uppsats för den kyrkliga indelningen i 37 kap. 2 § i kyrkoordningen skulle förändras genom tillägget om att det ”i församlingen finns en ekonomi så att församlingens fastigheter erhåller erforderligt underhåll”.¹²⁹ Organisationsutskottet föreslog avslag på motionen bland annat med hänvisning till att ”ett krav på att församlingarna ska ha en viss status på sin ekonomi inte är av den karaktären att det kan föras in som ett församlingskriterium”.¹³⁰ I sitt yttrande skriver läronämnden med hänvisning till vad den anfört i 2007:13y om församlingens uppdrag och funktion att ”församlingskriterierna anger vad som behövs för att församlingen ska kunna leva och fungera: en församlingskyrka, gudstjänstfirande varje vecka och människor som tar ansvar” och ”nödvändigheten av en pastoralt och ekonomiskt bärkraftig organisation” men att detta inte innebär ”att kriteriet på att vara en församling skall betingas av församlingens ekonomiska möjligheter att underhålla samtliga byggnader”.¹³¹

Vad kyrkomötet menar med att uttrycket ”en viss status på sin ekonomi” inte ska vara församlingskriterium, är sannolikt att det inte ska preciseras mer än vad som 2010 fanns i Kyrkoordningen. Fördelen är naturligtvis viss frihet när kriterierna och utfallet av kriterierna tolkas men samtidigt är också risken stor att de på nationell nivå tolkas på ett sätt som i församlingarna uppfattas som för dem något negativt. Det finns en stor dokumentation som visar att så kan vara fallet. Tolkningsföreträdet ligger inte hos församlingarna.

Församlingens storlek som församlingskriterium bygger på givna föreställningar om hur församlingskriterierna i Kyrkoordningen ska tolkas. Det är inte helt klart, men sannolikt, att de ekonomiska kriterierna tolkas utifrån föreställningen att Svenska kyrkans församlingar på orten tillhandahåller i grunden ett och samma utbud på den religiösa marknaden. Det betyder att Svenska kyrkan bör tillhandahålla samma service överallt. Det utjämningsystem som praktiseras i Svenska kyrkan har sin bakgrund i den tid då Svenska kyrkan ekonomiskt styrdes av kommunallagarna med syfte att kommuner skulle ha möjligheten att tillhandahålla en likvärdig service för sina kommunmedborgare, oavsett förutsättningar. Det hade under 1900-talet utvecklats olika former för detta men det nuvarande utjämningsystemet är senare och infördes vid mitten av 1990-talet.

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ Kyrkomötet. Motion 2010:19 Utöka församlingskriterierna av Mats Hagelin m.fl.

¹³⁰ Kyrkomötet. Organisationsutskottets betänkande 2010:02 Utökade församlingskriterier

¹³¹ Kyrkomötet. Läronämndens yttrande 2010:14y Utökade församlingskriterier

Om församlingskriterierna tolkades så att församlingarna fick driva den verksamhet som ekonomin tillät, förutsatt att man firade gudstjänst, hade kyrkorum och människor som tog ansvar för verksamheten och dessutom tillgång till präst (betald eller obetald) skulle sannolikt situationen se annorlunda ut och det finns vissa ansatser till sådana möjligheter.

Bland de ekonomiska kriterier som satts upp vad gäller utlandsförsamlingar och verksamheter och som när de tillämpas på kyrkan blir ecklesiologiska och därmed kan tolkas teologiskt, finns försörjningsförmåga. Kyrkostyrelsen skriver angående SKUT 2012: "Under året har insatser genomförts för att anpassa verksamhetens omfattning utifrån nationell och lokal försörjningsförmåga, åstadkomma en ändamålsenlig och effektiv lokalförsörjning och fastighetsförvaltning samt öka insamlingen av medel i Sverige och utomlands. Det handlar också om en satsning för att utveckla arbetet bland unga vuxna utomlands och för att stärka det frivilliga engagemanget."¹³² Här görs alltså en precisering med hjälp av begreppen anpassa, utveckla och stärka. I samma skrivelse heter det att "förutom de ekonomiska förutsättningarna handlar försörjningsförmåga om vilja och förmåga att lokalt ta ansvar för verksamheten" och omedelbart därefter anger Kyrkostyrelsen ett antal beslut om vad man kalla besparingar, neddragningar och indragna tjänster inom Svenska kyrkan i utlandet.¹³³ Den lokala förmågan att administrera verksamheten blir därmed en del av försörjningskriteriet.

Till kriteriet försörjningsförmåga knyts strukturförändringar som i företagsekonomiska sammanhang innebär neddragningar av viss verksamhet för reallokering av resurser. Om det är välgjort avgör bolagsstämman och aktiemarknad. Det är tveksamt var någonstans en sådan bedömning görs i Svenska kyrkan, möjligen i kyrkomötet. För Svenska kyrkans del är försörjningsförmågan en del av problematiken med en krympande ekonomi.

Slutligen i det här sammanhanget saknar jag två perspektiv som båda har att göra med ett intryck jag får när jag läser materialet, nämligen den relativt dåligt redovisade teoretiska och teologiska bakgrunden som alla förändringar eller bevaranden till slut bygger på och det internationella sammanhang där diskussionen om detta förs. Det ena gäller ekonomistyrningen där det finns en omfattande internationell diskussion om vad den teologiskt sett innebär. Också anknytningen till den teologiska diskussionen om vad som på engelska en gång i världen kallades "stewardship" och som inte minst varit en del av luthersk ecklesiologi. Det andra gäller idéstyrningen som på teologiskt språk innebär att kyrkan grundas på en given gudomlig uppenbarelse. En diskussion om hur den gudomliga uppenbarelsen och ekonomin förhåller sig till varandra skulle sannolikt klargöra mycket av den problematik som infinner sig i en diskussion om kriteriebildningen inom den svenskkyrkliga ekonomin.

Det finns ett antal kriterier som återkommer men som förblir dolda i den mängd av texter som produceras. Ett inslag i det här är olika nyttokriterier, inte minst i förhållande till ekumeniken.¹³⁴ Jag har i min framställning hävdad att ekonomi och teologi hör samman inom ramen för ecklesiologin, när man ska bestämma vad kyrkan och församlingen är. I framställningen av ekonomikriterierna ledde det till en kritik av den bristande teologiska kontrollen över de

¹³² Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2012:2. Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2011, s. 36

¹³³ Ibidem, s. 85

¹³⁴ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

ekonomiska och administrativa systemen, inte behovet av att finansiera verksamheten och en bra och fungerande organisation. Detsamma gäller när nyttokriteriet blir en del av ekumeniken. Ett sådant nyttokriterium kan återfinnas i Kyrkostyrelsens skrivelse till kyrkomötet 2005. ”Svenska kyrkan ska vara aktiv i ekumeniska organ och i redan etablerade dialoger och kyrkogemenskaper och dra nytta av det nätverk som bildas genom Svenska kyrkans partner, församlingar och verksamhetsplatser i utlandet. (Kortform: Ekumenisk hållning).”¹³⁵ Ser man till diskussionerna kring verksamheter och församlingar i utlandet finns det uppenbarligen ett ekonomiskt intresse i detta. Men kriterier för detta saknas. Det kan vara desto viktigare eftersom en del av de kyrkor Kyrkostyrelsen tänker sig ”dra nytta av” också befinner sig i ekonomiskt minst sagt prekära lägen.

8.c Biskopskriteriet: ingen församling utan biskop

Sedan 1930-talet har frågan om biskopens roll vad gäller Svenska kyrkan i utlandet diskuterats. När frågan om vilka kriterier det finns för församlingens förhållande till biskopen har de växlat under historiens lopp. På 2000-talet kan man när det gäller församlingar i Svenska kyrkan notera att det finns ett dubbelkriterium som enklast kan formuleras genom begreppen tillsyn och främjande. Undantagna från detta är utlandsförsamlingarna i den betydelse att det finns en biskop för tillsyn, biskopen i Visby stift, och en biskop för främjande eftersom det är knutet till kyrkostyrelsen och ärkebiskopen som ex officio är ordförande i denna. Till det kommer de olika formerna av episkopē-funktioner som knutits till Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet vid kyrkokansliet.

Det är inte vanligt att man framställer biskopsämbetet som ett kriterium för vad det är att vara församling i Svenska kyrkan. Men saken ställdes på sin spets vid en jämförande undersökning av två församlingar i Svenska kyrkan, den ena i landet Sverige och den andra utomlands. Om utlandsförsamlingarna konstateras att förhållandet till biskopen inte alltid tagits på allvar. I en undersökning från 2007 heter det: ”Det verkar till och med vara av underordnad betydelse att en församling säger sig vara villig att ställa sig under biskopens tillsyn och följa KO, vilket för en svenskkyrklig församling i Sverige är avgörande för att man skall kunna kalla sig för en församling i Svenska kyrkan.”¹³⁶ Därmed är kriteriefrågan formulerad.

I det herdabrev om ämbetet som Svenska kyrkans biskopsmöte gav ut 1993 heter det bl.a.: ”I samverkan med övriga biskopar och med stiftets präster och diakoner och övriga medarbetare är biskopen med sitt tillsyns-, lednings- och läroansvar ett tecken på en vidare

¹³⁵ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2007:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2008–2010

¹³⁶ Marklund, Lennart & Runesson, Anna, *Salems församling och Svenska kyrkan i Norge. Två strukturella instrument inom samma organisation – likheter, skillnader och ett definitionsproblem*, Uppsala 2017, s. 7 (Uppsats)

kyrkogemenskap och samhörigheten med hela Guds folk över de nationella gränserna.¹³⁷ Här får de traditionella kyrkorättsliga uppgifterna tillsyn, ledning och läroansvar bestämma också vad biskopen är som "tecken". På ett annat ställe i herdabrevet heter det dock: "I enlighet med kyrkans tradition är det en huvuduppgift för biskopen att verka för och vara en symbolgestalt för kyrkans enhet och sammanhållning. Inom sitt stift är biskopen tecknet på stiftets och varje enskild församlings samhörighet såväl inbördes som med hela kyrkans gemenskap. Biskopen förkroppsligar Gudsfolkets kallelse till enheten i Kristus."¹³⁸

Går man till Kyrkoordningen 1571 finner man att biskopsämbetet ges en dogmatisk betydelse genom att det är instiftat av den heliga Anden och ska bestå intill tidens slut.¹³⁹ I Inledningen till kapitel 7 i Kyrkoordningen (1999) heter det: "Biskopens uppdrag är ett tecken på kyrkans kontinuitet, enhet och universella gemenskap. Biskopen har tillsammans med domkapitlet ansvar för att kyrkans lära och ordning följs och ska leda och inspirera kyrkan i stiftet. Biskopen viger nya kvinnor och män till uppdragen inom kyrkans vigningstjänst och är en herde för dem liksom för församlingarna i stiftet." Texten har karaktär av lärosatser som sedan följs upp genom Kyrkoordningens regelsystem och båda sorterna av texter ska tolkas.

Gunnar Edqvist skriver: "Den som tillhör en episkopal kyrka hör samman med den kyrka som sträcker sig över alla tider och gränser. Den lokala församlingen lever inte isolerad utan har del i kyrkans samlade erfarenheter. Den tro och bekännelse som lever i lokalförsamlingen hör samman med den universella kyrkans tro, bekännelse och lära."¹⁴⁰ Det finns en överensstämmelse i uppfattningen att biskopen i Svenska kyrkan är central i denna uppgift. Biskopen är tecken och instrument för den lokala församlingens katolicitet, d.v.s. dess gränsöverskridande karaktär.

I en klagörande uppsats (2005) belyser Sören Ekström biskopsämbetets betydelse i Svenska kyrkan efter kyrka-stat-reformen. Han menar att "den episkopala identiteten snarast har flyttats fram ett steg genom kyrkoreformen" och radar upp exempel på detta i Kyrkoordningen (2004). Han hänvisar till biskopsämbetets ekumeniska potential som uttryck för "Svenska kyrkans evangeliska katolicitet". Samtidigt uttrycker Ekström en oro för en växande klyfta mellan kyrkofolket och kyrkoledningen. "Det går inte att komma ifrån frågan hur accepterad de politiska partiernas och nomineringsgruppernas ökande dominans är i de övriga delar av kyrkolivet som jag nyss nämnde."¹⁴¹ Här efterlyser Ekström en reflektion över hur biskopen som är både vald och vigd, vilket ger biskopen den självständighet som framgår av Kyrkoordningen (2004), kan få konkret genomslag i biskopsämbetets gemenskapsskapande uppgift. Som en självständig institution i Svenska kyrkan kan biskopsämbetet skapa gemenskap mellan rättssubjektet Svenska kyrkan där vederbörande är ordförande ex officio i både domkapitel och stiftsnämnd och alla de rörelser, grupper, frivilligarbetare och praktiserande för vilken han eller hon är en biskop. Ett exempel ger Sören Ekström: Ärkebiskopens ordförandeskap i

¹³⁷ *Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan. Ett biskopsbrev om kyrkans ämbete*, Stockholm 1990, 19. Om biskopsbrevet, se Lundstedt, Göran, *Biskopsämbetet och demokratin. Biskopsrollens förändring i Svenska kyrkan under 1900-talets senare del*, Skellefteå 2006, 135-137, 167 (BTP 82)

¹³⁸ *Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan. Ett biskopsbrev om kyrkans ämbete*, Stockholm 1990, s. 35f

¹³⁹ Brodd, Sven-Erik, Biskopsämbetet i Kyrkoordningen 1571, *Kyrkohistorisk Årsskrift* 89 (1989), s. 91-109

¹⁴⁰ Edqvist, Gunnar, *Från kyrkolag till kyrkoordning*, Stockholm 2000,

¹⁴¹ Ekström, Sören, *Biskopen i kyrkoreformen, Samtal på väg. En vänbok till Jonas Jonson*, Strängnäs 2005, s. 65

Kyrkostyrelsen är enligt den kyrkorättsliga doktrinen ett uttryck för att Svenska kyrkan är en episkopal kyrka. ”Då man frågar efter Svenska kyrkans uppfattning söker man ärkebiskopen, inte främst som kyrkostyrelsens ordförande utan som ärkebiskop [...]. Samma sak händer i stiftet.”¹⁴²

Här byggs alltså upp ett kriterium för biskopsämbetet där biskopen både är en *del av* rättssubjektet Trossamfundet Svenska kyrkan men också en biskop *för alla* som engagerar sig i Svenska kyrkan inom ett stift och dess lokala församlingar. Om denna inklusiva hållning fortfarande är möjligt med den organisationsform som utvecklats efter 2005 som en alltmer tydligt centralstyrd koncern med strikt varumärkeshierarki, återstår väl att pröva.

De krav på församlingsordning och församlingsinstruktioner som gäller utlandsförsamlingar och de församlingsinstruktioner som avkrävs övrig församlingsverksamhet är inga kriterier för kyrkotillhörighet utan bygger på att församlingarna och verksamheterna redan är antagna som sådana av Kyrkostyrelsen. Detsamma gäller förhållandet till Kyrkostyrelsen i dess funktion av stiftsstyrelse (främjande) och till domkapitlet i Visby stift och därmed till stiftets biskop (tillsyn). Om man däremot talar om utlandsförsamlingarnas och –verksamheternas förhållande till biskopsämbetet blir frågan mer komplicerad.

I samband med biskopsval formuleras en rad kriterier för vad som är en god biskop i Svenska kyrkan. Då tillförs ett stort antal kriterier som hämtas från olika typer av ledarteorier för vad som är en önskad biskop och som går långt utöver de valbarhetskriterier som finns i regelverket för Svenska kyrkan. Det kan vara t.ex. ”kompetens i trons och kyrkans centrala frågor”, ”kommunikationsförmåga”, ”trovärdighet som troende och nutidsmänniska”, att biskopen ska vara ”medial”, ”visionär” eller ”teologiskt skolad”.¹⁴³ Vad de här kriterierna får för konsekvenser för synen på biskopsämbetet när de tolkas teologiskt återstår att analysera men de är åtminstone explicit inga kriterier för en god biskops relation till församlingarna.

Det finns en svårighet i kyrkoordningen när jag försöker identifiera exakt på vad sätt det går att fastställa vissa kriterier vad gäller biskopen. Det gäller framför allt Kyrkoordningen beskrivningar av stiftets uppgifter i förhållande till församlingarna. När det talas om stiftets uppgifter går det inte att skarpt identifiera biskopens roll i dessa. I andra fall är det mycket klart. Kyrkoordningen 8 kap. 1 § anger då biskopens uppgifter liksom vigningsordningen gör det. När det generellt talas om stiftets uppgifter förutsätts att de utmejslas på ett kollegialt sätt under biskopens ledning. Vid kyrkomötet 2007 förelåg en motion om en ändring i Kyrkoordningen så att det i andra respektive sjätte kapitlet infördes en bestämmelse med innebörd att stiftet kan, för de församlingar och samfälligheter som så önskar, fullgöra administrativa och förvaltande uppgifter.¹⁴⁴ Organisationsutskottet konstaterade emellertid att det redan var ”möjligt för ett stift att bistå församlingar och samfälligheter i administrativa och förvaltande

¹⁴² Ibidem, s. 68

¹⁴³ Vikström, Joakim, *Biskopen som ledare. En analys av förväntningar på biskopen som ledare i samband med biskopsval inom Svenska kyrkan under 2000 -talet*, Uppsala 2009 (Pedagogiska institutionen Uppsala universitet Magisteruppsats nr 2009:29)

¹⁴⁴ Kyrkomötet. Motion 2007:6 av Britas Lennart Eriksson m.fl., Förtydligande av stiftens möjligheter att fullgöra administrativa och förvaltande uppgifter åt församlingar.

uppgifter” och att det därför inte fanns ”skäl att närmare reglera denna möjlighet i kyrkoordningen”.¹⁴⁵ Hur detta påverkar synen på biskopen är svårt att se.

När det gäller kriteriefrågan så är den i någon mening dubbel. Församlingarna kan vara ett kriterium för hur man ska se på biskopen och det sannolikt viktigaste kriteriet är då om biskopen har varit till välsignelse för församlingen, liturgiskt att välsigna.¹⁴⁶ Utan församlingen ingen biskop. Men kan biskopsämbetet vara ett kriterium som församlingen uppfyller genom att den står i gemenskap med biskopen. Då blir biskopens förhållande till församlingen ett kriterium för lokalförsamlingens tillhörighet till Svenska kyrkan. Utan biskopen ingen församling. Det finns en rad historiska och dogmatiska skäl för detta.¹⁴⁷

Det finns flera problem när den här kriterieproblematiken ska konkretiseras och klargöras. Under de cirka 20 år biskopen i Visby stift varit biskop för utlandsförsamlingarna har det inte alltid stått klart att han *inte* är biskop för Svenska kyrkan i utlandet utan specifikt för församlingarna och möjligen verksamheterna, som jag menar i allmänhet teologiskt sett är församlingar, och möjligen för de mobila präster som formellt sett inte har församlingar. Frågan kompliceras ytterligare av olika uppfattningar om utlandsförsamlingarna är en del av Visby stift eller om stiftet och dess biskop genom en delegation från Kyrkostyrelsen fått ett tillsynsuppdrag. Under alla förhållanden har Kyrkostyrelsen uppgiften som ”stiftsstyrelse” genom att främjandeuppgiften ligger där. Genom att ärkebiskopen ex officio är ordförande i Kyrkostyrelsen blir hon den biskop som har det yttersta ansvaret för den främjande funktion som annars skulle ha tillkommit stiftsbiskopen. Till detta kan läggas de tillsyns- och främjandefunktioner som tillkommer avdelningschefen och Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet vid kyrkokansliet. Det finns alltså tre episkopē-funktioner till vilka utlandsförsamlingarna relaterar. Slutligen kan väl också konstateras att under de perioder Ärkebiskopen varit biskop för Svenska kyrkans olika typer av utlandsverksamhet ärkebiskopens uppgifter i hög grad legat på på generalsekreterare och direktorer och biskopar som ärkebiskopen vid olika tillfällen givit olika uppdrag.

Någonstans måste Svenska kyrkan i det här sammanhanget utreda skillnaden mellan Svenska kyrkan i utlandet såsom är en rikskyrklig angelägenhet på nationell nivå och utlandsförsamlingarna som mer och mer i ett vardagligt perspektiv framstår som en stiftsangelägenhet.¹⁴⁸ Mot bakgrund av den här sammanfattningen av ett komplicerat förhållande återkommer frågan om kriterier såsom de framträder vad gäller biskopen i ett inomsvenskt sammanhang vilket inte desto mindre är relevant för utlandsförsamlingarna.

Om jag nu läser olika texter för att se hur det dubbla kriteriet biskop – församling får genomslag så är det framför allt där som frågan om tillsyn och främjande kommer upp. Den s.k. Strukturutredningen 2011 erbjuder ett bra exempel på detta. Ofta knyts då biskopen nära stiftet och en kollegialt utformad arbetsform. Men ”biskopens uppdrag som stiftets andlige

¹⁴⁵ Kyrkomötet. Organisationsutskottets betänkande 2007:1. Stiftens kompetens

¹⁴⁶ Brodd, Sven-Erik & Weman, Gunnar, *Liturgi i Svenska kyrkan. I ord och bild från då och nu*, Skellefteå 2020, s. 68ff

¹⁴⁷ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

¹⁴⁸ För en genomlysning av den här problematiken, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

ledare avser stiftets uppgifter i dess helhet". Biskopen ska i stiftet "värna och främja församlingarnas liv och hela kyrkogemenskapens enhet", "tillse och skapa förutsättningar för att Ordet förkunnas och sakramenten delas ut och undervisning sker lokalt", "värna och främja ett församlingliv i öppenhet mot och i samklang med den vidare kyrkogemenskapen och kyrkans kallelse i världen". Strukturutredningen menar att "stiftets uppgifter kan sammanfattas i de två huvudbegreppen främjande och tillsyn". Utredarna menar att det inte går att dra en skarp gräns mellan tillsyns- och främjandeuppgifter och därvid skilja "organisatoriska och ekonomiska förhållanden" från kyrkans grundläggande uppgifter.¹⁴⁹

8.d "Den världsvida kyrkan" och församlingens katolicitet.

Det finns återkommande hänvisningar till att Svenska kyrkan är en del av "den världsvida" kyrkan och begreppet associeras i hög grad med Svenska kyrkan i utlandets internationella verksamhet. Utlandsförsamlingarna möter detta på olika sätt i sitt ekumeniska engagemang och i sin verksamhet. Att vara en del av och ett uttryck för en världsvid kyrka blir ett kriterium mot vilket en utlandsförsamling kan prövas. Världsvid är en sentida översättning av katolsk.

I de liturgiska trosbekännelserna i Svenska kyrkan ingår bekännelsen till en enda, helig, katolsk (allmänlig) och apostolisk kyrka. Till skillnad från begreppet apostolisk har katolsk i svensk-kyrklig liturgi alltid översatts, antingen med "kristlig" eller det senmedeltida ordet allmänlig. I samband med förslag om en ekumenisk formulering av trosbekännelserna och Fader vår föreslogs olika alternativ. Ett annat förslag var att använda den ursprungliga termen katolsk, alltså som man gjort med apostolisk, eller behålla allmänlig, ett annat att införa för svensk tradition nya begrepp och det gällde då antingen universell eller världsvid. Förslagen remissbehandlades men någon förändring skedde inte. Av olika skäl har emellertid översättningen av *catholica* till världsvid haft stort genomslag i Svenska kyrkan och på olika sätt också kommit att påverka förståelsen av svenska kyrkan i utlandet. Redan 1992 skriver en statlig utredning om kyrkorätt och ekonomi i slutbetänkandet: "Grundläggande för Svenska kyrkans identitet är också att den uppfattar sig själv som en del av den världsvida kyrkan."¹⁵⁰ Det finns därför anledning att stanna något vid detta.

Ett försök att översätta katolsk till världsvid, som inte sällan ses i dokument från Svenska kyrkan de senaste 30 åren, leder till användningen av ett kvantitativt katolicitetsbegrepp. Det avviker från traditionell luthersk dogmatik som alltid fasthållit vid ett kvalitativt katolicitetsbegrepp. I Mattias Hafenreffers *Compendium doctrinae coelestis*, som mellan 1613 och 1734 var officiell lärobok i dogmatik i Sverige, heter det således: "Varför kallas den katolsk, det vill säga allmänlig? (I) Inte i första hand därför att den skulle vara spridd över hela jorden. Ty den

¹⁴⁹ Närhet och samverkan. Betänkande från den av Kyrkostyrelsen tillsatta Strukturutredningen, Uppsala 2011, 193f (Svenska kyrkans utredningar 2011:2)

¹⁵⁰ *Ekonomi och rätt i kyrkan. Slutbetänkande av ERK-utredningen*, Stockholm 1992, s. 326 (SOU 1992:9)

sanna katolska kyrkan förminskas ofta till en ringa fåtalighet. Inte heller i någon högre grad därför att den alltid skulle bestå. (II) Utan den kallas katolsk därför att den med endräktig konsensus omfattar och främjar den katolska läran, det vill säga apostlarnas och profeternas lära”.¹⁵¹ Det finns naturligtvis också historiska skäl för detta, t.ex. att kyrkan var katolsk långt innan den faktiskt blev ”världsvid”.

Länge hade man försökt göra en ekumenisk översättning av Fader vår och de liturgiska trosbekännelserna, Apostolicum och Nicaenum.¹⁵² Birger Gerhardsson och Per Erik Persson utgav ett förslag till översättningar 1993, vilka sedan gick ut på remiss till kyrkorna i Sverige. Översättarna föreslår för tredje artikeln i Apostolicum formuleringen ”en helig katolsk kyrka [el. en helig, världsvid kyrka]” och motsvarande i Nicaenum. I kommentaren skriver översättarna: ”Det bör vara dags att utsäga i klartext att *alla vi kristna i världen utgör den katolska kyrkan* [kursiv i texten].” Man hänvisar också till att inom det engelska språkområdet de flesta kyrkor använder catholic.

Domkapitlen är i sina remissvar i allmänhet tveksamma inför ordet världsvid och menar att katolsk vore bättre men också att det svenska kyrkfolket inte är moget för detta. Lunds domkapitel menar att ordet ”världsvid” är ”alltför geografiskt och tappar bort aspekten att kyrkan inte begränsas av tid och rum”. Stockholms domkapitel förordar ”katolsk” men kan tänka sig ”en helig katolsk (världsvid) kyrka”.¹⁵³

När detta är väl är sagt gäller det att se hur begreppet världsvid fungerar i Svenska kyrkan. I Lag om Svenska kyrkan (SFS 1998:1591) som trädde i kraft 1 januari 2000 förekommer inte begreppet men väl i propositionen som föregick den och som alltså tillhör rättsdoktrinen. I propositionen finns en kommentar till lagens första kapitel: ”I den ekumeniska rörelsen har Svenska kyrkan betonat sin evangeliska katolicitet och ekumeniska tolkning av den lutherska reformationen samt framhållit att de lutherska kyrkornas gemensamma bekännelsesdokument Confessio Augustana / Augsburgska bekännelsen skrevs inom den odelade västkyrkans ram med det uttryckliga syftet att reformera men inte dela kyrkan. Lagens beskrivning av Svenska kyrkan som ett evangeliskt lutherskt trossamfund måste uppfattas så att förpliktelsen att ständigt söka efter den världsvida kyrkans synliga enhet är implicerad och står fast. Den hindrar således inte överenskommelser med andra kyrkor i annan tradition så länge som den kristna trons innehåll bevaras och kommer till uttryck i evangelieförkunnelse och sakramentsförvaltning. Det är nödvändigt att kyrkan utifrån de sammanhang i vilka hon verkar fortsätter arbetet med att uttrycka vad det innebär att i dag vara ett trossamfund med evangelisk-luthersk bekännelse.”¹⁵⁴ Evangelisk katolicitet anses alltså vara en traditionell svenskkyrklig hållning, en

¹⁵¹ Matthias Hafenreffer. *Compendium doctrinae coelestis*. Utgivet med översättning, inledning och kommentarer av Bengt Hägglund & Cajsa Sjöberg, Skara 2010, 210-213 (Skara Stiftshistoriska Sällskaps Skriftserie 56)

¹⁵² För bakgrunden, se Nilsson, Nils-Henrik, Inledning, *Herrns bön, den apostoliska och den nicenska trosbekännelsen. Nyöversättningsförslag för gudstjänstlivets behov*. Av Birger Gerhardsson och Per Erik Persson, Stockholm 1993, s. 7-10 (Mitt i församlingen 1993:7)

¹⁵³ Se vidare Brodd, Sven-Erik, ”Om inte kyrkan är katolsk är den inte Kristi kyrka. Om katolicitetsbegreppet i Confessio Augustana och i Svenska kyrkan”, *Evangelisk katolicitet. Om kyrkans enhet och identitet i Kristus*, red. Berth Löndahl, Skellefteå 2021, s. 68-81. Se också Wagner, Marion, Ordet katolsk – mer än ett översättningsproblem, *Signum* 25:4 (1999), 41-48

¹⁵⁴ Regeringens proposition 1997/98:116 Staten och trossamfundet – bestämmelser om Svenska kyrkan och andra trossamfund, s. 167

förpliktelse att "söka efter den världsvida kyrkans synliga enhet" och att detta är ett uttryck för trossamfundets evangelisk-lutherska bekännelse.

Nästa steg är Kyrkoordningen 1999. Där förklaras följdriktigt i inledningen till Första avdelningen: Svenska kyrkan som evangeliskt-lutherskt trossamfund: "Svenska kyrkan bekänner en enda Gud – Fadern, Sonen och den heliga Anden – som skapar, frälser och ger liv. Svenska kyrkan är en del i den världsvida kyrkan och delar den kristna bekännelsen och lovsången till en treenig Gud." Och i inledningen till Fjortonde avdelningen: Svenska kyrkans relationer till kyrkor och samfund heter det: "Svenska kyrkan är en del av den världsvida kyrkan och har en kallelse till kyrkans synliga enhet. Utifrån kyrkans tro på Gud som skapande, upprättande och livgivande i hela världen, är den vidare ekumeniska kallelsen att verka för kyrkans enhet, mänsklighetens gemenskap och världens helande, samt att söka Guds tilltal i mötet med varje människa oavsett religiös tradition." Ett viktigt problem som jag inte ska gå in på här är vad som menas med skillnaden mellan att svenska kyrkan är "en del i den världsvida kyrkan" respektive "en del av den världsvida kyrkan". Det är den senare formuleringen "del av" som har kraftiga associationer till organisationsteori som kommer att dominera. Hur som helst framstår skrivningen att Svenska kyrkan är "en del av" den världsvida kyrkan som en oproblematiserad och självklar referens i svenskkyrkliga texter av olika slag. Vad det rent konkret innebär är emellertid inte så lätt att säga. Möjligen kan man med Erik Eckerdal tala om "den öppna och generella beskrivningen av den världsvida kyrkan som är vidare än den partikulära svenska kyrkan" som en "intentionförklaring".¹⁵⁵ I "Uppdrag Förtroendevald – specialutgåvan av handboken för Svenska kyrkan i utlandet" betonas att utlandsförsamlingarna är en del av partikulärkyrkan som en del av "den världsvida kyrkan".¹⁵⁶

Man skulle kunna tänka sig att "världsvid" betyder något annat än katolsk, men begreppet världsvid förekommer i olika sammanhang som just detta kyrkans kännetecken. I diskussionen om den kyrkoantikvariska ersättningen som den redovisas i regeringens skrivelse 2013/14:152 menar Svenska kyrkan att kyrkorummet är kulturellt öppet och igenkänningsbart för kristna ur alla traditioner. "Kristna över hela världen delar bilder, symboler och berättelser. På så vis menar Svenska kyrkan att man kan säga att kyrkans kännetecken – världsvid och universell – ger särskilda förutsättningar för gemenskap och integration i Sverige."¹⁵⁷

Talet om den världsvida kyrkan blir i avsaknad av teologisk precision och kyrklig konkretion ett ecklesiologiskt problem. Trots det förekommer termen på olika sätt både när det gäller församlingarnas självförståelse inom Sverige och i utlandet. Vid Kyrkomötet 2007 framhåller Läronämnden i ett yttrande om församlingens uppdrag och funktion "att Svenska kyrkan är en del av den världsvida kyrkan". Av det drar den slutsatsen att "ett internationellt engagemang

¹⁵⁵ Eckerdal, Erik, Samspelet mellan ekumenik och kyrkorätt, *Med god ordning och efter Guds vilja. En antologi om kyrkorätt*, red. Leif Nordenstorm, Skellefteå 2019, s. (262-307) 277 (Skrifter utgivna av Stiftelsen Fjellstedtska skolan 1)

¹⁵⁶ *Uppdrag Förtroendevald – specialutgåvan av handboken för Svenska kyrkan i utlandet*

<https://blogg.svenskakyrkan.se/fortroendevald/uppdrag-fortroendevald-specialutgavan-av-handboken-for-svenska-kyrkan-i-utlandet/>

¹⁵⁷ Regeringens skrivelse 2013/14:152. Den kyrkoantikvariska ersättningen, s. 25

hör till den grundläggande kallelsen och bör därför komma till uttryck i hela kyrkans organisation och liv”.¹⁵⁸

Kyrkostyrelsen anger för kyrkomötet 2005 ett särskilt effektmål för verksamheten bland svenskar i utlandet: ”År 2005 skall en majoritet av Svenska kyrkans församlingar uppfatta sig som en del i den världsvida kyrkan.”¹⁵⁹ Det betyder alltså att ytterligare ett kriterium för vad som är en församling i utlandet förväntas bli användbart som bedömningsgrund efter 2005. Det är en svårhanterlig bedömningsgrund men likväl finns den där.

Det är således följdriktigt att frågan om den världsvida kyrkan återkommer i SKUT:s värdegrund. Där skriver man: ”Öppenhet är kyrkans väsen också i betydelsen gränsöverskridande; den spänner över gränsen mellan tid och evighet. Inte heller språk eller kultur begränsar kristen gemenskap. Därför kan aldrig etnicitet eller kultur vara den primära identiteten för en kyrka; vi är som svensk kyrka, tillsammans med alla andra döpta på en ort, del av den världsvida kyrkan.” Skrivningen stämmer väl överens med Svenska kyrkans ställningstagande i samband med de kyrkoantikvariska problem som berördes ovan. När SKUT talar om ”öppenhet” och ”gränsöverskridande” som något som tillhör kyrkans ”väsen”, så motsvarar det katoliciteten som ett kyrkans kännetecken, d.v.s. inklusivitet och universalitet som hålls samman i klassisk ecklesiologi. Detsamma gäller hur värdegrunden håller samman det lokala och det universella där det världsvida är närvarande i gemenskapen av de döpta på orten.

Det här speglas i olika presentationer av församlingar utomlands själva ger. Några korta iakttagelser kan göras.

Den första är att det primärt är Svenska kyrkan som är del av den världsvida kyrkan. Församlingen i Grekland skriver på sin hemsida: ”När du döps blir du tillhörig Svenska kyrkan och därmed den världsvida Kyrkan!”¹⁶⁰ Ett annat exempel är att det är Svenska kyrkan på en viss plats som är del av den världsvida kyrkan. I Bryssels verksamhetsberättelsen 2018 heter det exempelvis: ”Målet med det ekumeniska arbetet har varit att visa att Svenska kyrkan i Bryssel är en del av den världsvida kyrkan genom olika typer av ekumeniska samarbeten.”

En annan iakttagelse är att den lokala gemenskapen gör anspråk på att finnas inom den världsvida kyrkan. I t.ex. Hong Kongs verksamhetsberättelsen 2018 skriver man att målet för ekumeniken var ”att fortsätta som en del av en världsvid kristen gemenskap och att finnas och vara med tillsammans med systerkyrkor för ömsesidigt utbyte och utvecklande.” Och församlingen i Wien presenterar sig ”som en kristen gemenskap inom den världsvida kyrkan”.¹⁶¹

Det är rimligt att anta att det mål som Kyrkostyrelsen uppsatte som förväntat genomfört 2005 nu skulle vara uppfyllt och därmed ett kriterium för en utlandsförsamling. Samtidigt är det komplicerat att göra den till kriteriet fogade bedömningen. Jag menar att orsaken är att det ecklesiologiskt sett fundamentala förhållandet mellan det lokala och det universella inte

¹⁵⁸ Kyrkomötet. Läronämndens yttrande 2007:13y Församlingens uppdrag och funktion

¹⁵⁹ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2004:2 Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2003. Bilaga 11. Verksamhetsområde Verksamhet bland svenskar i utlandet. Årsrapport 2003

¹⁶⁰ Att döpas in i en världsvid gemenskap <https://www.svenskakyrkan.se/grekland/dop-vigsel>

¹⁶¹ Medlemskap <https://www.svenskakyrkan.se/wien/medlemskap> 2020-04-09

bearbetats i Svenska kyrkan och att det i sin tur får konsekvenser för synen på svenska kyrkans församlingar i utlandet.¹⁶²

8.e Termen "luthersk" som legitimerande kriterium

Termen luthersk återkommer inte minst i utlandsförsamlingarnas sammanhang som ett ganska självklart identitetskriterium. Självklarheten kan emellertid ifrågasättas. Historiskt sett var begreppet ifrågasatt som en ecklesiologisk bestämning av Svenska kyrkan ända till mitten av 1800-talet. Ordet luthersk saknas i Svenska kyrkans bekännelseskrifter men dyker upp i samband med begreppet trossamfund som inte är synonym med kyrka utan en juridisk figur som beteckning på att av staten erkänt rättssubjekt.

Det finns ingen luthersk kyrka men ett antal lutherska kyrkor som sedan 1800-talet antagit beteckningen "evangelisk-luthersk". De flesta står i kommunion med varandra, men långt ifrån alla. Många ingår i Lutherska Världsförbundet som grundas på en föreställd lärogemenskap på basis av tyska bekännelseskrifter från 1500-talet, de flesta inte skrivna av Martin Luther, och den bekännelseskrift som är gemensam för medlemskyrkorna utom några, *Confessio Augustana* (1530). Kyrkorna skiljer sig på väsentliga punkter från varandra vad gäller värdegrund, människosyn, kyrkosyn, ämbetssyn etc., liksom vad gäller gudstjänstens utformning och fromhetstyper. Svenska kyrkan är en av medlemskyrkorna i Lutherska Världsförbundet.

Man kan säga att det i Svenska kyrkan finns två förhållningssätt till begreppet luthersk. I det ena fallet är det en läromässig bundenhet vid bekännelseskrifterna, i det andra är det frågan om att ur olika uppfattningar om vad som är det väsentliga i framför allt Luthers skrifter skapa deduktiva principer, t.ex. "evangelisk frihet".

Ser man generellt till användningen av begreppet luthersk inom Svenska kyrkan i dag har den framför allt två syften: att ge legitimitet åt någon speciell uppfattning och att ge legitimitet åt bestämda ekumeniska ställningstaganden i förhållande till Lutherska världsförbundet.

Frågan om begreppet "lutherskt" återkommer i olika sammanhang i Svenska kyrkan och inte minst när Svenska kyrkan på nationell nivå har gjort bedömningen att en svenskkyrklig församling eller verksamhet bör anknytas till ett trossamfund som verkar på en ort utomlands. Det ger anledning till att ta upp frågan om "lutherskt" som ett kriterium för församlingens liv.

I det spektrum av kriterier som förekommer vad gäller församlingen återkommer "luthersk", sedan 1800-talet som "evangelisk-luthersk". Två saker är att säga om detta, dels att luthersk förekommer förhållandevis ofta i svenskkyrkliga texter efter mitten av 1800-talet dels att det är monumentalt oklart vad som menas. Jag återkommer till det första i olika sammanhang men avverkar frågan om kriteriets oklarhet här. Först en kort historisk bakgrund vad gäller Svenska kyrkan.

¹⁶² Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

Det är inte så att Svenska kyrkan sedan reformationen ansetts vara luthersk. I den diskussion i riksdagens första kammare 1869 som rörde frågan om utvidgad religionsfrihet och som ledde fram till dissenterlagen 1873, ifrågasatte framträdande ledamöter i kammaren om det var möjligt att kalla Svenska kyrkan luthersk.¹⁶³ Diskussionen slutade med att man accepterade uttrycket evangelisk-luthersk eftersom det fungerade, trots accepterade invändningar, i dissenterlagstiftningens sammanhang. Argumenten mot att kalla Svenska kyrkan luthersk var att det var "ingen känd officiell benämning", inte fanns i Uppsala mötes beslut, att "denna tillsats af "luthersk" blifvit införd i de Tyska dogmatiska och theologiska skrifterna", att "Luther sjelf många gånger yttrat sig emot begagnandet af hans namn". En av debattörerna, som var mot användningen av luthersk, hade dock eftersökt och funnit att evangelisk-luthersk faktiskt använts i den Kungliga Förordning 1858 som något mildrade konventikelplakatets förbud mot lekmanaktiviteter.

Jag har velat ta med det här för att belysa det historiska problemet med kriteriet luthersk i Svenska kyrkan. Det har förekommit i historien före mitten av 1800-talet, men liksom i Tyskland, får det genomslag först då. Kriteriet "luthersk" är alltså ur historiskt perspektiv ingen självklarhet och stämplades på 1800-talet av mera "liberala" krafter som en "novitet". Också biskopar som Carl Adolf Agardh (1785-1859), naturvetenskapsman, statsekonom, teolog och biskop i Karlstad, reagerade i andra sammanhang mot termen luthersk.¹⁶⁴

När evangelisk-luthersk slår igenom, under visst motstånd på 1800-talet, så avser det inte främst Martin Luther utan de lutherska bekännelseskriterierna eller Konkordieboken, som länge varit omstridd i Svenska kyrkan.¹⁶⁵ Det handlar framför allt om försvaret för "den rena lutherska läran" gentemot reformerta och senare mot katolicismen. Mot det ställs då den under 1800-talet framväxande idén om protestantismen, som är mera konfessionellt öppen, och olika försök att skapa en luthersk enhet. Här uppstod en rad svårigheter eftersom de lutherska kyrkorna var så olika.¹⁶⁶ Lösningen var att lyfta fram vissa lärosatser som var gemensamma. Vid Lutherska Världsförbundets generalförsamling i Helsingfors 1957 visade det sig emellertid att man inte var överens i synen på rättfärdiggörelseläran. En sådan enhet, även om den fortfarande inte är heltäckande vad gäller lutherdomen, skapades först genom det dokument om rättfärdiggörelsen som recipierades av Lutherska Världsförbundet och Romersk-katolska kyrkan genom den gemensamma deklARATIONEN om rättfärdiggörelseläran som skrevs under den 31 oktober 1999.¹⁶⁷

¹⁶³ Riksdagens protokoll 1869:507 Fredagen den 7 Maj 1869 Första kammaren. Föredrogs ånyo och företogs punktvis till afgörande Lag-Utskottets den 1 och 3 dennes bordlagda Utlåtande N:o 34, i anledning af väckta motioner angående utvidgad religionsfrihet, s. 295f

¹⁶⁴ Se Agardh, C.A., *Samlade skrifter I*, Stockholm 1863, 192. Anförts i Stolt, Birgit, *Luther själv. Hjärtats och glädjens teolog*, Skellefteå 2004, s. 67

¹⁶⁵ Ahrén, Per-Olov, *Riksdagen, kyrkomötet och kyrkans bekännelse i svensk kyrkorättslig tradition*, Lund 1964, (BTP 16)

¹⁶⁶ Wadensjö, Bengt, *Toward a World Lutheran Communion. Developments in Lutheran Cooperation up to 1929*, Uppsala 1970 (Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 20)

¹⁶⁷ "... att i allt bekänna Kristus". *Den gemensamma deklARATIONEN om rättfärdiggörelseläran. Tillkomst, texter, kommentarer*, utg. av Gösta Hallonsten & Per Erik Persson, Stockholm 2000. Den följdes sedan upp i en lokal dialog *Rättfärdiggörelsen i kyrkans liv. Rapport från den katolsk-lutherska dialoggruppen för Sverige och Finland*, Stockholm 2010.

Det var först genom massturismen efter Andra världskriget som svenskar i någon utsträckning konfronterades med hur andra lutherska kyrkor fungerade i praktiken.

Svenska kyrkan betecknas som ett evangeliskt-lutherskt trossamfund och det finns ett tilltagande bruk att tala om Svenska kyrkan som en "luthersk kyrka". Begreppet luthersk kyrka finns inte i Svenska kyrkans bekännelseskrifter och inte heller i Kyrkoordningen. Däremot omtalas Svenska kyrkan i Kyrkoordningen som "ett evangeliskt-lutherskt trossamfund". Problemet är att man tagit för givet att trossamfund är detsamma som kyrka, men så är det inte i Lagen om Svenska kyrkan (Lag 1998:1591 om Svenska kyrkan t.o.m. SFS 2009:1234 SFS 1998:1591) och inte heller i Lagen om trossamfund (Lag 1998:1593 om trossamfund t.o.m. SFS 2018:1675). Till begreppet trossamfund hör inte bara kyrkor utan t.ex. Alevitiska Riksförbundet, Jehovas vittnen, Judiska centralrådet men också samverkansorganisationer för att mindre etablerade trossamfund också ska kunna ges möjligheten att ta emot statsbidrag. Ett sådant är Islamiska samarbetsrådet (ISR). Alltså trossamfund betyder inte kyrka men en kyrka kan vara ett trossamfund. Svenska kyrkan är ett trossamfund i meningen av ett av staten erkänt rättssubjekt som betecknas som evangeliskt-lutherskt. I debatten som föregick Religionsfrihetslagen 1952 ifrågasattes om Svenska kyrkan var ett trossamfund medan "evangelisk-luthersk" bland teologerna blivit ett knäsat begrepp.

Ett problem med luthersk ur ecklesiologiskt perspektiv är svårigheterna att ge begreppet form. Lutherdomen har ingen gemensam social kropp och det finns naturligtvis både historiska och mera empiriska orsaker till det. Historiskt brukar man hänvisa till att reformatorerna inte avsåg att bilda en "ny" kyrkan utan reformera den existerande. Därför blev ecklesiologin korrektiv, inte konstitutiv. Empiriskt blev de lutherska traditionerna relativt snabbt infångade i ett politiskt system där furstens religion blev avgörande och bortsett från ett utbyte på ledarskiktsnivå, konfronterades aldrig de olika lutherska traditionerna med varandra. Problemet har i nutiden lösts på ett dubbelt sätt, antingen konfessionalistiskt eller funktionellt, båda har gjort den sociala kroppen sekundär i förhållande till något annat. Vad jag kallat konfessionalistiskt är en hänvisning till den rena läran, till dogmen. I den utsträckning man kan komma till en konsensus om dogmen får det avgörande betydelse och praktiken ses inte som en del av den rena läran. Den är en följd av den. Vad jag kallat funktionellt är ett utflöde av upplysningstiden och bygger på en konstruktion av praktiken utifrån resultatet (nyttospekten): En praktiks värde bygger på det önskade resultatet.

Fortfarande ur kriterieperspektivet finns det avsevärda spänningar när det gäller begreppet luthersk. Det är inte problematiskt att idéhistoriskt beskriva hur de två grundpositionerna ser ut: Den traditionella är att det antas finnas en luthersk lära som sedan appliceras på kyrkans ordningar, en tillämpad teologi (*theologia applicata*). Den andra, som vuxit fram i Svenska kyrkan under de senaste 20 åren är att luthersk är en beteckning på vissa deduktiva principer, t.ex. "den evangeliska friheten". Båda löper parallellt i de texter som jag läst rörande Svenska kyrkan i utlandet och utlandsförsamlingarna.

Den traditionella synen finns i Kyrkoordningen (2018). I Inledning till kyrkoordningen heter det: "I kyrkoordningen knyts teologi och juridik samman. Det som Svenska kyrkan tror, bekänner och lär ger en utgångspunkt för kyrkoordningens innehåll och kriterier, mot vilken innehållet i kyrkoordningen ska prövas." Tror, bekänner och lär är avgörande för kyrkoordningens

kriterier. I Kyrkostyrelsens skrivelse heter det däremot 2007: "Svenska kyrkans lutherska identitet innebär en ekumenisk öppenhet eftersom vår kyrkas bekännelse är att det för kyrkans sanna enhet är nog att vara ense om evangeliets förkunnelse och förvaltningen av sakramenten (men inte om yttre sedvänjor, traditioner, organisation och struktur)."¹⁶⁸ Jag behandlade den här synpunkten tidigare i avsnitt 5 om Confessio Augustana. Den lutherske dogmatikern i Heidelberg, professorn Edmund Schlink (1903–1984) hävdade att det också för reformatorisk teologi var omöjligt att förstå kyrkan utan att ta praxis i beaktande. Redan vid Faith and Orders världskonferens i Lund 1952 pekade Schlink på tendenserna till ecklesiologisk docetism (alltså den heresi som hävdade att Jesu kropp var en skenkropp) som gjorde sig märkbar i de protestantiska kyrkorna.¹⁶⁹ Det räcker inte att vara överens om formella lärosatser för att upprätta en kristen gemenskap.

1947 bildades Lutherska Världsförbundet med stort engagemang av personer inom Svenska kyrkan. 1984 proklamerade Lutherska Världsförbundets (LVF) medlemskyrkor att de var en kyrkogemenskap som erkände varandras ämbeten och sakrament. Det var under en tid då det fanns en växande teologisk konvergens bland kyrkorna inom LVF och ett stort, inte minst, ekonomiskt stöd för förbundet. Sedan 2000-talets ingång har LVF:s betydelse avklingat, även om det fortfarande ger inte minst minoritetskyrkor stöd och bidrar till deras identitet. Samtidigt har splittringen inom och mellan de lutherska kyrkorna tilltagit och för Svenska kyrkans del kan ges som exempel att EFS låtit presidenten i den eritreanska lutherska kyrkan viga en präst i Sverige för den eritreanska diasporan i EFS inom Svenska kyrkan och att en luthersk biskop från Kenya vigt en biskop för Missionssynoden i Sverige. Vissa av LVF:s kyrkor har på grund av etiska ställningstaganden i andra lutherska kyrkor tagit avstånd från dessa kyrkor. Vad som är lutherskt också inom LVF är svårt att hantera utifrån ett kriterieperspektiv. Svaret från LVF:s sida på vad som är lutherskt är att det är alla ställningstaganden tillsammans, inte bara de som kan identifieras som gemensamma. Därför har det länge inom LVF funnits en tendens att inte behandla vad som kallas "communion dividing questions".

Också inom de lutherska kyrkorna finns olika uppfattningar om vad som är lutherskt och detta tar sig uttryck i att det faktiskt finns mycket olika slags församlingar inom de lutherska kyrkorna. Det gäller inte bara olika inom teologin klassiska typer av tydligt pietistiska eller kongregationalistiska församlingar utan också ekumeniska församlingar där frågan om den lutherska identiteten faktiskt inte spelar någon roll. Till det kommer olika värdegrunder, praktiker och spiritualiteter. Sammantaget är det också i relation till Lutherska Världsförbundet svårt att se hur man ställer upp kriterier för vad som är lutherskt eller en luthersk församling.

Bortsett från kriterieproblematiken bör Lutherska Världsförbundet vara viktigt för Svenska kyrkan utifrån det faktum att Lutherska Världsförbundet erbjuder konkreta uttryck för kyrkans katolicitet och en ram för möjligt praktiskt ekumeniskt samarbete på samma sätt som andra kyrkogemenskaper i vilka Svenska kyrkan ingår. Men jag menar att det är visligt att

¹⁶⁸ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2007:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2008–2010

¹⁶⁹ Schlink, Edmund »Das wandernde Gottesvolk«. *Kirche, Gottesdienst, Abendmahlsgemeinschaft. Lund, Dritte Weltkonferenz der Kirchen für Glauben und Kirchenverfassung (1952)*, Witten/Ruhr 1954, s. 108. Om Schlink, se Schwenzer, German *Die Grossen Taten Gottes und die Kirche. Zur Ekklesiologie Edmund Schlinks*, Paderborn 1967 (Diss)

utlandsförsamlingar som ingår i någon av dessa ramar för ett hållbart engagemang först prövar sig fram för att se att det svenskkyrkliga livet passar i sammanhanget. Jag återkommer till det i avsnittet om ekumeniken nedan.

Slutsatsen är att luthersk som kriterium kräver en undersökning som ligger utanför min och kommer att lämnas därhän. Det finns många påståenden om vad som är lutherskt i Svenska kyrkan men ingen undersökning av vilka dessa är eller hur de förhåller sig till varandra, vilket alltså skulle kräva en egen forskningsinsats.

9. Kriterier inom Svenska kyrkan i utlandet

När Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet 2005 introducerade församlingskriterier gjordes det på basis av de indelningsgrunder som fanns i Kyrkoordningen och som i praktiken innebar en möjlighet att avgöra om en församling skulle vara en del av Trossamfundet Svenska kyrkan. Kriterierna för utlandsförsamlingarna var av rent organisatorisk karaktär utan teologisk motivering. Samtidigt växte det fram kriterier inom Svenska kyrkan i utlandet av innehållslig natur, vilka inte innefattade frågan om erkännande från Svenska kyrkans sida men som ändå kom att påverka uppfattningen av vad en utlandsförsamling är.

Först vill jag påminna om att de kriterier som jag funnit vara bedömningsgrunder för församlingar i Svenska kyrkan i Sverige också är det för utlandsförsamlingarna. I båda fallen kan kritik mot bristande begrundning och precision i tillämpningen av dem vara ett problem, men de finns där. Det ligger också i linje med en tydlig vilja hos Kyrkomötet att integrera utlandsförsamlingarna i Trossamfundet Svenska kyrkan. Nedan följer några reflektioner som har att göra med hur Svenska kyrkan i utlandet generellt tillämpat vad som i kyrkoordningens diskussionerna och texter kallats "församlingskriterier" och som har att göra med hur man ska bedöma en församlings kyrkotillhörighet till Svenska kyrkan i Sverige.

1998 års SKUT-utredning, "Svenska kyrkan i utlandet – organisation och uppgifter" (2001), föreslog att utlandsförsamlingarna skulle ha samma ansvar för den grundläggande uppgiften att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission som församlingarna har i Sverige. Utredarna menade också att det till kriterierna för en utlandsförsamling skulle höra att det finnas människor som tar ansvar för att församlingens uppgifter blir utförda och som också är beredda att åta sig förtroendeuppdrag i församlingen.¹⁷⁰

De beslut om församlingskriterier som Kyrkostyrelsen refererar till var tagna vid SKUT-nämndens sammanträde 13/9 2004 161 §. Nämnden angav följande "kriterier för församlingar i utlandet": att det ska föreligga "av nämnden och lokal stämma godkänd stadga", att "det finns

¹⁷⁰ Svenska kyrkan i utlandet – organisation och uppgifter, Uppsala 2001, s. 147ff (SKU 2001:1). Återkommer senare i *Utlandskyrkan. Struktur och delaktighet. Slutbetänkande från den av kyrkostyrelsen tillsatta utredningen om förändrad organisation av Svenska kyrkan i utlandet*, Uppsala 2009, s. 80 (Svenska kyrkans utredningar 2009:1)

ett av stämman utsett fungerande kyrkoråd”, att ”stämman beslutar om revision och ansvarsfrihet”, att ”församlingsinstruktion utarbetas”. Nämnden anger avslutningsvis att det finns ett antal utlandsförsamlingar som uppfyller kriterierna men också att det finns ”övriga verksamheter” som är ”samarbetskyrkor eller egna verksamheter (annexförsamlingar och utposter)”.

I Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2005 heter det att ”Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet har med stöd av bestämmelserna i 10 kap, 6 § kyrkoordningen beslutat om kriterier för församlingar i utlandskyrkan och om vilka församlingar som hör till utlandskyrkan.” Det antyder att kriterierna av Nämnden i princip skulle ha använts såsom Kyrkoordningen föreskriver, för att pröva den kyrkliga indelningen. I Nämndens sammanhang för att pröva vilken församling som erkänns som utlandsförsamling i Trossamfundet Svenska kyrkan. Kyrkostyrelsen skriver att Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet utgått ifrån ”den lokala verksamhetens stadgar och styrelseform”. Men det betyder också, enligt Kyrkostyrelsen, att Nämnden avsevärt reducerat församlingskriterierna till något av rent organisatorisk karaktär. Uppfylls de kriterierna ”kan man tala om en församling i utlandskyrkan”. Slutligen konstaterar Kyrkostyrelsen att Nämnden ”på denna grundval” har ”beslutat att det för närvarande finns 30 utlandsförsamlingar.”¹⁷¹

Kyrkostyrelsen fortsätter om situationen 2005: ”Det finns inte några närmare bestämmelser i kyrkoordningen om de kriterier som gäller för en församling inom utlandskyrkan. Det är naturligt att Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet tar en utgångspunkt i de församlingskriterier som finns i 37 kap. 2 § kyrkoordningen även om dessa inte alltid kan tillämpas fullt ut. Genom de föreslagna nya bestämmelserna i 2 kap. 17 § blir det också ett kriterium att det skall finnas en av nämnden fastställd församlingsordning.” Därmed är förutsättningarna givna för den följande utvecklingen.¹⁷²

Som framgår av vad jag skrev tidigare finns det i det material som jag använt en påtaglig uppdelning mellan organisationsfrågor och lärofrågor, trots att Kyrkoordningen menar att kyrkans tro, bekännelse och lära utgör teologiska kriterier vad gäller organisationen. I sin doktorsavhandling skriver Marie Rosenius: ”Att studera och medvetandegöra relationen mellan ekklesiologi och organisation förefaller inte minst vara av betydelse då form och innehåll tenderar glida isär. I kyrkor där man gör en distinktion mellan den institutionella och den andliga kyrkan kan det, som tidigare framförts, lätt uppstå en ’teologisk utrationalisering’ som innebär att kyrkan karaktäriseras med hjälp av konceptet organisationsdrift, kyrkans genuina identitet skjuts åt sidan, och vinstkriterier eller andra för kyrkan främmande kriterier i praktiken tillåts styra.”¹⁷³

Nu finns det också särskilda kriterier som kan föras till den vidare form för församlingskriterier som jag påpekade ovan gäller för Svenska kyrkans församlingar. För utlandsförsamlingarna har jag valt (1) diasporakriteriet: Som hemma fast utomlands, (2) Språkkriteriet och (3) frågor kring kriterier för ekumeniskt arbete utomlands. De första två därför att de ingår som en del

¹⁷¹ Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2005:7. Fortsatt reglering av Svenska kyrkan i utlandet, även Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2005:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2006–2008. 4 Demokratisk-organisatorisk struktur i utlandsförsamlingarna

¹⁷² Ibidem

¹⁷³ Rosenius, Marie, *Från statskyrka till trossamfund: Svenska kyrkan samma kyrka?*, Skellefteå 2019, s. 136

av utlandsförsamlingarnas självförståelse och det tredje kriteriet därför att det finns anledning att försöka bidra till förståelsen av vad det kan handla om.

9.a Diasporakriteriet: Som hemma fast utomlands

Svenska kyrkans utlandsförsamlingar har sin bakgrund i en tid då svenska kyrkan kunde finnas i främmande länder, där de var avvikande, och i hemlandet där den var en del av det kulturella och sociala systemet ("fädernas kyrka i fäderneslandet"). Utvecklingen har lett fram till att Svenska kyrkan blivit alltmer "främmande" både utomlands och i Sverige. Trots det är "som hemma" ett rimligt kriterium för en utlandsförsamling både därför att det finns en svensk majoritetskultur (även om Svenska kyrkan bara i en alltmer begränsad mening är en del av den) och därför att Svenska kyrkan för dess medlemmar borde vara den familj i vilken de är hemmastadda. Jag har i min framställning försökt belysa kriteriet utifrån detta.

Ett trivialt kriterium för Svenska kyrkans församlingar i utlandet är just att de befinner sig utanför Sveriges politiska och geografiska gränser. Det betydde länge att de fanns, som det hette, "i främmande land" vilket naturligtvis i jämförelse med en länge ganska monolitisk svensk kultur gjorde att församlingarnas avvikelser från normalt svenskt församlingsliv kom att lyftas fram.

Fortfarande i dag är de svenska utlandsförsamlingarna alltid i sitt sammanhang en minoritet, inte bara i förhållande till omvärlden utan också till de svenskar som befinner sig i det främmande landet (den svenska kolonin). Också de ekonomiska strukturerna är olika. Vad man än menar med utlandsförsamling har den en delvis annan ecklesiologisk profil än hemlandets församlingar. Tidigt talades om Svenska kyrkan i utlandet i kategorier av *diaspora*.¹⁷⁴

I det hemland med vilken utlandskyrkan jämförs sker nu (2021) snabba förändringar. Den monolitiska kultur som Svenska kyrkan var en del av faller sönder och flera kulturer framträder under paraplyet av en sekulär kultur- och samhällsuppfattning. Samtidigt minskar Svenska kyrkans medlemstal och dop och konfirmation minskar också drastiskt. När frågan ställs om en hållbar utveckling av Svenska kyrkan i utlandet måste frågan ställas om inte församlingar i Svenska kyrkan också i ljuset av de förändringsmönster som vi känner till måste förstås i kategorier av *diaspora*.

På 2000-talet framträder alltså Svenska kyrkan allt mindre som en naturlig del av svensk kultur och svenskt samhällsliv och i en alltmer utrerad minoritetsituation.¹⁷⁵ Ett sätt att närma sig en diaspora-ecklesiologi finns hos K.G. Hammar. Utgångspunkten är då att diaspora/utspiddhet förenas med koinonia/gemenskap till en helhet.¹⁷⁶ Hammar kombinerar diasporatanken

¹⁷⁴ När det gäller den historiska bakgrunden, lutherska diasporaförsamlingar i Sverige mm, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

¹⁷⁵ Brodd, Sven-Erik, När folket och kyrkan i folkkyrkan gått skilda vägar. Inledning vid studiedagen 'Folkkyrka i minoritet', *Svenska kyrkan som minoritetskyrka. Rapport 1 från projektet 'Folkkyrka i minoritet'*, red. Sven Thidevall, Skellefteå 2020, s. 9-22

¹⁷⁶ Heberlein, Magnus, *Diaspora och koinonia. Ecklesiologi och pastoral strategi hos K G Hammar*, Uppsala 1999 (Scripta Ecclesiologica Minora 6)

med en koinonia-ecklesiologi. Magnus Heberlein formulerar det som en "församlingens puls mellan samling och utspriddhet – koinonia och diaspora – och [att Hammar] tycks tänka sig denna puls som det sammanhållande draget i kyrkobergreppet."¹⁷⁷ Han konkretiserar sin analys ytterligare: "Gudsfolket är ett utspritt folk (diaspora) och ett församlat folk (koinonia) [...]. Det är när gudsfolkets medlemmar är 'kringspridda bland hedningar' det kan förverkliga sin kallelse. [...]. Kristenlivets två faser – diasporan och koinonian – samverkar för att hålla kyrkan mellan två diken: det introverta klubbänkandet å ena sidan, det förvärldsligade och identitetslösa å den andra."¹⁷⁸ Hammars ecklesiologiska dialektik mellan diaspora och koinonia återkommer senare i utredningen "Församlingen i framtiden" (1983) där två grundläggande förståelser av församlingen redovisas utifrån grundkonceptet. "I den ena betonas samling 'inåt' och aktivitet 'utåt' som församlingsarbetets huvudinriktningar. I den andra ses församlingsarbetet mera som en fasen i en puls mellan 'församlad' och 'utspridd', där de människor som lever i denna puls ses som församlingen eller kyrkan."¹⁷⁹

I det här perspektivet ska jag lyfta fram begreppet "hem" i olika konnotationer eftersom det är det vanligaste begreppet för gemenskap/koinonia i Svenska kyrkan i utlandet där själva förutsättningen är utspriddhet/diaspora. I sammanhanget är det "som hemma" i olika variationer som framställs som ett implicit kriterium.

När Svenska kyrkan i utlandet använder "hem" som en karaktäristik av församlingen, är det inte längre självklart vad som menas. Det finns en omfattande forskning kring begreppets innebörd och gestaltningar men inte när det gäller Svenska kyrkan eller ecklesiologin över huvudet taget.

Bilden av församlingen som "hem" i olika varianter skapas genom ett komplext sammanhang av känslor, tyckanden och vetande, personliga och andras erfarenheter. Därigenom tecknas bilder av församlingen vilka skapas både av kyrkan själv genom det sätt hon uppträder och av t.ex. media. Bilderna blir inte lärosatser med något slags automatik men de kommunicerar föreställningar om vad kyrka och församling är eller kan vara. Kyrkan har genom historien valt att formulera bilder som lärosatser.¹⁸⁰ Lärosatser kan i sin tur i förhållande till bilden eller bilderna av kyrkan bli kritiska verktyg.

Församlingen, eller kyrkan för den delen, som hem i modern mening, är ny och finns inte i nutida mening exempelvis i Nya Testamentet. När den lutherska tvångslagstiftningen gav vika under 1800-talets andra hälft när samhället förändrades och industrialiserades och folket kunde fira gudstjänst i andra kyrkor än sockenkyrkan, avfall från den lutherska läran inte längre straffades av staten, och tvångsdopen avskaffades, uppstod en situation där Svenska kyrkans församlingar för att inte dö bort måste finna andra former än de rent lagstadgade. Då fick begreppet hem sin ecklesiologiska innebörd i Svenska kyrkan. Grunden för detta ligger i den s.k. församlingsrörelsen. Tvångssammanslutningen som hade form av den gamla

¹⁷⁷ Ibidem, s. 46

¹⁷⁸ Ibidem, s. 50

¹⁷⁹ *Församlingen i framtiden. Ett diskussionsbetänkande om Svenska kyrkans lokala organisation från 1982 års kyrkokommitté*, Stockholm 1983, s. 50 (SOU 1983:55)

¹⁸⁰ *Fern der Heimat: Kirche Urlaubs-Seelsorge im Wandel. Ein Beitrag der EKD zu einer missionarischen Handlungsstrategie*, Hannover (EKD Texte 82) s. 44

territorialförsamlingen blev hemförsamlingen. Sockenstugan som blivit församlingshus (för sammanträden med kyrko- och skolråd, pastorsexpedition, kyrkliga sammankomster) blev till församlingshem.¹⁸¹ Ecclesiologiskt växer det fram en alternativ eller kompletterande kyrkostruktur med verksamheter som, åtminstone från början, tillhör en icke-reglerad frivilligverksamhet. Det ledde till både samarbete och konfrontationer med den kyrkliga kommunen.

Under sjömanskyrkornas tid var ett slagord att sjömännen skulle vara som hemma inom stationens hägn i främmande land.¹⁸² Termen station antyder sambandet mellan sjömansmission och SKM och den blev kvar också sedan begreppet sjömansvård slagit igenom. Här var det inte tal om några församlingar men man förutsatte ändå att någon hemlängtan fanns och verksamheten erbjöd platser och människor för den skull. Man mötte hemlandets kyrka genom huset, sjömanskyrkan, och de som sänts ut, inte minst sjömansprästen. Tanken på hemlandet syns vara en konstruktion av romantiken på 1800-talet som bärs av en kombination av idéer om nationens själ, platsens betydelse, folklynne och faktiska emigrationsvågor från Sverige. Namnet på två tidningar som utgavs av Sjömansvårdsstyrelsen ger en inblick i grundsynen, nämligen "De våra i främmande land" och "Ute och hemma". Här kontrasteras det "främmande" mot "hemma". Mot hemlandet stod främlingslandet och mot hemlandets kyrka stod de "främmande trosbekännarna", både i Sverige och utomlands.

Sjömansvården ska, som nämnts, ses i det här sammanhanget. Men den ecklesiologiska kategorin hem har sedan tagits över av hela Svenska kyrkan i utlandet. 2012 gavs en broschyr ut av SKUT med titeln "Som hemma fast utomlands. Om Svenska kyrkan i utlandet".¹⁸³ Också i utlandsförsamlingarnas självpresentationer återkommer temat. "Till Svenska kyrkan i New York är du alltid välkommen. Som bofast eller turist i New York hittar du ditt andra hem här."¹⁸⁴ På utlandsförsamlingarnas webbsidor är det mer regel än undantag att kyrkan presenteras som "ett andra hem". Nyhetsbrevet som utges av församlingen i Bryssel heter "Som hemma fast utomlands".

Hur blir det då möjligt att använda begreppet hem med avledningar som ett församlingskriterium vad gäller utlandsförsamlingarna? Svaret är att det är en så dominerande bild i Svenska kyrkans egna presentationer av utlandsförsamlingarna att det är möjligt att göra den till en bedömningsgrund för att säga vad en svenskkyrklig utlandsförsamling är. Samtidigt kan det problematiseras ur olika aspekter och jag ska antyda några.

Det första gäller frågan om transnationalismen. Begreppet transnationalism används i migrationsforskningen både i samband med migranternas gränsöverskridande förflyttningar och de institutioner och verksamheter som uppstår i samband med sådana förflyttningar. Den transnationella migrationen innebär att människor förflyttar sig mellan olika platser som anses som "hemma". Svenska säsongsboende pensionärer är sådana transmigranter. I många svenska utlandsförsamlingar är sådana migranter en väsentlig del av församlingen.¹⁸⁵ När det gäller

¹⁸¹ Ivarsson, Henrik, Församlingshemmets teologi, *Vår Lösen* 50 (1960), s. 249ff

¹⁸² Schantz, Bengt, *Hemma i främmande hamn. En sjömansprästs berättelse*, Skara 2010

¹⁸³ *Som hemma fast utomlands. Om Svenska kyrkan i utlandet*, red. Lena Sjöström, Uppsala 2012 (Svenska kyrkan)

¹⁸⁴ Svenska kyrkan i New York <https://www.svenskakyrkan.se/newyork> 2020-04-09

¹⁸⁵ Jeppsson Grassman, Eva & Taghizadeh Larsson, Annika, *Som ett andra hem? Svenska utlandskyrkan i en tid av globalisering och äldremigration*, Linköping 2012, s. 17

transnationell migration handlar frågan om hur människor väljer att ha två hem eller vad avser migrationen hur de bygger upp ett nytt hem i det nya hemlandet. När det gäller korttidsturister finns uttrycket hem om det ställe där de tillfälligt vistas, man "går hem till hotellet".¹⁸⁶ Kyrkoherden i Wien (2014), Maria Scharffenberg, uttrycker det så här: "Var är 'Hemma'? Jag kan inte med bästa vilja i världen säga att Wien är min hemstad och Österrike mitt hemland. Nej, jag är och förblir svensk. Sverige är och förblir mitt hemland. Samtidigt känner jag mig hemma i Wien och hittar något sånär bland gator och torg. I alla fall till favorit caféet. Staden som för inte allt för länge sedan kändes stor och förvirrande känns nu trygg och välkomnande. Men är det 'Hemma'? Kan man vara hemma på två ställen? När jag pratat med några av er som bott längre i ett annat land än där ni föddes svarar de flesta - Ja, man kan absolut känna sig hemma i två länder samtidigt."¹⁸⁷

Det andra problemet gäller när idealbeskrivningen hem inte stämmer med verkligheten eller behöver preciseras. I sociologisk forskning har iakttagits att "hemtemat" är "vanligt förekommande" på utlandsförsamlingarnas webbsidor i beskrivningar och på bilder. Forskarna menar att associationen till hemmet där företrädesvis kärnfamiljen bor och till hemlandet, är grundläggande. Kyrkomiljön beskrivs uttryckligen som "hemtrevlig". Till hemtrevliga lokaler som presenteras läggs bilder och texter som handlar om svensk mat, särskilt trevningen kring kaffebordet och kanelbullarna.¹⁸⁸ Det finns alltså på, åtminstone vissa, utlandsförsamlingars (och för säkerhets skull verksamhetsplatsers) webbsidor en förstärkning eller tydliggörande av hem genom tillägget att kyrkan eller församlingen är ett trevligt hem. Generalsekreteraren för sjömansvården Lars Carlzon ställer mot varandra "specialbyggen av kyrkokaraktär" som "måste undvikas" och fördelen av att hyra lokaler där man kan ge den "hemliknande, trivselbefrämjande karaktären".¹⁸⁹ Det gällde då 1960-talet och sjömanskyrkan som hyrde eller köpte "hemmiljöer" med stora utrymmen och ett litet kyrkorum. I Sverige däremot slog "vandringskyrkorna" igenom. Ett 50-tal monterbara och demonterbara/flyttbara kyrkor byggdes under det sk miljonprogrammets tid 1965-1975 för Svenska kyrkans närvaro i nya och snabbt växande bostadsområden. Här dominerade kyrkorummet som ofta fick bli ett s.k. allaktivitetsrum men med tydlig sakral karaktär. Några "hemmiljöer", i Carlzons mening, erbjöd knappast vandringskyrkorna.

Hemtrevlighet är naturligtvis både positivt och inbjudande men är också värt en ecklesiologisk reflexion eftersom begreppet inte omedelbart täcker en teologisk verklighet. Den kan ta form i olika praktiker men måste formuleras för att de som praktiserar hemtrevligheten ska ha någon kontroll över innebörden i den.

En annan vinkling på temat hemma gäller det faktum att på vissa platser där det finns utlandsförsamlingar/verksamheter, är olika typer av hemlöshet karaktäristiskt för grupper av svenskar. I några fall kan utlandskyrkan vara ett "andra hem" också för dessa grupper, men det är naturligtvis omöjligt att en församling med begränsade resurser tar ansvar för dessa.¹⁹⁰ I en

¹⁸⁶ Ibidem, s. 57-59

¹⁸⁷ Scharffenberg, Maria, Prästens ord: "Borta bra men hemma bäst", *Wienbladet* 32:1 (2014), s. 1

¹⁸⁸ Jeppsson Grassman, Eva & Taghizadeh Larsson, o.a.a. 2012, s. 57-59, 62

¹⁸⁹ Carlzon, Lars, Sjömanskyrkan. Facit från 1960-talet, *Svenska kyrkans årsbok 1971*, (66-69) 68

¹⁹⁰ Engel, Charlotte, *Allt annat än som hemma - när drömmen om paradiset går i kras. En utredning om de diakonala behoven i den svenska utlandskyrkan i Thailand*, Stockholm 2013 (Ersta Sköndal högskola)

intervju 2010 med präster och diakoner som redovisas av Jeppsson och Taghizadeh menar de att församlingen är ett hem genom att erbjuda människor en "fristad", en plats som erbjuder tillhörighet, möjligheten att hämta styrka och ge växt. De lyfter också fram församlingen som ett andligt hem och en plats för svenska värden, svensk kultur och svenska språket. Men de lyfter också församlingen som en "främjare av interkulturella relationer". De pekar också på gudstjänstens och diakonins betydelse i detta sammanhang.

Till det framträdande hemtemat på församlingars webbsidor kan läggas associationerna till hemlandet. Svensk tradition tar form i firandet av svenska högtider, också sådana som i Sverige inte nödvändigtvis har kyrklig karaktär som valborgsfirande, firandet av midsommarafteon, luciafirande och vad det kan vara.¹⁹¹ Ett skäl för detta är att församlingen vill vara vad som kallas en mötesplats för alla svenskar i området. Här någonstans uppstår en spänning mellan den faktiska hemlöshet, inte bara brist på bostad utan också existentiellt och på andra sätt, som kan känneteckna vissa svenskar på en ort och det faktum att församlingen, på goda grunder vill vara inkluderande utan att ha resurser för att kunna genomföra detta och det kräver tydliga preciseringar av kriteriet "som hemma fast utomlands".¹⁹²

Om man med hjälp av församlingars webbsidor gör en jämförelse utlandsförsamlingarnas kulturella och sociala aktiviteter med församlingarnas i Sverige kan konstateras att utlandsförsamlingarna uppfyller kriteriet "som hemma". Det är inte så att utlandsförsamlingarna är mer av kulturella "klubbar" än församlingarna i Sverige. Det är inte så att svenska församlingar i utlandet skiljer sig från församlingar i hemlandet. Däremot finns ganska stora skillnader mellan församlingar både i Sverige och i utlandet.

Kriteriet hem eller hemma är inte bara en slogan. En enkätstudie genomfördes i ett samarbete mellan Svenska Kyrkan, Umeå universitet och La Trobe University i Melbourne 2017 (av en diakon, en präst och en professor) med inriktning mot begreppet "hemmastaddhet". Undersökningen bekräftade antagandet att perspektivet att känna sig hemma var kraftigt framträdande hos de tillfrågade församlingsmedlemmarna.¹⁹³

I undersökningen hänvisas till vårdvetenskaplig litteratur där begreppen hem och hemmastaddhet används, ofta i starkt existentiell betydelse. Hemmastaddhet omfattar då "mellanmänskliga, kroppsliga, spatiala, existentiella och teologiska relationer". Författarna skriver "att känna sig hemmastadd beskriver en symbolisk och existentiell plats där en grundläggande trygghet och säkerhet råder, en plats som är välbekant, förutsägbar, lättolkad och familjär" och där människan kan "finna en trygg tillit i att enkelt kunna tolka och förstå andras och tingens innebörder och mening". Det öppnar mot en sammanhållen förståelse av vad författarna kallar "kommersiella och bibliska aspekter". Undersökningen har talat om "utlandskyrkans spänningsfält mellan Jesus och IKEA" och menar att det här spänningsfältet, utifrån vad som

¹⁹¹ Jeppsson Grassman, Eva & Taghizadeh Larsson, Annika, *Som ett andra hem? Svenska utlandskyrkan i en tid av globalisering och äldremigration*, Linköping 2012, 60

¹⁹² Till frågan om utlandsförsamlingarnas förhållande till konsulär verksamhet och svenskkolonier, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

¹⁹³ Olofsgård, Katarina & Olofsgård, Gunnar, & Edvardsson, David, *Att skapa hemmastaddhet i spänningsfältet mellan Jesus och IKEA. Två sanningar närmar sig varann. Populärvetenskaplig rapport från enkätstudie av Svenska Kyrkan i Melbourne 2017-05-03*, La Trobe University Melbourne & Umeå Universitet
<https://www.svenskakyrkan.se/filer/Rapport%20enk%C3%A4tundersokning%20Melbourne%20May-17.pdf>

sagts ovan om hemmastaddheten som ett relationsfält, kan förstås både som ett bidrag till att "skapa förbund mellan människor och deras gudsbild", och ett "bidrag till församlingens kulturella svenskhet och ekonomiska bas". Till slut kan det vara så att den religiösa betydelsen av att känna sig hemma inte behöver stå i motsättning till en mer kulturell/existentiell betydelse av att känna sig hemma. Samtidigt finns en varning för ideologisk utrationalisering, "i en tid av krympande resurser" då risken för att "den kommersiella dimensionen tar överhand och slutligen kan bli ändamål snarare än medel" ökar.¹⁹⁴

För diskussionen om kriteriet "ute som hemma" blir hemmastaddheten intressant därför att det grundläggande blir en fråga om relationer som är uttryck för något som ger de personer som engageras trygghet i någon mening. Då finns det ett kriterium som kan appliceras på en församling utan att hela den bakomliggande historiska problematiken behöver ta överhand. "En övergripande tolkning av enkätresultaten är att Svenska kyrkan i Melbourne balanserar med att skapa upplevelser av hemmastaddhet både genom traditionellt religiösa aktiviteter och upprätthållandet av svenska traditioner, och att uppdraget att förmedla tro, öppenhet och hopp innebär en delikat balansakt mellan divergerande förväntningar, prioriteringar och innebörder av hemmastaddhet."¹⁹⁵

Det finns också en iakttagelse som måste nämnas i samband med frågan om kriterier och som blir tydliga i detta sammanhang, och det gäller demokratifrågan. I Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2005 redovisas remissutfallet av SKUT-utredningen "Svenska kyrkan i utlandet – organisation och uppgifter". Det reser en rad frågor kring hur kriterierna konstrueras och tillämpas. Det är naturligt att hemmakyrkan, d.v.s. Svenska kyrkan i Sverige, har ett övergripande ansvar och är normen från vilken utlandsförsamlingarna kan tillåtas avvika. Det är också Kyrkoordningens principiella hållning. I remissutfallet finns önskemål om "en demokratiseringsprocess där utlandsförsamlingarna blir jämlika med hemmaförsamlingarna och får fullvärdig delaktighet i samtliga berörda organ". Man vill markera att samhörigheten mellan "hemmakyrkan" och utlandsförsamlingarna har samma grundläggande uppgift oavsett var församlingen är belägen.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Olofsgård, Katarina & Olofsgård, Gunnar, & Edvardsson, David, *Att skapa hemmastaddhet i spänningsfältet mellan Jesus och IKEA. Två sanningar närmar sig varann. Populärvetenskaplig rapport från enkätstudie av Svenska Kyrkan i Melbourne 2017-05-03*, La Trobe University Melbourne & Umeå Universitet s. 21
<https://www.svenskakyrkan.se/filer/Rapport%20enk%C3%A4undersokning%20Melbourne%20May-17.pdf>

¹⁹⁵ Ibidem, s. 23

¹⁹⁶ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2005:7 Fortsatt reglering av Svenska kyrkan i utlandet

9.b Språkkriteriet

En församling är en språkgemenskap och det blir särskilt tydligt i en utlandsförsamling där svenskan blir ett församlingskriterium. Samtidigt presenterar sig Svenska kyrkan som en flerspråkig kyrka i ett multikulturellt samhälle.

Språket är mer än grammatik. Det är bärare av kultur och föreställningsvärldar och för en folkkyrka är det ett grundläggande kännetecken.

Språket befinner sig alltså i en skärningspunkt mellan katolicitet (en världsvid kyrka) och territorialitet (den plats där språket talas).

Historiskt sett kan språkproblematiken belysas av det faktum att icke svenskspråkiga församlingar tillhört den svenska kyrkan samtidigt som församlingar med svenskkyrklig och svenskspråkig identitet tillhört andra kyrkor.

Det tycks vara oomstritt att svenska språket är ett grundläggande kriterium för vad som är en svenskkyrklig utlandsförsamling. Framför allt lyfts gudstjänstspråket fram, behovet av svenska i själavården och språket som gemenskapsbildande faktor. Samtidigt finns en mycket tydlig inriktning i Kyrkomötets beslut – och pastoralt på församlingsplanet i Svenska kyrkan i Sverige – att församlingen ska vara flerspråkig där så behövs. Invandringen till Sverige har på olika sätt tvingat fram en diskussion om språkets betydelse, inte bara som en nationalitetsmarkör utan också som exempelvis bärare av kulturella arv och som idébärare och därmed språkets produktivitet.

Språk, religion och tradition utgör en integrerad helhet som inom kulturforskningen kan beskrivas såsom en kulturell identitet. I mötet med en annan kultur, också en näraliggande sådan, kan svenskar som bor i utlandet uppleva att de värderingar som styr svenskt samhälle och svensk kyrka och som får konkreta nedslag i normer (läs: värdegrunder) och praktiker, är mer eller mindre avvikande från vad personens egen svenska socialisation givit uttryck för. Det är också möjligt att skilja mellan kulturell identitet och etnicitet. Därmed skapas en möjlighet att skilja mellan en avskiljande och exkluderande "svenskhets" som får betecknas som etnisk och en hållning till den egna identiteten som möjliggör en öppenhet för andra kulturer även om de egna värderingarna och dess normer och praktiker är viktiga. Ett väsentligt stöd för detta är att nära relationer till familj, släktingar och vänner i Sverige bidrar till att upprätthålla de värderingar som kännetecknar samhälle, kyrka och kultur i Sverige. I Anders Bäckströms undersökning om londondonsvenskarna 1993 menar han att den "etniska självbestämningen, d.v.s. känslan av svenskhet" genomgår en kris efter 7-10 år i ett annat land. "Det gäller dock inte upplevelsen av svensk identitet som är betydligt mer grundläggande för individen."¹⁹⁷ Undersökningen visar att det inte räcker att ha bott en längre tid i England för att identiteten

¹⁹⁷ Bäckström, Anders, *Londonsvenskarnas och kyrkan. En studie av kulturupplevelser*, Stockholm 1995, 85 (Mitt i församlingen 1995:3)

hos personer ska förändras.¹⁹⁸ Det går inte heller att belägga att det faktum att svenskarna har flyttat till en närstående kulturkrets skulle göra den egna identiteten mindre viktig.¹⁹⁹ I det här sammanhanget måste man förstå också språkets betydelse.

På Svenska kyrkans hemsida kan man 2020 läsa: "Tillhör du en av Sveriges nationella minoriteter eller är du teckenspråkig? Du välkommen att fira gudstjänst på ditt hjärtas språk i Svenska kyrkan – som är en flerspråkig kyrka."²⁰⁰ Och på Uppsala stifts hemsida står det: "Både samhälle och kyrka berikas av att människor med olika kulturell och språklig bakgrund möts. Svenska kyrkan finns till för alla och vill skapa möjligheter för människor att hålla gudstjänst och praktisera kristen tro på sitt eget språk."²⁰¹ Redan 2010 utkom "En flerspråkig kyrka. Policy och mål för Svenska kyrkans arbete på andra språk än svenska" som berör i huvudsak språkligt arbete. Dokumentet innehåller målformuleringar för det flerspråkiga arbetet på lokal, regional och nationell nivå och till policyn hör ett fördjupningsmaterial där målen diskuteras mer ingående. Dokumentet antogs efter remiss till samtliga stiftsstyrelser av Kyrkostyrelsen 2012. Den utgör en satsning från Svenska kyrkans sida att höja ambitionen i sitt flerspråkighets- och urfolksarbete. I "En flerspråkig kyrka" konstateras bland annat att det egna modersmålet är centralt som gudstjänstspråk i evangelisk-lutherska traditioner. Detta har visserligen givit utrymme för finskspråkiga och tyskspråkiga församlingar i Sverige men samtidigt har flerspråkighet historiskt sett inte tillämpats på språkliga minoriteter i landet utan tvärtom på ett repressivt sätt bekämpats.²⁰²

Språket är alltså mera än grammatik. Det är bärare av kultur och föreställningsvärldar, inom kyrkan av olika spiritualiteter. Församlingen är ecklesiologiskt sett en språkgemenskap. Diskussionen om etnicitet hör åtminstone delvis hemma i frågan om församlingen som språkgemenskap.²⁰³ När man läser texter som berör SKUT och för den delen tidigare Sjomanskyrkan och Ärkestiftets utlandsförsamlingar, intar svenska som gudstjänstspråk en framträdande roll för motiveringen av verksamheten, men också frågan om undervisning av svenskarnas barn. De svenska skolorna som anknöt till församlingarna spelade här en viktig roll. Kanske ska här påminnas om att kyrka och skola hörde samman i Sverige ända in på 1950-talet.

Ett problemkomplex som borde föras in i en diskussion om församlingen som språkgemenskap men som faller utanför min undersökning, har påpekats av Kyrkostyrelsen i en skrivelse till

¹⁹⁸ Bäckström, Anders, *Londonsvenskarnas och kyrkan. En studie av kulturupplevelser*, Stockholm 1995, 87 (Mitt i församlingen 1995:3)

¹⁹⁹ Ibidem, s. 108

²⁰⁰ Församling på flera språk <https://www.svenskakyrkan.se/forsamling-pa-flera-sprak>

²⁰¹ Flerspråkig kyrka. En kyrka - flera språk <https://www.svenskakyrkan.se/upsalastift/flersprakig-kyrka>

²⁰² *En flerspråkig kyrka. Fakta och fördjupningsmaterial till policy och mål för Svenska kyrkans arbete på andra språk än svenska*, Uppsala 2012 (Svenska kyrkan)

²⁰³ Frågan om språk och kultur blev viktig i diskussionen när folkspråket infördes efter Andra Vatikankonciliet som det normala gudstjänstspråket i stället för latinet. Det har också diskuterats i t.ex. Romersk-katolska kyrkan i Sverige i samband med att den genom invandringen blev mångkulturell. Emanuelsson, Fredrik, *Mångkultur i romersk-katolska kyrkan i Sverige, Att mötas är att växa – en studie i mångkulturalitet*, red. Sven Arne Flodell, Skellefteå 2015, s. 296-304, Gärde, Johan, *Från invandrarkyrka till mångkulturellt samfund – en kyrkosociologisk analys av katolska kyrkan i Sverige från 1970-tal till 1990-tal*, Uppsala 1999 (Diss). Också inom svensk frikyrklighet har språkfrågan kommit att uppmärksammas som en del av kulturfrågan bland invandrargrupper. Så har det bildats församlingar inom församlingarna med egen gudstjänstordning och pastorer som tillhör invandrargrupperna.

Kyrkomötet 2019: "Kunskap om och förtrogenhet med kristen tro, tradition och språk minskar i Sverige och människors relation till Svenska kyrkan försvagas. Tillgången till de existentiella resurser som Svenska kyrkan förvaltar begränsas hos allt fler genom att det saknas förförståelse och de nycklar som skulle göra arvet av berättelser, liturgi och bön med existentiell bärkraft tillgängligt."²⁰⁴

Språkproblematiken tar sig, som jag ser det, olika uttryck i Svenska kyrkan som inte omedelbart går att harmonisera och som skulle behöva en egen genomlysning. Den principiella hållningen från Svenska kyrkan är att den är flerspråkig, självklar med svenskan som grundspråk. När det gäller utlandsförsamlingarna ställs krav på svenskspråkighet, inte mångspråkighet, och diskussionen gäller vad man ska göra med personer som inte förstår svenska. Det här kan ju tyckas vara praktiska frågor som kan lösas av församlingarna men det får ecklesiologiska konsekvenser på församlingen som språkgemenskap där församlingar med svenskkyrklig tradition som i Oberå, där svenskan inte längre är gudstjänstspråk, utesluts och hänvisas till något annat lutherskt trossamfund. Ur historiskt perspektiv har det funnits församlingar i utlandet som ansetts tillhöra den svenska kyrkan men där språket inte varit svenska och svenskspråkiga församlingar med svenskkyrklig tradition som tillhört annan kyrkotradition.

Vikten av språket som konstituerande för församlingen accepteras av Svenska kyrkan inom Sverige, men har ifrågasatts vad gäller Svenska kyrkan i utlandet där de svensktalande hänvisas till t.ex. tysk- eller engelsktalande församlingar.

Frågan är då om församlingen upphör att vara svenskkyrklig när den språkligt sett inte är svensktalande. När upphör den så att säga att vara "svensk" och därmed underförstått i diskussionen, inte längre kan vara en del i den svenskkyrkliga kyrkogemenskapen. Saken är inte lätt ur ett historiskt perspektiv eftersom den efterreformatoriska kyrkan i det svenska riket och dess underlydande provinser och kolonier under olika tider haft allt från minoriteter till hela folk som inte har svenskan som gudstjänstspråk. Tydligast var väl detta när finska var det dominerande kyrkospråket i hertigdömet Finland. Diskussionen om dessa möjligheter pågår. Det antyder att Svenska kyrkans gränser och ansvar inte bara kan bygga på språket, trots att svenskan alltsedan reformationerna var en ecklesiologiskt bärande faktor.

Historiskt sett dyker språkfrågan upp under medeltiden, trots att gudstjänstspråket var latin. I Visby byggdes redan 1161 S:t Pers kyrka som tysk församlingskyrka. Dessutom hade de olika ordnarna i Sverige olika nationella förankringar i Europa. Betydelsen av det framgår t.ex. av att Gustav Vasa under den svenska reformationstiden utvisade munkar med motiveringen att de inte vara svenskar. Det faktum att det gemensamma gudstjänstspråket under medeltiden var latin gjorde alltså inte språkgemenskapsförsamlingar överflödiga.

Språkfrågan blev ecklesiologiskt relevant redan under den svenska reformationen på 1500-talet när latinet ersattes av ett svenskt språk och då inte längre bara predikan skedde på svenska utan hela gudstjänsten. Man kan säga att det svenska språket blev konstituerande för svenska kyrkan.

²⁰⁴ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2019:1 Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2020–2022

Med romantiken på 1700-talet och 1800-talet förändrades synen på både språk och nation. Begreppet folkspråk infördes och folkets seder och bruk, dess "karaktärer", blev bärare av folket "själ". Med början hos Friedrich Schleiermacher överordnades etniciteten den konfessionella bestämningen genom att olika former för kristen tro ansågs passa ett folk bättre eller sämre (Volksindividuum).

Det finns, som jag antydde ovan, två historiskt sett betydande fenomen när det gäller språkfrågan. Det ena berör svenskspråkiga församlingar i svenskkyrklig tradition som ligger utanför Svenska kyrkans jurisdiktion och det andra församlingar som legat inom den svenskkyrkliga jurisdiktionen men som inte är svenskspråkiga.²⁰⁵

Svenska församlingar utomlands med svenska som gudstjänstspråk och en stark svensk identitet och konformitet med svenskkyrklig tradition men som inte kyrkorättsligt tillhörde Svenska kyrkan, gäller t.ex. de svenska församlingarna i Nordamerika som existerade innan Augustanasynoden och de svenska församlingar som fanns inom Protestant Episcopal Church. Det fanns för övrigt motsvarande självständiga etniskt-konfessionella församlingar i Sverige, t.ex. den tyska församlingen i Norrköping.²⁰⁶

Först några exempel på vad jag skulle vilja kalla svenskkyrkliga församlingar där språket spelar en viktig roll och som tillhör andra kyrkor än Svenska kyrkan. I S:t Petersburg fanns alltsedan stadens tillkomst en svensk kyrkoförsamling, vilken som mest under 1800-talet omfattade cirka 7000 medlemmar. Nio av tio var finländare med svenska som modersmål. Sankta Katarina församling betecknas ofta som en svensk församling. Vad som avses är då att församlingen var svenskspråkig och odlade förbindelserna med Sverige. Katarina församling har aldrig tillhört Svenska kyrkan men kan förvisso genom sina kontakter med svenskt kyrkoliv karaktäriseras som en svensk kyrka i utlandet. Från 1832 lydde Katarinaförsamlingen under en i det ryska tsarriket upprättad luthersk territorialkyrka sedan olika lutherska kyrkor upplösts och ställts under ett lutherskt generalkonsistorium i S:t Petersburg. S:ta Katarinaförsamlingen hade en egen rit som anslöt till den svensk-finska traditionen.²⁰⁷ Den ännu existerande S:ta Katarina kyrka byggdes 1865, finansierad av svenskar och svensktalande finländare som bodde i S:t Petersburg. Efter oktoberrevolutionen 1917 utsattes församlingen för förföljelser av olika slag och blev 1934 en sovjetisk sportskola. På 1990-talet bildades en ny församling som på

²⁰⁵ För en genomgång av detta ur historiskt perspektiv men också av framväxten av nya svenskkyrkliga församlingar som inte tillhör Svenska kyrkan, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

²⁰⁶ Björna, Helmfrid, *Norrköpings tyska församling. Dess genesis och tidiga historia*, Norrköping 1993 (Föreningen Gamla Norrköping Publikationsserie 22)

²⁰⁷ *Kyrkohandbok för Evangeliskt-Lutherska Församlingarne i Ryska riket*, red. Johnny Hagberg, Skara 2011 (Skara Stiftshistoriska Sällskap 59)

olika sätt sökte kontakt med Svenska kyrkan, men som då av olika skäl avvisades.²⁰⁸ Församlingen tillhör numera den Evangelisk-lutherska kyrkan i Ryssland.²⁰⁹

De svenskspråkiga församlingarna i Estland, Tallin, Nuckö, Runö och Vormsö, som stöddes av Sjömansvårdsstyrelsen, kallades med det dåtida språkbruket inom Sjömansvårdsstyrelsen "huvudstationer".²¹⁰ Den 9 november 1933 tillsatte Sjömansvårdsstyrelsen ett särskilt Balticum-utskott med ärkebiskopen som ordförande. Det bestred lönerna till tre estlandssvenska präster.²¹¹ Det här motsvarar uppdraget att "understödja kyrklig verksamhet bland svensktalande trosförvanter i utlandet" eller som det också kunde heta, bland "stamfränder". Församlingarna tillhörde emellertid den evangelisk-lutherska kyrkan i Estland.

Episkopalkyrkan hade länge flera svensktalande församlingar i USA. Inte sällan tar man det för givet i framställningar av den svenska emigrationen till USA under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet att de blev lutheraner och medlemmar av Augustanasynoden. Exempelvis S:t Ansgarius församling i Chicago var från mitten av 1800-talet en svensktalande församling inom Episkopalkyrkan som använde Svenska kyrkans handbok vid svenskspråkiga gudstjänster och kom att i senare forskning betecknas som "en svensk nationalitetskyrka".²¹²

Den förste biskopen i för Borgå stift i Finlands evangelisk-lutherska kyrka, Max von Bonsdorff, skriver i Svenska kyrkans årsbok 1926 artikeln "Det svenska stiftet i Finland".²¹³ Han skriver om hur tanken väcktes hos "den svenska delen av prästerskapet" hur "ett särskilt svenskt kyrkligt arbete borde fås till stånd". Det första "svenska prästmötet" ägde rum 1918 och "Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland" bildats 1920. Krav framfördes för att bilda ett svenskt stift för att "trygga det svenska folkelementets obestridliga rätt att av kyrkan få religiös vård på sitt eget språk". Det svenskspråkiga Borgå stift bildades 1923.

Samtidigt som arbetet med att etablera "det svenska stiftet i Finland" pågick sände Svenska Kyrkans Missionsstyrelse 1919 en präst att verka bland "rikssvenskarna" i Finland. Samma år bildades Rikssvenska kyrkoföreningen genom en tillskyndan både av den svenska beskickningen i Helsingfors och de rikssvenska föreningarna. Syftet var att bilda en svensk församling vilket skedde i och med att Svenska Olaus Petriförsamlingen tillkom 1922. 1933 invigdes Olaus Petrikyrkan. Skälen som angavs var att den rikssvenska kolonin behövde en samlande kraft och en samordning för hjälpverksamheten till det av inbördeskriget förhärjade Finland. Man

²⁰⁸ Se t.ex.. Kyrkomötet. Motion 2005/06:U242. Svenska kyrkan i Sankt Petersburg, Erling Bager och Runar Patriksson (fp)

²⁰⁹ Jangfeldt, B., *The Swedish Congregation of St. Petersburg: "Ett Tempel Till Dyrkande Af All Werldens Gud", Churches in St. Petersburg and Their Archives, 1703-1917*, Leiden 57–81 (Brill); Nordbäck, Carola & Gunner, Gunnilla, *St Katarina svenska församling i St Petersburg. Kyrkan som minnespolitisk arena, andlig gemenskap och transkulturellt rum*, *Kyrkohistorisk Årsskrift* 116 (2016), 41-55

²¹⁰ Svenska kyrkans sjömansvårdsstyrelse, *Svenska kyrkans Årsbok* 1936, 194

²¹¹ Ibidem

²¹² Beijbom, Ulf, *Emigrantkyrkan som sociokulturell organisation. En typstudie av svenskarna i Chicago 1846-1880*, *Kyrkohistorisk Årsskrift* 72 (1972), (173-188) 174

²¹³ Bonsdorff, Max von, *Det svenska stiftet i Finland*, *Svenska kyrkans årsbok* 1926, 105-108

såg också en rikssvensk präst som en symbol för sambandet med fosterlandet, dess kultur och språk.²¹⁴

Församlingen hörde till Svenska Kyrkan fram till år 2007, då församlingen integrerades med evangelisk-lutherska kyrkan i Finland och ingick i det svenskspråkiga Borgå stift. Olaus Petri församling fungerar som vilken annan församling som helst i Borgå stift, men använder den svenska kyrkohandboken och Svenska kyrkans psalmbok. Församlingen betjänar svenska medborgare som bor och vistas i Finland. Medlemskap i församlingen förutsätter svenskt medborgarskap eller annars en faktisk och mycket nära anknytning till Svenska kyrkan (Olaus Petri församling 2014).

Så till det motsatta förhållandet, att svenska utlandsförsamlingar som hade ett reglerat förhållande till Svenska kyrkan inte hade svenska som församlingsspråk. Församlingen i Paris är ett exempel som jag behandlar i annat sammanhang.²¹⁵

Jesper Swedberg var som biskop eforus över vad som beskrivits som en svensk församling i Lissabon. Återigen kan man konstatera att svenskheten vid den här tiden spelade en underordnad roll. Bakgrunden var att Sverige hade slutit en förbundstraktat med Portugal 1641. 1712 hade den svenske konsuln Joachim de Besche i Lissabon vänt sig till Swedberg och bitt honom sända en svensk präst som konsulatspredikant.²¹⁶ Swedberg skickade Anders Silvius (1684-1746). Han tillhörde Skara stifts prästerskap och återvände dit efter sin tid i Lissabon. Det visade sig emellertid att församlingen bestod uteslutande av tyskar, de flesta från Hamburg. Silvius kom på kant med det romersk-katolska prästerskapet och tvingades lämna Portugal 1721.²¹⁷ Det betyder rimligtvis att språket inte var svenska utan tyska och att anknytningen till den svenska kyrkan var kleresiet. Liturgin som användes är okänd men det finns anledning att anta att det var någon tysk handbok eller någon översättning till tyska av den svenska kyrkohandboken. Det fanns sådana som cirkulerade i de av svenskarna ockuperade områdena.

Om man skulle försöka sammanfatta språkkriteriet så kan det ske i spänningen mellan det självklara och problematiseringen av det självklara. I församlingen i Brisbanes stadgar från 1996 står det att ändamålet med verksamheten är att "bland bosatta skandinaver, turister, affärsbesökande samt övriga intresserade, befärma gudstjänstliv, kyrklig förkunnelse och kristen verksamhet på det svenska språket."²¹⁸ Församlingen i Melbourne skriver vid samma tillfälle: "En ytterligare utmaning är att många av dem som församlingen kommer i kontakt med är andra eller tredje generationens australier som ibland inte talar eller förstår svenska. Det finns en inbyggd spänning i detta med det svenska språket. På kyrkan talas både svenska

²¹⁴ Olenius, Ida, "På svensk botten om än på främmande mark". *Tillkomsten av svenska Olaus Petri-församlingen i Helsingfors 1919-1922*, Skellefteå 2013 (Artos)

²¹⁵ För en genomgång av de olika typerna av svenskkyrkliga språkförsamlingar, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

²¹⁶ Müller, Leos, *Consuls, Corsairs, and Commers. The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping 1720-1815*, Uppsala 2004, 90 (AUU Studia Historica Upsaliensia 213)

²¹⁷ Westén, Aron, *Svenska Kongl. Hofclereciets Historia. Första delen. Andra Afdelningen. Från Konung Cal X Gustafs til och med Konung Carl XII:s död*, Örebro 1801, 491

²¹⁸ Verksamhetsberättelser 2018, s. 15 (stencil, Svenska kyrkan i utlandet)

och engelska och då en del inte behärskar det svenska språket kan vissa känna sig delvis exkluderade.”²¹⁹

Genomgången visar också att man historiskt sett har kunnat vara en i någon mening svensk-kyrklig församling utomlands utan att för den skull vara en församling som juridiskt regleras genom Svenska kyrkan. I nutiden finns flera församlingar, om än sinsemellan olika, av denna karaktär, t.ex. den svenska lutherska församlingen i Toronto och den svenskspråkliga församlingen i Konstantinopel som inte ligger under Trossamfundet Svenska kyrkan.²²⁰

Kanske kan man beskriva språkkriteriet som en spänning mellan nationalitet och katolicitet. Det speglas i så fall på ett positivt sätt i SKUT:s värdegrund. Där heter det å ena sidan med utgångspunkt i det nationella perspektivet: ”Med utgångspunkt i den svenska gemenskapen, språket, kulturen och traditionerna vill vi förmedla tro på Jesus Kristus utifrån evangeliernas berättelser.” Å andra sidan speglas kyrkans katolicitet, d.v.s. inklusivitet, där språket måste vara en tillgång och inte en avgränsning: ”Öppenhet är kyrkans väsen också i betydelsen gränsoverskridande; den spänner över gränsen mellan tid och evighet. Inte heller språk eller kultur begränsar kristen gemenskap. Därför kan aldrig etnicitet eller kultur vara den primära identiteten för en kyrka; vi är som svensk kyrka, tillsammans med alla andra döpta på en ort, del av den världsvida kyrkan.”

9.c Kriterier för ekumeniskt arbete utomlands

Utlandsförsamlingarna har tilldelats ett ekumeniskt uppdrag som uppfattas på olika sätt. Jag har försökt skilja mellan å ena sidan ekumenisk dialog och representation som inte utan vidare är en utlandsförsamlings uppgifter och ekumenisk närvaro. Det har också funnits en förväntan att utlandsförsamlingar skulle vara öppna för att ingå i andra kyrkosamfund eller att de personer som utgör församlingar eller verksamheter skulle vara beredda att ingå i andra kyrkors församlingar. Hur det fungerar och regleras återkommer jag till i annat sammanhang.²²¹ Jag diskuterar här vad som påverkar kriterieproblematiken genom att ställa mot varandra två grundläggande begrepp som kallas erkännande och igenkännande och menar att det senare måste vara grunden för praktisk ekumenik som involverar utlandsförsamlingarna.

Det finns i det ekumeniska sammanhanget en rad teser, föreskrifter eller uttalande som inte är kriterier på vad som är en församling men som påverkar synen på vad en församling är. Det blir mest tydligt när det gäller att en svenskkyrklig församling knyter an till eller på olika sätt blir en del av en annan kyrka.²²² Det regleras inte av Kyrkoordningen men det finns en presumtion att förutsättningen ges i kriteriet kyrkogemenskap i Kyrkoordningen (2021). Där heter

²¹⁹ Verksamhetsberättelser 2018, s. 86 (stencil, Svenska kyrkan i utlandet)

²²⁰ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

²²¹ Ibidem

²²² För ett mera omfattande studium av detta, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

det "Svenska kyrkan har kyrkogemenskap med kyrkor inom Lutherska världsförbundet, och med andra kyrkor efter särskilda överenskommelser."²²³ Språkkriteriet tillämpas också på utlandsförsamlingarna och blir därmed en grundpelare i ett samarbete mellan framför allt Svenska kyrkan och den norska sjömanskyrkan. Vad som i Sverige kallas Norska kyrkan i utlandet heter "Sjømannskirken – Norsk kirke i utlandet" och som ser sig som "en selvstendig og frivillig organisasjon for nordmenn i utlandet". Identiteten som sjömanskyrka är mycket stark.

Som vi har sett tidigare tillämpas också ett nyttokriterium som har att göra med ekonomin och som då blir viktigt för att skapa ekonomisk bärkraft eller för att en svenskkyrklig gemenskap ska kunna integreras i en norsk församling. "Svenska kyrkan ska vara aktiv i ekumeniska organ och i redan etablerade dialoger och kyrkogemenskaper och dra nytta av det nätverk som bildas genom Svenska kyrkans partner, församlingar och verksamhetsplatser i utlandet."²²⁴

Inledningsvis kan det väl vara bra att påminna om betydelsen av tre olika begrepp. Först då ekumenisk dialog som är ett tekniskt begrepp. Den teologiska dialogen mellan företrädare för olika kristna traditioner är ett försök att gemensamt förstå den givna gudomliga uppenbarelse där tidigare tolkningar lett till kyrkosplittringar av olika slag. Dialogen är ingen förhandling utan ett gemensamt arbete. Det kan rimligen inte vara en utlandsförsamlings uppgift.

Det finns två typer av ekumenik som på olika sätt knyts till utlandsförsamlingarna. Den ena gäller Svenska kyrkans diplomati med svenskkyrklig representation på en plats och då kan det rimligen inte heller gälla hela församlingen utan den präst som fått uppdraget att representera Svenska kyrkan i förhållande till en annan kyrkoledning. Representationen kan naturligtvis innefatta också förhandlingar om konkreta lösningar av gemensamma problem. Den andra gäller Svenska kyrkans närvaro på en plats i form av en församling där det också kan finnas en svenskkyrklig präst. Närvaron innebär att församlingen på olika sätt gestaltar ett kristet liv i gemenskap och vidgar den gemenskapen till andra kristna gemenskaper där så är möjligt. Det är lokalekumenik som i princip bör ske enligt samma regelverk som gäller i Sverige. Representationen och närvaron kan rimligen inte blandas samman utan att det blir till förfång för utlandsförsamlingen.

Det är helt klart att ekumeniken ligger i den nationella nivåns främjandeuppdrag. Nämnden för Svenska kyrkan i utlandet hade uppdraget att "främja ett ekumeniskt samarbete" och i någon mening sker detta främjande på utrikes orter.²²⁵ För Svenska kyrkans församlingar i Sverige finns det regler för lokalt ekumeniskt samarbete. I begränsad omfattning finns också regler för hur en svensk utlandsförsamling ska vara en svenskkyrklig församling utomlands.

I "de prioriterade områden som möter mot Kyrkostyrelsens målbilder" talar Rådet för Svenska kyrkan i utlandet 2019 om möjligheten "att vissa församlingar har ett särskilt ansvar i det

²²³ Kyrkoordningen. Fjortonde avdelningen: Svenska kyrkans relationer till andra kyrkor och samfund. Inledning

²²⁴ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2007:1 Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2008–2010

²²⁵ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2012:2. Årsredovisning för Svenska kyrkans nationella nivå år 2011, s. 85

ekumeniska arbetet”.²²⁶ Det är en uppfattning med en ganska lång historia om man menar att t.ex. församlingarna i Rom eller London skulle ha ett vad jag kallar representativt ansvar. Men det menar jag alltså tillkommer den präst/kyrkoherde som finns i den församling det handlar om. Det skulle också vara ekonomiskt ohållbart om en självförsörjande församling skulle bära det ansvaret. Det finns många präster och andra som i utlandsförsamlingar av olika slag bidragit till att upprätta ekumeniska relationer med kyrkorna i det land där de befunnit sig. Det arbete som församlingen som ett slags kyrklig ambassad bedriver kan inte blandas samman med det arbete som skulle kunna kallas lokalekumenik. Det är två olika uppgifter. Frågan reser sig naturligtvis gällande vilket mandat som dessa personer haft i den utsträckning de representerat Svenska kyrkan. Och representationen kan nog inte begränsas till kyrkorättsliga strukturer utan måste rimligen ges ett teologiskt innehåll.

Om man då börjar med vad som kallas lokalekumenik i Sverige så har det mest att göra med tillfälliga eller begränsade samarbeten av nätverkskaraktär. Ett nätverk uppstår när två eller flera parter kommer överens om att göra något som alla parter i något avseende vinner på och där varje part kan dra sig ur denna samverkan när den inte uppnår det syfte som parten i fråga avsett. Det kan gälla gemensamt barnarbete, gudstjänstgemenskap eller diakonala verksamheter. Lokalekumenik kan också ta sig uttryck i stödande överenskommelser då en församling eller grupp av olika skäl hjälper den andra, t.ex. genom att ställa lokaler till förfogande utan ersättning. I grunden för dessa och andra former för lokalekumenik ligger bekännelsen till kyrkans enhet och katolicitet. Det finns också gemensamma församlingar mellan Svenska kyrkan och andra kyrkor i Sverige och utomlands. På motsvarande sätt som gäller för dessa borde det finnas kriterier som gäller när en svenskkyrklig församling utomlands inleder samarbete med en annan kyrka. När jag studerat utlandsförsamlingar har jag kunnat iaktta olika men ofta implicita kriterier för verksamheter och gemenskap som uppställs lokalt och som är beroende av situationen.

Naturligtvis finns det i utlandet som i Sverige människor som på ett för Svenska kyrkans del oreglerat sätt upprättar ekumeniska gemenskaper. I en romersk-katolsk församling i Tyskland träffade jag på en grupp svenskkyrkliga familjer som var helt integrerade i församlingsverksamheten. Vid förfrågan visade det sig att de inte känt sig hemma i den tyska protestantismen och erhållit kommunionstillstånd i församlingen (vilket är helt möjligt enligt kanonisk rätt). När de befann sig i Sverige deltog de i Svenska kyrkans liv och någon tanke på konversion fanns inte.

Denna diskussion för tillbaka till den tidigare frågan om ”hemmastaddhet” och erinrar om skillnaden mellan erkännande och igenkännande i det ekumeniska sammanhanget. Erkännandet ligger ofta på idéernas nivå, igenkännandet på praktikernas och de mänskliga mötenas. Det handlar i det sistnämnda fallet om en levd ecklesiologi. Inte sällan inträffar också situationer där lära och praktik inte står i harmoni med varandra.

I ekumeniska dialoger har erfarenheterna av detta lett fram till ett nytt begrepp, nämligen igenkännande. Man utgår då ifrån en kyrkas faktiska praktiker och läser den bakomliggande teologin utifrån den. Kyrkorna känner igen varandras liv som kristna kyrkor och det

²²⁶ Rådet för Svenska kyrkan i utlandet. Protokoll 2019:3, § 46

igenkännandet pekar på en redan existerande enhet. Antje Jakelén anknyter till en diskussion där man försöker fördjupa ecklesiologin så att inte kyrkan framstår som något slags åsikts-gemenskap och att en sådan fördjupning "will favour normative practices over against conceptual distinctions". "It will value 'walking together' over 'thinking the same thoughts'".²²⁷ Kyrkostyrelsens hållning vad gäller utlandsförsamlingarna tolkar jag i motsatt riktning. En föreställd lärogemenskap är grundbulten i den strategi som gäller utlandsförsamlingarnas möjligheter att ingå gemenskap med annan kyrka.

Begreppet "erkännande" eller "ömsesidigt erkännande" ingår i den ekumeniska vokabulären och spelar där en viktig roll.²²⁸ Ursprungligen är termen hämtad från statsrätten och har först så småningom kommit att teologiseras.²²⁹ Trots det förblir begreppet erkännande i grunden en rättslig term. Erkännandet uppkommer nämligen när rättssubjekt i praxis reglerar ett ömsesidigt förhållande av något slag. Den formella kyrkogemenskapen utgör en bas och en ram som kan utvecklas till ett igenkännande som återfinns i de kyrkliga praktikerna.

På 1930-talet lanserades idén att man i den ekumeniska dialogen skulle kunna skilja mellan teologiska och icke-teologiska faktorer. Det visade sig dock omöjligt eftersom kristen praktik alltid kan tolkas teologiskt. När det inte fungerade infördes i debatten ett försök att skilja mellan dogmatiska och icke-dogmatiska faktorer, men också detta hade begränsad framgång. Problemet visade sig vara att också praktiker skapar teologi som låter sig formuleras i lärosatser. Fromhetslivet har en normativ och formerande karaktär. Från lutherskt håll skedde samtidigt en uppgörelse med den egna traditionens försök att skilja mellan en synlig och en osynlig kyrka. Man kan väl kanske säga att vad som varit en nödvändig distinktion mellan en synlig och fördold kyrka under 1800-talet blivit en separation mellan synlig och osynlig kyrka. Distinktionen håller isär begreppen för att de ska bli tydliga. Separationen blev till en fraktur som delade ecklesiologin i två delar som knappast hörde samman.

Inte minst inom befrielse-teologin under andra hälften av 1900-talet påpekades den teologiska ecklesiologiska maktproblematik som låg i det faktum att somliga kyrkor tonade ner betydelsen av organisationen. "Både förtryckaren och den förtryckte gör anspråk på att vara trogna samma kyrka. Båda är döpta i samma dop och är med i brytandet av samma bröd, Kristi kropp och blod."²³⁰ Det här är naturligtvis i grunden en kritik av Kyrkostyrelsens tidigare nämnda uppfattning (2007) då man menar att det är tillräckligt för kyrkans sanna enhet att vara överens om evangeliets förkunnelse och förvaltningen av sakramenten och att man inte behöver vara överens om "yttre sedvänjor, traditioner, organisation och struktur".

Frågan om förhållandet mellan Svenska kyrkan i utlandet och de kyrkor med vilka den upprättat någon form av kyrkogemenskap och hur det påverkar den svenskkyrkliga församlingen i utlandet måste därför ställas. Ibland framkommer uppfattningar som antyder en närmast

²²⁷ Jackelén, Antje, *People of Faith – a different kind of body economy, For the sake of the world. Swedish Ecclesiology in dialogue with William T. Cavanaugh*, ed. Jonas Ideström, Eugene/OR 2010, (s. 106-124) s. 118 (Church of Sweden Research Series 3) (Pickwick Publications)

²²⁸ Houtepen, Anton, *Een asymmetrische dialog. Historische kanttekening bij de onderlinge erkenning vad de kerelijke ambten*, Utrecht 1994

²²⁹ Leuze, Reinhard, *Überlegungen zum Begriff der Anerkennung, Una Sancta* 32 (1977), 135-138

²³⁰ Kairos-dokumentet (1985), *En utmaning för kyrkan*, red. Lennart Renöfält, Stockholm 1987, (s. 4-38) s. 6 (SMU-material)

orsak-verkan relation mellan utlandsförsamling och kyrkogemenskap mera än att kyrkogemenskapen skulle kunna utgöra en grund för utlandsförsamlingens ekumeniska hållning. Det finns flera typer av internationella kyrkogemenskaper som Svenska kyrkan är delaktig i. Men om jag förstår saken rätt utgör överenskommelser med olika kyrkor om kyrkogemenskap basen för, och möjligheterna till, en konkret gemenskap som sedan måste utarbetas utifrån olika konkreta förhållanden. Det har emellertid funnits en idealistisk tolkning av Svenska kyrkans förhållande till lutherska kyrkor, som inte är självklar. Med idealistisk menar jag här tanken att man har mer eller mindre samma bekännelseskriterier från 1500-talet och en gemensam grundläggande dogmatik vad gäller vissa frågor (inte alla) så blir inte kyrkans organisation, kyrkolivet, spiritualiteten eller liturgin kyrkoskiljande. De ligger på det praktiska planet, inte idéplanet. Problemet är att inte någon kyrka som ingått kyrkogemenskap med en annan är något monolitiskt block utan omfattar en rad olika teologier och praktiker. Och vad gäller lutherska kyrkor finns det flera där medlemmarna i en kyrka kan känna igen sin egen men i många fall inte att känna igen sig i en annan luthersk kyrka. Här blir alltså igenkännandet ett församlingskriterium.

Om frågan om igenkännande av Svenska kyrkans spiritualitet, ordningar och gudstjänstfirande är viktig vad gäller tillhörigheten till församlingar i kyrkor som Svenska kyrkan etablerar kyrkogemenskap med, blir denna kyrkogemenskap ett erbjudande för utlandsförsamlingarna. Jag antar att i många fall en utlandsförsamling i någon mening kommer att ingå i en annan kyrka, och jag förutsätter då att den samtidigt kvarstår som en församling i Svenska kyrkan. Då blir igenkännandet i en lokal församling viktigare än den formella kyrkogemenskap som möjligen är ramen för denna kyrkliga enhet. Kyrkogemenskapen erbjuder ingen given eller påtvingad sådan församlingsgemenskap med goda utsikter, men en bas för gemensamt församlingsliv. Svenska kyrkan har också en modell för detta som utarbetades i samband med dialogen om kyrkogemenskapen med dåvarande Svenska Missionsförbundet/Missionskyrkan. Det innebar att församlingar som önskade samverka eller gemensamt församlingsliv kunde utveckla detta lokalt i samverka med stiftet som, för Svenska kyrkans del, därefter godkände den lokala överenskommelse som överläggningarna lett fram till. Modellen förutsatte också en tidsperiod då olika typer av samverka och gemenskap prövades och utvärderades och som krävde en intensiv medverka av församlingarna.

Som det är nu har i vissa fall svenskkyrkliga församlingar utomlands uppgått i någon annan kyrkas församling och därvid också upphört att vara en församling inom Svenska kyrkan. Vad som då händer är att församlingen själv skapar kriterier, explicita eller implicita, för att markera någon form av tillhörighet till Svenska kyrkan. Frågan är med hjälp av vilka kriterier människor som bor i utlandet kan utröna en annan kyrkas närhet till den tradition som man genom tillhörighet och engagemang vill tillhöra, nämligen Svenska kyrkan.

Alltså, menar jag att det borde finnas kriterier för hur en utlandsförsamling ska välja gemenskap med en annan kyrka och bli en lokal församling inom denna kyrka med bibehållen svenskkyrklig identitet. Det finns då flera möjliga kriterier men jag menar att det viktigaste är igenkännandet av Svenska kyrkan i den nya gemenskapen och att det finns former för bibehållen gemenskap med Svenska kyrkan. När det gäller igenkännandet måste det hanteras med hjälp av kriterier, formerna däremot kan skapas med hjälp av olika regelverk. Förre

generalsekreteraren i Kyrkornas Världsråd, Olav Fykse Tveit har diskuterat frågan om "enhet i mångfald" utifrån kriterieproblematiken och skriver att "behind all talk of diversity raises questions about who determines what diversity is acceptable and what criteria are used to make this determination". När det gäller förverkligandet av kyrkans enhet blir frågan om "the process for deciding what constitutes legitimate diversity" avgörande liksom "shared criteria for discernment".²³¹ För enheten har då ställts upp följande kriterier: Gemensam trosbekännelse, gemensam förståelse och praktik av sakramenten, särskilt dopet och eukaristin, det ömsesidiga erkännandet av kyrkans ämbete och en struktur som gör det möjligt för kyrkans delar att fatta gemensamma beslut, när omständigheterna gör det nödvändigt.²³²

10. Kriterier på väg mot ett hållbart och fungerande regelverk

Bakgrunden till min diskussion om församlingskriterier är följande: Den situation som präglar Svenska kyrkan med ett kraftigt minskat medlemstal och en minskande ekonomi och att detta kommer att fortsätta också i framtiden. Kyrkostyrelsens skrivningar om självständiga utlandsförsamlingar. Kyrkoordningens församlingskriterier och de krav på en hållbar organisation som Kyrkostyrelsen formulerat. Jag har då sökt kriterier som kan kännetecknas av hållbarhet och som inte på något drastiskt sätt avviker från Kyrkoordningen. Situationen kräver då vad gäller utlandsförsamlingarna en viss flexibilitet i kriteriekonstruktionen. Jag har sökt utforma tre sammanfattande kriterier: Gudstjänstkriteriet – för gemenskapens skull, biskopskriteriet – för sammanhangets skull och territorialitetskriteriet – för god ordning på plats.

Gudstjänstkriteriet handlar om församlingsgemenskapen och tillgången på präster.

Biskopskriteriet formuleras utifrån behovet att hålla samman olika typer av församlingar med Svenska kyrkan, också om de ingår i andra kyrkosamfund utomlands.

Territorialitetskriteriet utgår från att en församling var som helst behöver någonstans att ta vägen och att gemenskapen på den platsen präglas av ordnade förhållanden. Därmed håller kriteriet samman juridik och ekonomi alltefter församlingarnas situation och bärkraft och inkluderar frågan om kyrkorum och språk.

Avslutningsvis redovisar jag ett grundläggande dilemma och några problem som påverkar hur man konstruerar ett församlingskriterium.

Som nämdes i inledningen är mitt uppdrag att utreda vilka "kriterier för Svenska kyrkans utlandsförsamlingar samt övrig utlandsverksamhet" som finns. Lite mer förklarande skriver Rådet för Svenska kyrkan i utlandet: "Med jämna mellanrum kommer förfrågningar från olika platser i världen om möjlighet att bli församling eller en övrig utlandsverksamhet inom Svenska kyrkan. Vi ser ett behov av att förutom de kriterier som anges i kyrkoordningen utreda vilka kriterier som behöver uppfyllas för att bli en utlandsförsamling inom Svenska kyrkan eller vara en övrig utlandsverksamhet." Jag har i min utredning identifierat en lång rad kriterier som

²³¹ Fykse Tveit, Olav, Ecumenical Attitudes as Criteria for Ecumenical Relations, *International Journal for the Study of the Christian Church* 4 (2004), 157-171

²³² Raiser, Konrad, Ecumenism in Transition. A Paradigm Shift in the Ecumenical Movement?, Geneva 1991, s. 39 (WCC Publications)

förekommer i olika sammanhang och som direkt eller indirekt påverkar möjligheten att vara eller bli en församling i Svenska kyrkan utomlands.

Rådet för Svenska kyrkan i utlandet ställer emellertid också frågan vilka kriterier ”förutom de kriterier som anges i kyrkoordningen” som ”behöver uppfyllas för att bli en utlandsförsamling inom Svenska kyrkan eller vara en övrig utlandsverksamhet”. Här är perspektivet framåtriktat och jag ska försöka ange några kriterier som jag kunnat iaktta i min undersökning och göra några iakttagelser rörande dem.

Jag har återkommit till Kyrkostyrelsens olika propåer om behovet av en hållbar utveckling vad gäller Svenska kyrkans verksamhet och organisation och man har också efterfrågat ett hållbart och fungerande regelverk.

Jag har iakttagit att Svenska kyrkan lägger stor vikt vid ekonomistyrningen vilket i relation till den krympande volymen på verksamheten och inte minst en förväntad ytterligare minskning av medlemstal och betydelse i samhället, rimligen måste spela en roll också när det gäller församlingskriterierna. 1972 var 95,2 % av befolkningen medlemmar i Svenska kyrkan, 2019 var det 56,4%. Ännu mer dramatiska siffror finns det vad gäller dop (döpta av antalet födda) 1970, 80,6% och 2019 40%) och konfirmation (konfirmerade av alla 15-åringar) 1970, 80,7% och 2019 22,3%).²³³ De här siffrorna kan man naturligtvis vrida och vända på men dop- och konfirmationsstatistiken är riktninggivande vad gäller situationen i framtiden. Den höga ålder som är kännetecknande för både förtroendevalda och gudstjänstfirare i Svenska kyrkan pekar i samma riktning. Kyrkostyrelsen redovisar också i sin skrivelse till kyrkomötet 2020 den nära utvecklingen: ”Barn- och ungdomsverksamheten har totalt sett minskat mer än vuxenverksamheten och tappat inkluderar även kör- och musikverksamheten. Sedan 2010 är minskningen i den öppna verksamheten 22 procent och i gruppverksamheten 31 procent. Unga har även en mindre kontaktyta via gudstjänster och kyrkliga handlingar. Det är vanligast att fira gudstjänst en gång i månaden eller oftare bland dem som är födda på 1930- och 1940-talen än bland yngre. De som är födda på 1990-talet skiljer särskilt ut sig genom att en betydligt större andel inte deltagit i någon gudstjänst eller kyrklig handling alls under ett år.”²³⁴ Kyrkostyrelsen drar följande slutsatser: ”På sikt innebär detta att relationen till Svenska kyrkan försvagas, att kunskapen om den kristna traditionen minskar och att allt färre får tillgång till dess meningsbärande berättelser och livstolkningar.”²³⁵ I den mycket omfattande studien ”Medlem 2010” visar sig att Svenska kyrkan då, för lite mer än tio år sedan, hade vad som kallades ett stort förtroendekapital och upplevdes som öppen, närvarande och hoppningivande med betoning på dess sociala aktiviteter. Samtidigt visade det sig att Svenska kyrkan saknar relevans för sina medlemmar, som sällan engagerar sig i gudstjänster och är ointresserade av kristen tro. Enligt studien hade 90 procent av medlemmarna en relativt svag relation till kyrkan.²³⁶ Vilken bild av Svenska kyrkan *som kyrka* ger då detta? Jag har inte redovisat statistiken vad gäller utlandsförsamlingarna men som jag förstått saken avviker inte utlandsförsamlingarna

²³³ Svenska kyrkan i siffror <https://www.svenskakyrkan.se/statistik> (2021-03-10)

²³⁴ Kyrkomötet Kyrkostyrelsens skrivelse 2018:1 Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2019–2021, s. 46f

²³⁵ Ibidem

²³⁶ Bromander, Jonas, *Medlem 2010, Svenska kyrkans medlemmar*, Stockholm 2011 (Verbum)

som helhet från den här bilden. Däremot finns det, liksom i Sverige, skillnader mellan församlingarna.

I Rådets uppdragsformulering till Avdelningen talas också om kriterier ”förutom de kriterier som förekommer i kyrkoordningen”. De församlingskriterier som anges i Kyrkoordningen (2021) är alltså ”1. I församlingen ska firas gudstjänster i enlighet med vad som framgår av församlingsinstruktionen. 2. I församlingen ska finnas minst ett kyrkorum, invigt i Svenska kyrkans ordning. 3. I församlingen ska finnas personer som tar ansvar för att församlingens grundläggande uppgift blir utförd och personer som fullgör uppdragen som förtroendevalda i församlingen.” (37 kap. 3 §) Till kriterierna måste man också föra att ”kyrkoherden leder all verksamhet i församlingar och pastorat. Det finns närmare bestämmelser om kyrkoherden i 5 kap och i 34 kap. 1, 2 och 9 §§.” (2 kap. 9§) De bör då relateras till 2 kap. 1 § i Kyrkoordningen där det heter att ”församlingen är det lokala pastorala området. Församlingens grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission.” För församlingarna gäller den grundläggande uppgiften som kan prövas med hjälp av församlingskriterier.

Sammantaget gäller det för min del då att utifrån tanken på hållbarhet diskutera de kriterier som sannolikt kommer att bli föremål för diskussion på ett sammanhållet sätt också vad gäller den Svenska kyrkan i Sverige mot bakgrund av drastiskt minskande medlemstal och ekonomi och en alltmer marginaliserad roll i det svenska samhället. Resultatet kommer att närma sig situationen i utlandsförsamlingarna och, menar jag, kräva en flexibel och dynamisk syn på vad som är en församling och därav följande församlingskriterier.

Alltså, om man ser samman de två grundläggande faktorer som finns i en diskussion om hållbara församlingskriterier är det a. utlandsförsamlingarnas ökade egna ansvar och b. det krympande utrymme som kommer att finnas för det nuvarande systemet att församlingar i Sverige betalar för församlingar utomlands. Det är de medel som står till Kyrkomötets förfogande. Här har skett en förändring i synen på utlandsförsamlingarna som en rikskyrklig angelägenhet och det finns behov av nya former av långsiktigt stöd som motsvarar utjämningsystemet i Sverige.

Om jag försöker vikta den mängd av kriterier som jag funnit är det inte lätt att peka ut nya sådana vid sidan av Kyrkoordningens, däremot är det ganska tydligt att det finns möjligheter att nyansera och vidga dem och ta vara på den dynamik som de faktiskt erbjuder. Jag har då valt att sammanfatta mina iakttagelser med hjälp av tre kriterier: α) Gudstjänstkriteriet för gemenskapens skull, β) biskopskriteriet för sammanhangets skull och γ) territorialiteten för god ordning på plats.

α) Gudstjänstkriteriet – för gemenskapens skull

Det finns en stor samstämmighet om gudstjänstkriteriet men en större osäkerhet om hur man ska se på den gudstjänstfirande församlingen. Om Martin Luther och reformatörerna satte mässan i centrum men en sådan spiritualitet kännetecknar inte svenska församlingarna på 2000-talet även om biskoparna åtminstone tidigare betonade vikten av den och trots att många församlingar firar den varje söndag. Söndagligt mässfirande kan inte vara ett kriterium men en inriktning också vad gäller utlandsförsamlingarna. Det reser frågan om en kyrkoherde, som krävs i Kyrkoordningen, måste vara en del av gudstjänstkriteriet och om

gudstjänstgemenskapen måste ha en kyrkoherde som chef. Gudstjänstgemenskapen kan vara en församling som uppstår omkring en präst som firar gudstjänst och som upplöses när prästen försvinner, såsom kan vara fallet med olika typer av ambulerande verksamheter, men också en struktur. Jag utgår ifrån att det är en struktur. Det betyder att den gudstjänstfirande församlingen finns också mellan gudstjänsterna och är aktiv på olika sätt genom diakoni, undervisning, firande av fester, upprätthållande av svenska seder och vad nu församlingen bestämmer att den har resurser och vilja till.

För att återgå till prästen. I församlingar i Sverige kan en präst betjäna flera församlingar och behovet av präster som arbetar utan ersättning kommer att öka (detsamma gäller diakoner som jag inte går in på här eftersom de inte nämns i detta sammanhang i Kyrkoordningen). Präster behövs för sakramentsförvaltningen och de kyrkliga handlingarna. I övrigt kan församlingarna helt ledas av lekfolket. Vad frågan ytterst gäller är att församlingen säkrar tillgång till präst. Mot det kan invändas att det förutsätter att församlingens kyrkoråd kan utkrävas ett ansvar för innehållet i den kyrkliga verksamheten, vilket en kyrkoherde kan. Det reser naturligtvis frågor om de döptas möjligheter att ta ansvar och hur mycket Svenska kyrkans arv från kommunalkyrkan fortfarande är vägledande för synen på de döpta. Dopet är annars, menar jag, den avgörande möjligheten att skilja de kyrkliga uppdragen från politiska uppdrag i kommuner, regioner och staten.

Jag har noterat att det faktum att utlandsförsamlingarna styrs av undantagsbestämmelser och att en stor flexibilitet tillåts och skrivs in i församlingsinstruktioner och församlingsordningar ibland möjligen leder till ett ganska fritt förhållningssätt i förhållande Svenska kyrkans liturgiska ordningar. Man kan också exempelvis notera att en del av de lutherska kyrkor som svenskkyrkliga församlingar ingår i utomlands praktiserar lekmanaledda nattvardsgudstjänster, t.ex. Evangelische Kirche in Deutschland (EKD). Det finns alltså skäl att till gudstjänstkriteriet förs att gudstjänsten firas enligt Svenska kyrkans ordning vad gäller sakramenten och de kyrkliga handlingarna. Man kan väl här också erinra sig att i § 2 i Kyrkostyrelsens beslut om församlingsordningar ska anges i församlingsordningen att kapitel 18-22 och kapitel 28-29 i Kyrkoordningen alltid gäller. Gudstjänstkriteriet är alltså det som skiljer utlandsförsamlingen från andra organisationer inte bara i Sverige utan också i utlandet. Det skapar en särskild form av liv som gör kyrkan till kyrka.

β) Biskopskriteriet – för sammanhangets skull

Historiskt sett har man talat om behovet av en "utlandsbiskop" eller en "biskop för utlandsverksamheten" eller liknande. Biskopskriteriet handlar *inte* om detta utan om en biskop för Svenska kyrkans församlingar i utlandet.²³⁷ Uppgiften som utlandsbiskop fullgörs av ärkebiskopen dels som företrädare för Svenska kyrkan i internationella frågor, dels som ordförande i Kyrkostyrelsen när det gäller vad som tidigare kallades de rikskyrkliga angelägenheterna.

De enskilda församlingarna utomlands menar jag inte längre är en rikskyrklig angelägenhet på annat sätt än Svenska kyrkans församlingar i Sverige är det och att detta kommer att förstärkas av den självständighet för dem som Kyrkostyrelsen aviserat. Den integrering i Visby stift som

²³⁷ För historiken och ett mera ingående studium av vad som följer nedan, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet — ecklesiologi och politik*, 2021

skett sedan 20 år tillbaka, med vissa förbehåll som jag noterat, kan i det här fallet fungera så att utlandsförsamlingar och församlingar i Sverige sätts i en tydlig paritetsställning.

I Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2020 finns ett avsnitt om ”En hållbar utlandskyrka” som behandlar verksamhetens utveckling fram till 2023 och som jag nämnt tidigare. Svenska kyrkan i utlandet arbetar under perioden för omställning av verksamheten. Från att församlingarna varit knutna till nationell nivå görs insatser för att skapa en hållbar organisation, med självbärande församlingar.” Resurser kommer att läggas på ”att skapa en hållbar organisation i utlandsförsamlingarna där kyrkoråd själva tar ansvar för verksamhet, fastigheter, personal och ekonomi”.²³⁸ Det här reser frågor om hur församlingarnas ansvar regleras och förhåller sig till biskopen.

Det svenska biskopsmötet sammanfattade i en då aktuell fråga biskopens ämbete i förhållande till stiftet och skriver bland annat: ”Biskopens roll och person symboliserar kallelsen till enhet - både för församlingar, stift, Svenska kyrkans helhet och som en del i den världsvida gemenskapen. En biskop vigs inte bara till biskop för ett stift utan för Kristi kyrka.”²³⁹ Vidare skriver biskoparna: ”Ur läromässigt perspektiv är biskopsämbetet självklart för en episkopal kyrkas självförståelse och själva grunden för stiftens existens. Historiskt sett gäller: Utan biskop inget stift – biskopen föregår stiftet. När kyrkan växte fram skapades inte först en regional uppdelning som sedan fick en högste tjänsteman. En biskop vigdes, och kring biskopen samlades den lokala kyrkan. Kräkulan symboliserar biskopens herde- och ledaruppdrag – ett uppdrag som är en helhet och är relevant för stiftet i alla dess dimensioner.”²⁴⁰ Utan församlingar finns det naturligtvis inget stift och inga biskopar i Svenska kyrkan. Detta är detta jag kallat biskopskriteriet, för sammanhangets skull.

Utlandsförsamlingarna i dag har olika karaktär, det gäller också de församlingar som kyrkorättsligt sett kallas övrig verksamhet men också församlingar som utgörs av grupper av människor som under årtiondenas lopp hänvisats till att gå med i församlingar som tillhör andra kyrkor på orten men som om det gavs möjlighet skulle vilja tillhöra Svenska kyrkan. Biskopen skulle i alla dessa fall kunna vara den som strukturerade ett sammanhang med Svenska kyrkan.

(1) Den första kategorin är de församlingar som redan nu lever upp till församlingskriteriet och har förhållandevis solid ekonomi för detta. Här är biskopen redan ett tydligt kriterium för tillhörigheten till svenska kyrkan.

²³⁸ Kyrkomötet. Kyrkostyrelsens skrivelse 2020:1. Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2021–2023 med anledning av coronapandemin, s. 27, 29

²³⁹ Uttalande av Svenska kyrkans biskopsmöte den 8 oktober 2020 [file:///C:/Users/Sven-/OneDrive/H%C3%A4mtade%20filer/201008%20BM%20Uttalande%20H%C3%A4rn%C3%B6sand%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Sven-/OneDrive/H%C3%A4mtade%20filer/201008%20BM%20Uttalande%20H%C3%A4rn%C3%B6sand%20(1).pdf)

²⁴⁰ Ibidem

(2) Mer komplicerad blir då frågan när en församling inte lever upp till den nuvarande uppsättningen av kriterier, framför allt för att det inte finns ekonomisk grund för att anställa en kyrkoherde. Jag menar att det skulle vara möjligt med kriteriet tillgång till präst men att biskopen direkt tillsammans med ett kyrkoråd ansvarar för församlingens liv. Ett exempel på hur frågan om små församlingar som vill fira gudstjänst tillsammans har lösts på ett hållbart sätt

och med en utomordentligt begränsad ekonomi har jag hämtat från Frankrike. Framför allt tycker jag det är intressant därför att man knyter församlingens tillhörighet till Svenska kyrkan primärt till biskopen och att tillhörigheten till stiftet inte omedelbart är av ekonomisk natur. Det skapar en hållbarhet i re-

lationen. Bilden ovan är från den gudstjänst vid vilken en lekmanaledd församling inaugureras i Frankrike. Biskopens och församlingens ömsesidiga ansvar symboliseras av att lekfolket också håller herdestaven. Rubriken på artikeln i *Riposte Catholique* är "På väg mot församling utan kyrkoherde".²⁴¹ Man skulle för svenska förhållanden kunna tala om en utlandsförsamling med ambulerande präst i enlighet med kyrkoordningen. Men det betyder också att församlingen efter beslut av biskopen till sig periodvis åtminstone kan knyta präster som har en sakramental och själavårdande funktion men som inte har del i församlingsledningen som utgörs av lekfolket som står direkt under biskopen.

(3) När det gäller svenskkyrkliga församlingar som integreras i andra kyrkors församlingar på ett sådant sätt att de kyrkorättsligt upphör att vara församlingar inom Svenska kyrkan skulle de också kunna erbjudas ett fortsatt sammanhang med Svenska kyrkan genom biskopen. Det förutsätter som i Toronto att församlingen är helt integrerad i en annan kyrka. Genom en överenskommelse kan då biskopen i Svenska kyrkan fungera som biskop för den svenska (delen av) församlingen och vara sambandet med Svenska kyrkan. Det finns fler exempel på en sådan struktur i olika sammanhang.

Som nämnts är det nästan ogörligt att i praktiken utgå ifrån att problemet med samverkan mellan Svenska kyrkan och kyrkor med vilka den står i kyrkogemenskap skulle vara löst genom de dokument om sådan gemenskap som finns. En genomgång av historien visar detta. Ett problem är exempelvis när två episkopala jurisdiktioner sammanfaller, i Svenska kyrkan och i den kyrka i vilken en svenskkyrklig församling kan ingå. Ett perspektiv på problematiken kan vara uppdelningen mellan territoriell jurisdiktion och personlig jurisdiktion.²⁴² Den här skillnaden

²⁴¹Vers des paroisses sans curé mais "épisées", *Riposte Catholique* 17 juin 2018 <https://www.riposte-catholique.fr/archives/146049>, Bernard, Maximilien, Mgr Herbreteau crée la première paroisse sans prêtre de France, *Riposte Catholique* 9 juillet 2015 <https://www.riposte-catholique.fr/archives/111948>

²⁴² Podmore, Collin, Territoriality, Communion, and Parallel Episcopats, Id., *Aspects of Anglican Identity*, London 2005, s. 83f (Church House Publishing)

mellan territoriella och personliga biskopar finns också på andra håll, t.ex. gäller den biskopen för ursprungsbefolkningar i Canada och USA.²⁴³

Det som jag menar vara intressant i det här sammanhanget är en modell som förenar en territoriell jurisdiktion (biskop och ett stift) med en personlig jurisdiktion (biskop och folkgrupp) och som kanske skulle kunna ha bäring i diskussionen om de svenska utlandsförsamlingarna. Exempel finns på olika platser i världen, men jag väljer för enkelhetens skull Stockholms katolska stift och förhållandet till Kaldeiska kyrkan. Den är en självbestämmande kyrka med egen lagstiftning och egen liturgi och eget språk och den leds av en patriark med säte i Bagdad. Sedan 1550-talet står kyrkan i full kyrkogemenskap med Romersk-katolska kyrkan.²⁴⁴ Den kaldeiska kyrkan har integrerats i Stockholms katolska stift vilket innebär att den territoriella jurisdiktionen tillkommer stiftsbiskopen. Vad man då lyckas med är att den kaldeiska kyrkan i Sverige på ett enkelt sätt relaterar sig till en ständigt föränderlig svensk lagstiftning och svenska ekonomiska regelverk som den annars skulle vara främmande för. För att då samhörigheten med den egna traditionen och patriarkatet i Bagdad ska kunna upprätthållas finns en kaldeisk biskop som utövar personlig jurisdiktion en apostolisk visitator över den kaldeiska kyrkan inom Stockholms katolska stift. Det rör sig om en biskop som vigts enligt den kaldeiska kyrkans ordning. I utnämningensbrevet heter det att hans uppgift är att ”upprätthålla den Kaldeiska kyrkan i Europa”, d.v.s. att både stödja och kontrollera att de kaldeiska gemenskaperna håller fast vid sin kyrkas ordningar och lära.

För sådana svenskkyrkliga församlingar som tillhör en annan kyrka skulle biskopen efter en överenskommelse kunna vara sambandet med Svenska kyrkan. Ordningen förutsätter att den aktuella kyrkan står i full kyrkogemenskap med Svenska kyrkan.²⁴⁵

y) Territorialitetskriteriet – för god ordning på plats

En rad utredningar och utvärderingar har genomförts vad gäller utlandsförsamlingarnas ekonomi och administration som kan bidra till en utveckling av utlandsförsamlingarna i framtiden. Jag har noterat att det här området inte varit i dialog med teologin.

Jag har antytt territorialitetskriteriet ovan.²⁴⁶ Ser man på de församlingskriterier som anges i Kyrkoordningen förutsätter de platsen och konkretiserar på några punkter platsens betydelse (37 kap. 3 §). Det gäller kravet på invigt kyrkorum, och de som på platsen tar ansvar för att församlingens grundläggande uppgift blir utförd och som tar på sig uppdragen som förtroendevalda. Den grundläggande uppgiften (inte de olika uppgifterna!) är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission.” I Kyrkoordningen heter det att ”församlingen är det lokala pastorala området(2 kap. 1 §). För församlingarna gäller den grundläggande uppgiften som kan prövas med hjälp av församlingskriterier. Församlingskriterierna

²⁴³ National Indigenous Bishop. A Step to a New Era, The Anglican Council of Indigenous Peoples, Toronto 2006 (The General Synod of The Anglican Church of Canada) <https://www.anglican.ca/wp-content/uploads/2011/01/acip-nib.pdf>

²⁴⁴ Girling, F. Kristian, *The Caldean Catholic Church. Modern History, Ecclesiology and Church-State Relations*, Abingdon/UK 2017 (Routledge) (Culture and Civilization in the Middle East 58)

²⁴⁵ Om personliga biskopar i Svenska kyrkans historia, se Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

²⁴⁶ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

som de finns nu är ecklesiologiskt välgrundade och jag har bara lyft fram biskopskriteriet, som finns men inte på ett sammanhållet sätt har skrivits fram i Kyrkoordningen. Jag har också försökt diskutera hur församlingskriterierna skulle kunna vara en del i en hållbar organisation i en tid av drastiska förändringar.

Läronämnden behandlar frågan om församlingsbegrepp vid Kyrkomötet 2007 och skriver: "Svenska kyrkans församlingsbegrepp beskrivs i kyrkoordningen ur flera aspekter. Dessa hålls samman i en helhet: - uppgiften att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission (den grundläggande uppgiften) - människor som tillhör Svenska kyrkan (gemenskapsaspekten)- bosättningen inom ett geografiskt område (territorialprincipen). Därtill kommer ansvaret för dem som vistas i församlingen (vistelsebegreppet). Församlingskriterierna anger vad som behövs för att församlingen ska kunna leva och fungera: En församlingskyrka, gudstjänstfirande varje vecka och människor som tar ansvar."²⁴⁷ Men samtidigt påpekar Läronämnden att "till följd av förändringar i kyrka och samhälle behöver man tänka igenom hur de olika aspekterna av att vara kyrka och församling förhåller sig till varandra. Och nämnden menar att det "därför behövs en förnyad reflektion kring församlingsbegreppet. Möjligheter till delaktighet och ansvarstagande i kyrkans liv i en ny samhällssituation – i stad och tätort, på landsbygd och i glesbygd, samt för människor med en ökad rörlighet – behöver belysas. Därvid är det samtidigt nödvändigt att en pastoralt och ekonomiskt bärkraftig organisation som motsvarar arbetsrättsliga krav kommer till stånd.

Regelverket i Kyrkoordningen fungerar inte som om det var det enda vittnesbördet om vad en församling kan vara i Svenska kyrkan. Det finns en rad andra bestämmelser och beskrivningar som kan göras utifrån teologiska eller pastorala perspektiv som föds i den lokala miljön eller som tillämpas i den. Och som på ett rimligt sätt inte kan ingå i en kyrkoordning eller en kyrkolag.

I Kyrkoordningen (2019) 2 kap. 12 § heter det att "Svenska kyrkan i utlandet omfattar utlandsförsamlingar och övriga utlandsverksamheter. Kyrkostyrelsen beslutar vilka utlandsförsamlingar som tillhör Svenska kyrkan och vilka övriga utlandsverksamheter som ska finnas. Inom Svenska kyrkan i utlandet gäller kyrkoordningens bestämmelser bara om det är särskilt angivet." Det betyder att det finns en stor frihet för utlandsförsamlingarna som inte vore tänkbart för församlingarna i Sverige men också en stor frihet för kyrkostyrelsen att agera i förhållande till utlandsförsamlingarna som vore omöjligt i Sverige. I praktiken måste man förutsätta att alla parter med hjälp av Rådet för Svenska kyrkan i utlandet och Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet lyssnar på och tar hänsyn till varandra. Men kritik har funnits. I en uppsats från 2017 där författarna jämför en utlandsförsamling och en inlandsförsamling kommer man till följande slutsatser: "Så vitt vi kan se saknas det dessutom ett regelverk för Kyrkostyrelsen med kriterier som definierar en svenskkyrklig utlandsförsamling. Ekonomi och historisk närvaro tycks vara vägledande (t.ex. om församlingen tidigare hört till "Sjömanskyrkan"). Det verkar till och med vara av underordnad betydelse att en församling säger sig vara villig att ställa sig under biskopens tillsyn och följa KO, vilket för en svenskkyrklig församling i Sverige är avgörande för att man skall kunna kalla sig för en församling i Svenska kyrkan. Utan tydliga kriterier riskerar församlingar ute i världen bli utlämnade åt Kyrkostyrelsens godtycke, vilket ur ett

²⁴⁷ Kyrkomötet. Läronämndens yttrande 2007:13y Församlingens uppdrag och funktion

organisatoriskt politiskt perspektiv kan vara förödande för den församling som önskar vara med i Utlandskyrkan men som förvägras församlingstillhörighet.”²⁴⁸ Det här är en hård kritik vad gäller strukturen och vad man än anser om den sätter den fingret på frågor om makt, ekonomi och juridik som på olika sätt följt SKUT sedan dess tillkomst.

Ett problem som finns inom kriteriebestämningen är betydelsen och omfattningen av Trossamfundet Svenska kyrkan. Det bestäms av Lagen om Svenska kyrkan och är alltså inte något som Svenska kyrkan bestämmer om. Samtidigt framstår Trossamfundet både som en koncern i den utsträckning som bolagen organiseras i enlighet med svensk bolags- och skattelagstiftning och som en koncernliknande organisation med en styrande varumärkeshierarki.²⁴⁹ Utvecklingen har gått mot en allt kraftigare centralstyrning och skälen till detta är oftast ekonomiska och resultatnriktade. Trots viss kritik kan man notera en ökad acceptans av att Svenska kyrkan identifieras med Trossamfundet Svenska kyrkan. Det betyder att församlingar utomlands som vill tillhöra Svenska kyrkan alltså begär att få tillhöra det genom lagen om Svenska kyrkan upprättade trossamfundet. Trossamfund är en juridisk person men Svenska kyrkan upprättades naturligtvis inte med Lagen om Svenska kyrkan. Redan här antyds ett problem. Situationen påminner om statskyrkosystemet där man delade upp verksamheten i en legal- och en frivilligsektor. I båda fallen hamnar en rad verksamheter som förknippas med Svenska kyrkan, t.ex. diakoninstitutionerna, utanför och kan alltså inte presentera sig som en del av Svenska kyrkans verksamhet. För utlandskyrkan gäller det gemenskaper som inte regleras med hjälp av avtal och på den vägen förs in i Trossamfundet Svenska kyrkan. I propositionen om lagen om lagen om Svenska kyrkan 1997/98:116 står det till och med att Svenska kyrkan inte får uppfattas som ett genom lagen upprättat trossamfund.

2020 heter det i ett Faktablad från Svensk kyrkan på nationell nivå: ”Svenska kyrkans juridiska form är registrerat trossamfund. Det finns tre nivåer i Svenska kyrkan: församlingar, stift och nationell nivå. Varje enhet är självständig och ansvarar själv för sin ekonomi och verksamhet. Det finns inga ägarrelationer mellan nivåerna. Svenska kyrkan som helhet kan därför inte ses som en koncern och det finns ingen koncernredovisning för Svenska kyrkan.”²⁵⁰ Men problemet kvarstår. Ärkebiskop Anders Wejryd säger i ett tal som inleder Kyrkomötet 2007: ”Vi inleder Svenska kyrkans kyrkomöte. Det är ett stort möte vars släktskap med riksdagen fortfarande anas. Öppnandet sker med pompa och upplädda ledamöter. Detta är en manifestation av och i Svenska kyrkan – men det är inte sammanfattningen av Svenska kyrkan. Den är mycket mer. Det vet vi. Det som är hjärtat i Svenska kyrkan ligger mycket närmare livet för var och en av oss än detta möte kan göra, och det ligger mycket nära livet för hundratusentals som aldrig reflekterat särskilt mycket över kyrkomötet.”²⁵¹

²⁴⁸ Marklund, Lennart & Runesson, Anna, *Salems församling och Svenska kyrkan i Norge. Två strukturella instrument inom samma organisation – likheter, skillnader och ett definitionsproblem*, Uppsala 2017, s. 7 (Uppsats)

²⁴⁹ Brodd, Sven-Erik, *Svenska kyrkan i utlandet – ecklesiologi och politik*, 2021

²⁵⁰ Faktablad om Svenska kyrkan ekonomi (2020-06-03) [https://www.svenskakyrkan.se/filer/Faktablad%20Svenska%20kyrkan%202019\(1\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/Faktablad%20Svenska%20kyrkan%202019(1).pdf)

²⁵¹ Wejryd, Anders, Tal vid kyrkomötets öppnande 2007, *Svenska tal 21 december 2012* <http://www.svenska-tal.se/20070925-anders-wejryd-tal-vid-kyrkomotets-oppnande-2007/>

När Svenska kyrkan arbetar fram ekonomiska och administrativa rutiner är detta det grundläggande dilemmat. Hur håller man samman de olika nivåerna i trossamfundet Svenska kyrkan som både är självständiga och samtidigt insatta i en koncernliknande organisation och hur får man Trossamfundet Svenska kyrkan att förhålla sig till Svenska kyrkan i vidare mening. Jag menar att det här dilemmat är olöst och att de svar som hittills presenterats är otillräckliga. En jämförelse med den norska sjömanskyrkans församlingar som nämndes ovan visar att det också påverkar formuleringen av församlingskriterierna och utvärderingen av hur sådana kriterier fungerar.

Territorialiteten är i det här sammanhanget ett uttryck för att gemenskapen alltid har en plats som ger den en koherent identitet. När det gäller församlingen är den ingen folkhop utan en strukturerad gemenskap vilket reser frågor om makt och kontroll. Som kriterium gäller det kravet att församlingen alltid ska finnas på en plats någonstans i världen. I en tid där människor hör hemma på olika orter samtidigt och reser mellan orterna, som i utlandsförsamlingarna fall kan kännetecknas av allt från transnationella migration till pendling av olika slag, bildar församlingen en plats dit människor söker sig, en socken om man så vill.

Om det grundläggande kriteriet alltså är territorialiteten i den mening som jag skrev fram ovan, följer ett antal kriterier av ekonomisk, kulturell och juridisk karaktär som alltså inom ecklesiologin, eftersom de appliceras på kyrkan och församlingen, är teologiska. Alternativet skulle vara en inre sekularisering av kyrkan eller vara ett uttryck för en uppfattning att kyrkan i egentlig mening skiljer sig från "världen" på ett sådant sätt att den undandrar sig kultur och organisation. I Kyrkoordningen knyts juridik och teologi samman, ty "det som Svenska kyrkan tror, bekänner och lär ger en utgångspunkt för kyrkoordningens innehåll och kriterier, mot vilket innehållet i kyrkoordningen ska prövas."

Om territorialiteten blir ett grundkriterium blir de kriterier det rymmer mera dynamiska. För utlandskyrkans del måste de juridiska kriterierna formuleras generellt på ett sådant sätt att de kan användas i det land där församlingen finns. När det gäller ekonomiska kriterier formuleras de efter församlingens bärkraft och i anslutning till svenska regler för god ekonomisk förvaltning.

Till territorialitetskriteriet hör även språkkriteriet som inte bara rör gudstjänsten utan gemenskapen i stort. Jag kan inte komma fram till något annat än att samma pastorala regler är giltiga för utlandsförsamlingar som för församlingar i Sverige. Huvudregeln utsäger att det är det svenska språket som gäller men att principiellt sett församlingen kan vara flerspråkig. Det betyder t.ex. att särskild hänsyn tas i utlandsförsamlingarna till exempelvis flerspråkiga familjer och att det är möjligt för en församling att ingå i en församling på orten som har ett annat språk.

Slutligen underordnar jag kyrkorumskriteriet till territorialkriteriet. Utgångspunkten är att det ska finnas en plats som kännetecknas av uthållighetens princip också för en utlandsförsamling. Ekonomiska och andra skäl avgör hur denna plats ser ut. Principen har varit att den ska kunna fungera som ett andligt och socio-kulturellt hem för dem som söker sig dit och enkel empiri visar entydigt att den valda platsen måste kännetecknas av kontinuitet för att fungera som sådant.

Det finns en problematik som ständigt dyker upp i diskussionen och som jag måste nämna när jag diskuterar territorialiteten som kriterium och det är då uppdelningen mellan tillsyn (biskopen i Visby stift och domkapitlet i Visby stift) och främjande (ärkebiskopen och kyrkostyrelsen). Det är oklart när kyrkostyrelsen, oftast genom Rådet för Svenska kyrkan i utlandet och Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet, i praktiken fungerar som stiftsstyrelse respektive kyrkostyrelse. Det finns en stor enighet i dag om att det är en problematisk uppdelning och uppdelningen påverkar också utformningen av kriterierna. Det finns två uppgifter som nu hållits samman av Rådet och Avdelningen för Svenska kyrkan i utlandet, dels de som gäller för Svenska kyrkans nationella nivå och dels de som gäller det fortlöpande och vardagliga livet för församlingar (inklusive de församlingar som kyrkorättsligt sett är övriga verksamheter). Med Kyrkostyrelsens ställningstaganden kommer att följa att skillnaden dem emellan kommer att bli tydligare, särskilt som de ekonomiska frågorna kommer att lösas på ett annat sätt än tidigare. Det behövs alltså i så fall en särskild stiftsstyrelse. Det finns historiska förebilder för att en biskop kan ha mer än ett konsistorium i sitt stift. Frågan är om inte redan så är fallet när Visby domkapitel sammanträder med delvis olika ledamöter beroende av vilka ärenden som hanteras (KO 9 kap. 2a§). När det gäller ärenden av stiftsstyrelsekaraktär kommer rimligen Kyrkostyrelsen att ha kvar frågor om överenskommelser med andra kyrkor, ekonomiskt stöd för särskilda insatser och möjligen utjämningsstöd och andra frågor som inte ligger på en stiftsstyrelse. Det är inte min uppgift att föreslå något om detta, men jag vill påminna om problematiken.

Avslutningsvis finns det alltså ett fält av verksamheter som bedrivs av Svenska kyrkan i utlandet och som inte är församling i ecklesiologisk mening och som faller utanför mitt utredningsuppdrag. I vissa fall har de olika relationer till församlingen, t.ex. den konsulära verksamheten som bedrivs eller den s.k. turistkyrkan. Om de av Kyrkostyrelsen givna riktlinjerna för en hållbar utveckling av utlandsförsamlingarna ska få genomslag krävs att sådana frågor löses i särskild ordning. Sammantaget bör detta leda till ett förtydligande av Svenska kyrkans självförståelse och teologiska och pastorala identitet, inte som Utlandskyrkan eller Svenska kyrkan i utlandet eller som utlandsverksamhet, men som utlandsförsamling.”²⁵²

²⁵² Kyrkomötet. Läronämndens yttrande 2007:13y Församlingens uppdrag och funktion